HANDLEIDING

BIJ DE BEOEFENING

DER

JAVAANSCHE TAAL

DOOR

DR. J. J. DE HOLLANDER,
OUD-HOOGLEERAAR AAN DE KONINKLIJKE MILITAIRE ACADEMIE.

LEIDEN. — E. J. BRILL.
1886.

HANDLEIDING

BIJ DE BEOEFENING

DER

JAVAANSCHE TAAL.

HANDLEIDING

BIJ DE BEOEFENING

DER

JAVAANSCHE TAAL

DOOR

Dr. J. J. DE HOLLANDER,

OUD-HOOGLEERAAR AAN DE KONINKLIJKE MILITAIRE ACADEMIE.

LEIDEN,
E. J. BRILL.
1886.

VOORBERICHT.

Deze Spraakkunst heeft haar ontstaan te danken aan den mij veelmalen kenbaar gemaakten wensch, dat ik mijne *Handleiding* van 1848 zoude laten herdrukken, aan welk verlangen ik na eene zooveel langere studie natuurlijk niet konde voldoen. Zoude ik, na het verschijnen der *Grammatica* van T. Roorda, eene Javaansche Spraakkunst geven, dan moest het een nieuw werk zijn en wel een zoodanig, dat zich van het zijne onderscheidde niet door grootere volledigheid, maar door meerdere eenvoudigheid van voorstelling, dus door gemakkelijker verstaanbaarheid voor de zoodanigen, die van taalstudie niet hun hoofdwerk hebben gemaakt. In hoeverre dit doel bereikt is moge de ondervinding leeren; voor hen, die mijne Maleische Spraakkunst kennen, zal de hier gebruikte terminologie zeker geen bezwaar opleveren.

Ik heb gemeend de eigenlijke Spraakkunst te moeten laten voorafgaan door eene beknopte Inleiding, om den leerling eenig denkbeeld te geven van den aard der taal, en het hem vreemde *Krå̊må̊*, *Ngoko* enz. te verklaren. Overigens heb ik omtrent dit werk slechts weinig te zeggen. Van de Woordvoeging zijn alleen de hoofdzaken kortelijk behandeld, omdat ik meen, dat de menigvuldige eigenaardige spraakwendingen in het Javaansch beter door lectuur dan uit eene Spraakkunst te leeren zijn. Het overzicht van de literatuur, dat in mijne eerste Handleiding met het oog op hare bijzondere bestemming voorkwam, is hier weggelaten; een herdruk van het Leesboek volgt misschien later.

Breda, Februari 1886. DE HOLLANDER.

INLEIDING.

Het Javaansch is een der hoofdtakken van den grooten Polynesischen taalstam, die over den geheelen Indischen archipel is verbreid en waartoe ook het Soendaasch, het Maleisch, het Balineesch, het Mangkasaarsch, het Boegineesch, het Bataksch en een aantal andere, deels nog weinig of niet bekende, behooren. Daaronder neemt het Javaansch eene zeer belangrijke plaats in door den rijkdom van woorden en vormen, en ook van literatuur, waarin deze taal al hare zusters overtreft. Dien rijkdom dankt zij grootendeels aan vreemden invloed, inzonderheid aan eene thans doode taal, het Sanskrit, dat in overoude tijden, waarschijnlijk omstreeks den aanvang van onze jaartelling, door handelaars en volkplanters of veroveraars uit een toen reeds zeer beschaafden volksstam uit Voor-Indië naar Java werd overgebracht. Deze Indiërs deelden aan de toen nog op een lagen trap van ontwikkeling staande Javanen hun letterschrift, een nieuw godsdienststelsel, nieuwe kunsten en wetenschappen, eene tot dusverre ongekende beschaving, en natuurlijk ook de bewoordingen voor die nieuwe denkbeelden mede; en niet slechts de benamingen van vroeger onbekende zaken, maar ook een groot aantal woorden, waarvoor het Javaansch reeds een aequivalent bezat, werden in deze taal opgenomen, hetzij dan uit eerbied voor hunne meerderen, als hoedanig de Javanen deze Indiërs willens of onwillens beschouwden, of alleen om zich gemakkelijker voor hen verstaanbaar te maken. En die Sanskritwoorden werden zoo

geheel bij het Polynesische element ingelijfd en ingesmolten, dat zij een werkelijk bestanddeel gingen uitmaken van de Javaansche taal, die daardoor zoozeer werd ontwikkeld en verrijkt, dat zij in latere eeuwen van andere volken geene nieuwe woorden behoefde over te nemen dan tot aanduiding van zoodanige zaken of begrippen, waarvan die volken op hunne beurt de eerste kennis op Java brachten.

Dit laatste was het geval met de Arabieren, die in de vijftiende eeuw het Islamisme daar invoerden en dus geheel nieuwe godsdienstige en maatschappelijke toestanden in het leven riepen. Doch schoon die godsdienst nu reeds vier eeuwen over geheel Java is verbreid en de Arabieren daar onafgebroken hebben verkeerd, zijn toch uit hunne taal bijna geene andere woorden overgenomen dan die rechtstreeks of zijdelings op de leer van den Koran en zijne godsdienstige en burgerlijke voorschriften betrekking hebben.

Aan de Chineezen, die reeds veel vroeger dan de Arabieren op Java handel dreven, zijn slechts zeer weinige met dat bedrijf in verband staande woorden ontleend. En sedert de Europeanen zich in den Archipel hebben gevestigd zijn ook enkele woorden uit het Portugeesch, Engelsch en Nederlandsch meer of minder verbasterd in het dagelijksch leven in gebruik gekomen, maar kunnen niet geacht worden een wezenlijk bestanddeel van de taal uit te maken.

Eene belangrijke bijzonderheid, die bijna in geene andere taal dan het Javaansch en Balineesch, althans zoo algemeen, wordt aangetroffen, is dat zij zich geheel wijzigt naar den verschillenden stand der sprekers, zoodat men tegen zijnen mindere geheel andere woorden, eene geheel andere taal, bezigt dan tegen zijnen meerdere of tegen zijns gelijke. In het Nederlandsch en sommige andere talen bestaan verschillende uitdrukkingen voor de Persoonlijke voornaamwoorden; men bedient zich van beleefdere, gemeenzame of onbeleefdere naarmate de persoon, tot wien men spreekt of aan wien men schrijft, hooger of lager in rang is en men hem meer of min-

der eerbied verschuldigd is; en dit is dan het eenige verschil in de taal, terwijl men overigens dezelfde woorden bezigt onverschillig tegen wien men spreekt. Doch bij de Javanen bepaalt zich dat onderscheid niet hiertoe; de scherpe afscheiding tusschen de verschillende standen hunner maatschappij, de diepe eerbied van den mindere voor den meerdere, gelijk die zich als een sterken grondtrek van hun karakter in al hun doen openbaart, vertoont zich ook in de keuze van bijna alle woorden, waarmede zij hunne gedachten uitdrukken. Zoo onderscheidt men dan in het Javaansch de volgende taalsoorten: 1°. Het *Ngoko* (1), de onbeleefde taal of taal zonder plichtplegingen, die door den meerdere in rang of jaren tegen den mindere, en ook door de geringe volksklasse onderling wordt gesproken. 2°. Het *Kråmå* (1), de beleefde taal, die door den mindere tegen den meerdere wordt gebezigd, en ook door aanzienlijken van gelijken rang en jaren onderling. In deze taalsoort is vooral het aantal der aan het Sanskrit ontleende woorden zeer groot; op welke wijzen overigens Kråmå-vormen van Ngoko-grondwoorden worden gemaakt zie men hierachter bl. 43. 3°. Het *Madyå*, de middentaal, de taal die het midden houdt tusschen het platte Ngoko en het beleefde Kråmå, en gesproken wordt tusschen personen van gelijken rang uit den fatsoenlijken stand, of ook door eenen meerdere tegen zijnen mindere, wanneer deze aanmerkelijk ouder is dan gene of om eenige andere reden bijzondere achting verdient. Deze taalsoort heeft eenige eigen woorden en vormen, doch is overigens niet anders dan door elkander gebruikt Kråmå en Ngoko. 4°. De *Båså Kraton* of *Kědaton* of Hoftaal, die gebruikt wordt in tegenwoordigheid van den Vorst en tot den Vorst, alsmede door diens afgevaardigden wanneer zij zijne

---

(1) *Ngoko* is eigenlijk een Werkwoord, dat in beteekenis overeenkomt met het Fransche *tutoyer*. *Kråmá*, oorspronkelijk een Sanskritwoord, beteekent *beleefd*.

bevelen overbrengen. Deze taalsoort bepaalt zich tot de Persoonlijke voornaamwoorden en eenige weinige andere woorden, welke slechts aan het hof in zwang zijn, terwijl men zich overigens van het Krâmâ bedient. 5°. Het *Krâmâ inggil* of Hoog Krâmâ, bestaande uit eenige woorden, welke gebruikt worden van of omtrent Vorsten of aanzienlijken. 6°. Het *Ngoko andap* of Laag Ngoko, dat ook omtrent personen gebruikt wordt, maar gemeen is of minachting uitdrukt, gelijk wanneer men in onze taal zegt *kerel* of *wijf*, voor *man* of *vrouw*.

Uit het bovengezegde blijkt dat het Ngoko en Krâmâ de hoofdsoorten zijn, die zich door de geheele taal heen onderscheiden, terwijl de andere zich slechts tot een betrekkelijk gering aantal woorden en uitdrukkingen bepalen. Van die beide is het Ngoko het oudste en oorspronkelijke, de eigenlijke moedertaal der Javanen; en het ontstaan van het Krâmâ was een gevolg van het maatschappelijk en zedelijk overwicht, dat de Indiërs gedurende het tijdvak hunner heerschappij op Java over hen uitoefenden. De grond er toe lag in den aanleg des volks voor slaafsche ondergeschiktheid, maar deze nam natuurlijk gedurende dat tijdvak meer en meer toe; terwijl tevens, tengevolge van de toenemende beschaving, de onderscheidingen van rangen en waardigheden meer bepaald werden afgebakend. Zoo kwam de Javaan tot het gebruik van eene afzonderlijke eerbiedstaal jegens zijnen meerdere, aanvankelijk den Hindoe, en ontleende die natuurlijk grootendeels aan de taal zijner overheerschers, als die hunner waardig en gemakkelijk voor hen te verstaan was.

Eindelijk moet hier nog met een woord melding worden gemaakt van het *Kawi* of de Dichtertaal. Evenals hun letterschrift ontleenden de Javanen ook hunne oudste literatuur aan de Indiërs. Indische heldendichten, mythen enz. werden in poetischen vorm overgebracht of nagevolgd in het Javaansch, zooals dat toen werd gesproken, doormengd met eene groote menigte Sanskritwoorden. Deze dichtertaal, die

in woorden en woordvormen geheel van het gewone proza verschilt en thans niet meer wordt verstaan, draagt den naam van Kawi of Oud-Kawi; het laatste in onderscheiding van de nieuwere dichtertaal, waarin vele van die oude dichtwerken zijn overgebracht, maar die toch ook nog zeer veel van het gewone Javaansch verschilt. Hoewel dus nu het Kawi eene doode taal is, worden toch ook in hedendaagsche geschriften, vooral gedichten, nog dikwijls Kawi-woorden aangetroffen.

Hoewel de Indiërs de schrijfkunst op Java brachten, is toch het oudste daar gevonden letterschrift niet het Sanskritsche, hoewel hetzelfde beginsel er aan ten grondslag ligt; het wordt ook, evenals dit, van de linker- naar de rechterhand geschreven, zonder afscheiding tusschen de woorden van eenen zin. Dit oud-Javaansch schrift (Kawi-schrift), dat in opschriften op ruïnen en elders wordt aangetroffen, is echter voor den tegenwoordigen Javaan volkomen onleesbaar; de vorm der karakters is langzamerhand geheel gewijzigd, totdat daaruit het hedendaagsche Javaansche letterschrift is ontstaan, dat in § 1 in staand en loopend schrift wordt medegedeeld. Ook hierin worden nog steeds de woorden aan elkander vast geschreven en alleen de zinnen of zindeelen door leesteekens (bl. 5 en 30) gescheiden. Het gebruik van hoofdletters aan het begin van eenen volzin of elders, waar wij zulks gewoon zijn, is niet bekend; wel bestaan er enkele Groote of *voorname* letters (bl. 2 en 16), maar deze worden alleen gebezigd in namen van godheden, vorsten enz., en dan niet alleen aan het begin maar ook in het midden en op het einde van het woord. De aanvang van een nieuw hoofdstuk of onderdeel van een geschrift wordt door bijzondere teekens aangeduid (bl. 30 en 31).

EERSTE HOOFDSTUK.

SCHRIFT EN UITSPRAAK.

§ 1. Tafel van het alphabet en der overige schrijf- en leesteekens.

Alphabet.			
Naam.	Aksårå.	Pasangan.	Klank.
Hå	ꦲ of ꦲ	꧀ꦲ of ꧀ꦲ	H (veelal stom)
Nå	ꦤ of ꦤ	꧀ꦤ of ꧀ꦤ	N
Tjå	ꦕ of ꦕ	꧀ꦕ of ꧀ꦕ	Tj
Rå	ꦫ of ꦫ	꧀ꦫ of ꧀ꦫ	R
Kå	ꦏ of ꦏ	꧀ꦏ of ꧀ꦏ	K
Då	ꦢ of ꦢ	꧀ꦢ of ꧀ꦢ	D (tandletter)
Tå	ꦠ of ꦠ	꧀ꦠ of ꧀ꦠ	T (tandletter)
Så	ꦱ of ꦱ	꧀ꦱ of ꧀ꦱ	S
Wå	ꦮ of ꦮ	꧀ꦮ of ꧀ꦮ	W
Lå	ꦭ of ꦭ	꧀ꦭ of ꧀ꦭ	L
På	ꦥ of ꦥ	꧀ꦥ of ꧀ꦥ	P
Ḍå	ꦝ of ꦝ	꧀ꦝ of ꧀ꦝ	D (tongletter)

Alphabet.

Naam.	Aksårå.	Pasangan.	Klank.
Djå	ꦗ of ꦗ	꧀ꦗ of ꧀ꦗ	Dj
Jå	ꦪ of ꦪ	꧀ꦪ of ꧀ꦪ	J
Njå	ꦚ of ꦚ	꧀ꦚ of ꧀ꦚ	Nj
Må	ꦩ of ꦩ	꧀ꦩ of ꧀ꦩ	M
Gå	ꦒ of ꦒ	꧀ꦒ of ꧀ꦒ	G (als in 't Fransch vóór *a*, *o*, *u*.)
Bå	ꦧ of ꦧ	꧀ꦧ of ꧀ꦧ	B
Tå	ꦛ of ꦛ	꧀ꦛ of ꧀ꦛ	T (tongletter).
Ngå	ꦔ of ꦔ	꧀ꦔ of ꧀ꦔ	Ng

Kapitale letters (Aksårå gĕḍé).

Naam.	Aksårå.	Pasangan.	Klank.
Nå	ꦟ of ꦟ	....	N (tongletter).
Tjå	....	꧀ꦖ of ꧀ꦖ	Tj
Kå	ꦑ of ꦑ	꧀ꦑ of ꧀ꦑ	K
Tå	ꦡ of ꦡ	꧀ꦡ of ꧀ꦡ	T (eigenlijk *th*).
Så	ꦯ of ꦯ	....	S (tongletter).
Så	ꦰ of ꦰ	꧀ꦰ of ꧀ꦰ	S (gehemelteletter).

Kapitale letters (Aksårå gĕḍé).

Naam.	Aksårå.	Pasangan.	Klank.
På	ꦦ of ꦦ	꧀ꦦ of ꧀ꦦ	P (eigenlijk *ph*).
Njå	ꦟ of ꦟ	....	Nj
Gå	ꦒ of ꦒ	꧀ꦒ of ꧀ꦒ	G
Bå	ꦨ of ꦨ	꧀ꦨ of ꧀ꦨ	B

Aangenomen letters voor niet-Javaansche klanken.

Aksårå.	Pasangan.	Klank.
ꦲ꦳ of ꦲ꦳	꧀ꦲ꦳ of ꧀ꦲ꦳	Harde *h;* de Arabische ح
ꦏ꦳ of ꦏ꦳	꧀ꦏ꦳ of ꧀ꦏ꦳	*Ch*, *kh;* de Arabische خ
ꦢ꦳ of ꦢ꦳	꧀ꦢ꦳ of ꧀ꦢ꦳	*dz;* de Arabische ذ
ꦥ꦳ of ꦥ꦳	꧀ꦥ꦳ of ꧀ꦥ꦳	*f*, *ph;* de Arabische ف; de Holl. *f* en *v*.
ꦗ꦳ of ꦗ꦳	꧀ꦗ꦳ of ꧀ꦗ꦳	*z;* de Arabische ز
ꦱ꦳ of ꦱ꦳	꧀ꦱ꦳ of ꧀ꦱ꦳	*sj;* de Arabische ش (weinig gebruikelijk)
ꦔ꦳ of ꦔ꦳	꧀ꦔ꦳ of ꧀ꦔ꦳	*ghr*, of *gr;* de Arabische غ

Ångkå of Cijferletters.

꧑ of ꧑ 1. ꧒ of ꧒ 2. ꧓ of ꧓ 3. ꧔ of ꧔ 4. ꧕ of ꧕ 5. ꧖ of ꧖ 6.

꧗ of ꧗ 7. ꧘ of ꧘ 8. ꧙ of ꧙ 9. ꧐ of ꧐ 0. — ꧑꧘꧗꧖ 1876.

Klank- en schrijfteekens (Sanḍangan).		
Naam.	**Figuur.**	**Klank of beteekenis.**
Pĕpĕt.	ꦼ of ꦼ	*ĕ*, zooals de twee laatste in *bedelen.*
Oeloe.	ꦶ of ꦶ	*i* of *ì*, zooals in *liter* of *dik.*
Soekoe.	ꦸ of ꦸ	*oe.*
Taling.	ꦺ of ꦺ	*é* of *è*, zooals in *nering* of *pen.*
Taling-Taroeng.	ꦺ—ꦴ of ꦺ—ꦴ	*ó* of *ò*, zooals in *koning* of *pot.*
Péngkal.	ꦾ of ꦾ	*j*, onmiddellijk achter een medeklinker in dezelfde lettergreep.
Tjåkrå.	ꦿ of ꦿ ꦿ of ꦿ	*r*, tusschen een medeklinker en den volgenden klinker in dezelfde lettergreep.
Kĕrĕt of Tjåkrå gantoeng.	ꦽ of ꦽ	*rĕ*, onmiddellijk achter een medeklinker in dezelfde lettergreep.
På-tjĕrĕk.	ꦉ of ꦉ en ꦉꦴ of ꦉꦴ	*rĕ*, aan het begin van eene lettergreep.
Ngå-lĕlĕt.	ꦊ of ꦊ en ꦋ of ꦋ	*lĕ.*
Lajar.	ꦂ of ꦂ	*r*, op het einde van eene lettergreep.
Tjĕtjak.	ꦁ of ꦁ	*ng*, op het einde van eene lettergreep.
Wignjan.	ꦃ of ꦃ	*h*, op het einde van eene lettergreep.

Klank- en schrijfteekens (Sandangan).

Naam.	Figuur.	Klank of beteekenis.
Patèn of Pangkon.	◌꧀ of ◌꧀	ontneemt den vocaalklank aan de voorafgaande Aksårå en sluit dus de lettergreep.

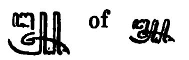
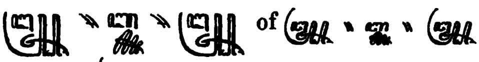
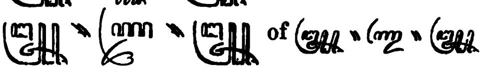
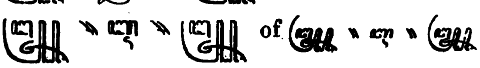
Op zichzelf staande vocalen (Sastrå-swårå).

ꦄ of ꦄ	ꦆ of ꦆ	ꦈ of ꦈ	ꦌ of ꦌ	ꦎ of ꦎ
a	i	oe	ė	o

Scheiteekens (Pådå).

Naam.	Figuur.
Pådå lingså.	꧈ of ꧈
Loengsi.	꧉ of ꧉
Pangkat.	꧇ of ꧇
Adĕg-adĕg.	꧋ of ꧋
Goeroe of Pådå bab.	꧅ of ꧅
Pantjak.	꧆ of ꧆
Pådå loehoer.	꧃ of ꧃
Pådå mådyå.	꧄ of ꧄

Scheiteekens (Pådå).

Naam.	Figuur.
Pådå andap.	
Poerwå-pådå.	
Madyå-pådå.	
Wasånå-pådå.	

Het gebruik van deze teekens zie men Hoofdst. I § 10.

§ 2. Aksårå's.

Het alphabet heet in het Javaansch ꦕꦫꦏꦂ \ *tjarakar*, en bestaat uit twintig letters, die ꦲꦏ꧀ꦱꦫ \ *aksårå* (Kr. Ng.) en ꦲꦏ꧀ꦱꦤ꧀ꦠꦼꦤ꧀ \ *aksantĕn* (Kr.) of ꦱꦱ꧀ꦠꦿ \ *sastrå* (Kw.) heeten. In de Spraakkunst worden zij gewoonlijk met den eersten naam genoemd.

Deze *aksårå's* zijn medeklinkers met den klinker *å* achter zich. Die klinker komt overeen met de *au* in het Fransche woord *épaule* of met de *o* in *école*. Alleen in de twee woorden ꦲꦺꦴꦫ \ *ora* (Ng.) en ꦧꦺꦴꦗ \ *boja* (Kw.), die beide *neen, niet* beteekenen, wordt de laatste *aksårå* met den *a*-klank uitgesproken, omdat zij oorspronkelijk ꦲꦺꦴꦫꦏ꧀ \ *orak* en ꦧꦺꦴꦗꦏ꧀ \ *bojak* luidden; van het eerste is nog de verkorte vorm ꦫꦏ꧀ \ *rak* in gebruik. (1)

Wanneer de *aksårå's* geen klank- of schrijfteeken bij zich hebben, heeten zij ꦲꦏ꧀ꦱꦫꦭꦼꦒꦼꦤ \ *aksårå lĕgĕnå* of ꦲꦏ꧀ꦱꦫ ꦲꦁꦭꦼꦒꦼꦤ \ *aksårå anglĕgĕnå* d. i. *onverbonden* of *bloote letters*,

(1) Bijv. in de *Serat Rådjå Pirangon*, bl. [illegible] \

d. i. letters zonder ꦱꦤ꧀ꦝꦁꦔꦤ꧀ \ *sanḍangan* of *bekleedsel* (zie § 8 en 9).

Elke *aksăra lĕgĕnă* kan op zichzelve eene lettergreep uitmaken; bijv. ꦲꦤ \ *ă-nă* (Ng.) *zijn;* ꦫꦩ \ *ră-mă* (Kr.) *vader;* en, omgekeerd, elke lettergreep, die op den *ă*-klank eindigt, moet met de *aksără lĕgĕnă* worden geschreven.

Daar die klinker bij alle *aksără's* volmaakt dezelfde is, behoeven deze nog slechts eenige verklaring, voor zooverre zij medeklinkers zijn.

De ꦲ is aan het begin van een woord doorgaans stom; dus spreekt men ꦲꦤ \ en ꦲꦏ꧀ꦱꦫ \ uit als *ănă* en *aksără*. (1) Aan het begin van eene lettergreep in het midden van een woord wordt de ꦲ tusschen twee verschillende klinkers eenigszins, doch zeer zacht, gehoord; zij dient dan meer om het samenvloeien van die klinkers tot een tweeklank te voorkomen, zooals in ꦥꦿꦲꦸ \ *pra-oe* (Ng.) ꦧꦲꦶꦠ \ *ba-iță* (Kr.) *vaartuig;* maar tusschen twee gelijke klinkers wordt zij hoorbaar uitgesproken gelijk de Hollandsche *h;* bijv. in ꦢꦲꦂ \ *ḍahar* (Kr. i.) *eten;* ꦲꦤꦲ \ *ănăhă, er zij.* Aan het begin van een woord, wanneer een woord, dat op een klinker eindigt, onmiddellijk in dezelfde zinsnede voorafgaat, is de ꦲ stom en worden de beide klinkers somtijds samengetrokken; bijv. ꦲꦗꦲꦤ \ *ădjă ănă* of *ădjănă* (Ng.) *er zij niet.* Wanneer de ꦲ in het midden van een woord wordt voorafgegaan door een *oe* of *o* of door een *i* of *é* en gevolgd door een anderen klinker, gaat zij bij eene vlugge uitspraak vanzelf over in den halfklinker *w* of *j*, en wordt dan ook in het schrift wel door de ꦮ of ꦪ vervangen; zooals in ꦠꦸꦏꦸꦮ \ *toekoewă* (Ng.) in pl. v. ꦠꦸꦏꦸꦲ \ *toekoe-ă, koop;* ꦱꦫꦺꦪ \ *saréjă* (Kr. i.). in pl. v. ꦱꦫꦺꦲ \ *saré-ă, slaap;* ꦢꦢꦶꦪ \ *dadijă* (Ng.) in pl. v. ꦢꦢꦶꦲ \ *dadi-ă, het geschiede.* Dit geschiedt evenwel niet, wanneer de voorafgaande medeklinker

---

(1) Bij langzaam *lezen* (niet *spreken*) laat de Javaan echter de *h* veelal hooren.

ook eene of is; zooals in *sèwoehâ* (Kr. Ng.) (niet *sèwoewâ*), *laat het duizend zijn*, van *sèwoe*; *kijéhâ* (Ng.) (niet *kijéjâ*), *laat het deze zijn*, van *kijé*. Voorts wordt de wanneer zij niet geadspireerd wordt uitgesproken, ook nog in de volgende gevallen in het schrift weggelaten en door eene andere *aksârâ* vervangen.

1°. Wanneer een woord, dat op een medeklinker eindigt, een aanhechtsel aanneemt, dat met eene begint; bijv. *djisimipoen* (Kr.) in pl. v. *djisim-ipoen*, *zijn lijk*; *toelisan* (Ng.) in pl. v. *toelis-an*, *schrift*; van *djisim* en *toelis*.

Uit deze voorbeelden blijkt dat in die gevallen de , die de beginletter is van het aanhechtsel, vervalt en vervangen wordt door denzelfden medeklinker, waarop het grondwoord eindigt, die dan den vocaal overneemt, welken de bij zich had. Die zoo verdubbelde medeklinker wordt echter slechts als een enkele uitgesproken, en de voorafgaande klinker is dan ook niet kort maar lang, alsof er stond *djisi-mipoen*, *toeli-san*. En zoo ook in het volgende geval.

2°. Wanneer twee woorden, van welke het eerste op een medeklinker eindigt en het tweede met eene begint, hoewel niet tot één woord vereenigd zijnde, zoo schielijk achter elkander worden uitgesproken dat zij voor het gehoor bijna inéén smelten; bijv. *toetoeping soemoer* (Kr. Ng.) in pl. v. *toetoep ing soemoer*, *het deksel van den put*.

3°. Somtijds ook wel wanneer een woord wordt samengesteld uit twee woorden, van welke het eene op een medeklinker eindigt en het andere met eene begint; bijv. *wĕlàsasih* (Kr. Ng.) of *wĕlas-asih medelijden*, uit en

Aan het einde van eene lettergreep heeft de eene andere gedaante en een anderen vorm (zie § 9) en wordt zeer zacht

geadspireerd uitgesproken, zooals de ه in het Maleisch in hetzelfde geval. Wanneer op eene lettergreep, die op eene *h* (*Wignjan*) uitgaat, in hetzelfde woord eene lettergreep volgt, die met eene ꦲ aanvangt, wordt de eerste in de uitspraak verzwegen en de tweede zacht geadspireerd uitgesproken; bijv. ꦫꦃꦲꦶꦤ꧈ *rahinå* (Ng.) *daglicht*, ꦱꦏꦺꦃꦲꦺ꧈ *sakéhé* (Ng.), *alle;* men laat dan ook in het schrift de *Wignjan* wel weg, en schrijft ꦫꦲꦶꦤ꧈ ꦱꦏꦺꦲꦺ꧈ Wanneer een woord, uitgaande op eene *h* voorafgegaan door een van de klinkers *oe*, *o*, *i* of *é*, een aanhechtsel bekomt dat met eene ꦲ aanvangt, veranderen die twee *h*'s veelal in de met die klinkers verwantschapte halfklinkers ꦮ en ꦪ꧈ bijv. ꦒꦢꦸꦮꦤ꧀꧈ *gaḍoewan* (Kr. Ng.) *leengoed*, in pl. v. ꦒꦢꦸꦃꦲꦤ꧀ *gaḍoeh-an*, van ꦒꦢꦸꦃ꧈ *gaḍoeh;* ꦏꦱꦶꦪꦤ꧀꧈ *kasijan* (Kr. Ng.) *begunstigd*, in pl. v. ꦏꦱꦶꦃꦲꦤ꧀꧈ *kasih-an*, van ꦏꦱꦶꦃ꧈ *kasih.*

De ꦤ is gelijk aan de Nederlandsche *n;* bijv. ꦤꦼꦤꦼꦩ꧀꧈ *nĕnĕm* (Kr. Ng.) *zes.* De gewoonte brengt mede dat de ꦤ tusschen twee klinkers in het schrift veelal wordt verdubbeld, zonder dat dit op de uitspraak invloed heeft; b. v. ꦲꦤ꧀ꦤꦏ꧀꧈ *anak* (Kr. Ng.) voor ꦲꦤꦏ꧀꧈ *kind;* ꦏꦸꦤ꧀ꦤꦶꦁ꧈ *koening* (Ng.) voor ꦏꦸꦤꦶꦁ꧈ *geel.*

Wanneer eene lettergreep eindigende op *n* (d. i. op eene ꦤ zonder vocaalklank er achter) in hetzelfde woord wordt gevolgd door eene lettergreep, die met eene van de gehemelteletters ꦕ of ꦗ aanvangt, behoort men in plaats van de ꦤ eene ꦚ te schrijven; omdat de *n* zich in de uitspraak vanzelf zoo naar de ꦕ of ꦗ schikt, dat zij zelve eenigszins gehemelteletter wordt; en de met de ꦤ verwante gehemelteletter is de ꦚ. Bijv. ꦏꦼꦚ꧀ꦕꦤ꧈ (niet ꦏꦼꦤ꧀ꦕꦤ꧈) *kĕntjånå* (Kw.) *goud;* ꦧꦚ꧀ꦗꦸꦂ꧈ (niet ꦧꦤ꧀ꦗꦸꦂ꧈) *bandjoer* (Ng.) *voortgaan.* Deze regel wordt echter niet altijd in acht genomen.

Over het gebruik van de ꦔ zie men § 5.

De ꦕ, die alleen aan het begin van eene lettergreep voorkomt, is gelijk aan de Maleische چ of nagenoeg onze *tj;* bijv. ꦕꦕꦂ꧈ *tja-tjar* (Kr.) *pokken.*

De ꦫ is gelijk aan de Hollandsche *r;* bijv. ꦫꦫ \ *rårå* (Kr. Ng.) *maagd.* In het midden en aan het einde van eene lettergreep heeft deze letter denzelfden klank doch eene andere gedaante en een anderen naam; bijv. ꦏꦿꦩ \ *krămă* (Kr. Ng.) *beleefd;* ꦱꦂꦠ \ *sartå* (Kr.) *en, met.* (zie § 9.)

De ꦏ is aan het begin van eene lettergreep gelijk aan onze *k;* bijv. ꦏꦏꦶ \ *kaki* (Ng.) *grootvader.* Op het einde van een woord, en soms ook van eene lettergreep in het midden van een woord, wordt zij onvolkomen uitgesproken en blijft als 't ware in de keel steken, evenals de Maleische ع; men stelt haar dan somtijds door eene *q* voor; bijv. ꦥꦼꦥꦏ꧀ \ *pĕpak* of *pĕpaq* (Kr. Ng.) *voltallig.*

De ꦢ is de tandletter *d,* overeenkomende met de Nederlandsche; bijv. ꦢꦢꦶ \ *dadi* (Ng.) *worden;* ꦗꦒꦢ꧀ \ *djagad* (Kr. Ng.) *de wereld.*

De ꦠ is de tandletter *t,* gelijk aan de Nederlandsche; bijv. ꦠꦠ \ *tåtå* (Kr. Ng.) *orde, regeling;* ꦠꦸꦠ꧀ \ *toet* (Kr. Ng.) *volgen.*

De ꦱ is de tandletter *s* en wordt altijd scherp uitgesproken; bijv. ꦱꦱꦶ \ *sasi* (Ng.) *maan;* ꦱꦠꦸꦱ꧀ \ *satoes* (Kr. Ng.) *honderd.*

De ꦮ is niet gelijk aan de Nederlandsche maar aan de Engelsche *w* of de Maleische و, dat is *w* voorafgegaan door een korten *oe*-klank; zij is dus halfklinker, maar kan toch in ons schrift moeilijk anders dan door de *w* worden voorgesteld; bijv. ꦮꦶꦮꦶꦠ꧀ \ *wiwit* (Kr. Ng.) *begin;* ꦱ꧀ꦮꦂꦒ \ *swargå* (Kr. Ng.) *hemel.* Op het einde van eene lettergreep kan zij niet voorkomen.

De ꦭ is gelijk aan onze *l;* bijv. ꦭꦭꦶ \ *lali* (Ng.) *vergeten;* ꦏꦸꦭ꧀ꦢꦶ \ *koeldi* (Kr. Ng.) *ezel.* Welluidendheidshalve wordt zij dikwijls aan het begin van een woord geschreven in plaats van de ꦫ \ wanneer de volgende lettergreep ook met eene ꦫ begint; bijv. ꦭꦺꦴꦫꦺꦴ \ *loro,* voor ꦫꦺꦴꦫꦺꦴ \ *roro* (Ng.) *twee;* ꦭꦸꦫꦸꦃ \ *loeroeh* voor ꦫꦸꦫꦸꦃ \ *roeroeh* (Kr. Ng.) *zacht.*

De ꦥ is onze *p;* bijv. ꦥꦥꦤ꧀ \ *papan* (Kr. Ng.) *plank;* ꦕꦶꦥ꧀ꦠ \ *tjiptå* (Kr. Ng.) *gedachte.*

De ꦝ is de tongletter *d* en wordt, ter onderscheiding van de ꦢ, voorgesteld door *ḍ;* bijv. ꦝꦝꦸ꧈ *ḍaḍoe* (Kr. Ng.) *dobbelsteen;* ꦮꦼꦝꦸꦱ꧀꧈ *wĕḍoes* (Ng.) *schaap.* Op het einde van eene lettergreep komt zij niet voor.

De ꦗ, die alleen aan het begin van eene lettergreep voorkomt, is gelijk aan de Maleische ج of nagenoeg onze *dj;* bijv. ꦗꦗꦃ꧈ *djadjah* (Kr. Ng.) *betreden;* ꦲꦗꦿꦶꦃ꧈ *adjrih* (Kr.) *bevreesd.*

De ꦪ, die ook alleen aan het begin van eene lettergreep voorkomt, is een halfklinker overeenkomende met de Maleische ي of de Fransche *y* in *il-y-a;* zij kan in onze taal moeilijk anders dan door de *j* worden voorgesteld; bijv. ꦪꦪꦶ꧈ *jaji* (Kw.) *jongere broeder;* ꦲꦪ꧀ꦮ꧈ *ajwâ* (Kw.) *het moet niet.* Wanneer echter de ꦪ in hetzelfde woord onmiddellijk door eene *i* of *é* wordt voorafgegaan, doet men beter met in Nederlandsch schrift de *j* weg te laten; bijv. ꦤꦶꦪꦠ꧀꧈ *niat* (Kr. Ng.) *oogmerk.* Onmiddellijk achter een medeklinker in dezelfde lettergreep heeft deze letter eene andere gedaante en een anderen naam; zie § 9.

De ꦚ komt overeen met onze *nj;* bijv. ꦚꦮ꧈ *njâwâ* (Kr. Ng.) *ziel.* Midden in een woord tusschen twee klinkers schrijft men in plaats van de enkele ꦚ veelal ꦤ꧀ꦚ (Nâ met de Pasangan ꦚ), hetgeen echter op de uitspraak geen invloed heeft; bijv. ꦲꦤ꧀ꦚꦂ꧈ (in pl. v. ꦲꦚꦂ꧈) *ànjar* (Ng.) *nieuw.* Op het einde van eene lettergreep komt de ꦚ alleen voor in plaats van de ꦤ, onmiddellijk vóór de gehemelteletters ꦗ en ꦕ; zie bl. 9.

De ꦩ is gelijk aan onze *m;* bijv. ꦩꦭꦩ꧀꧈ *malam* (Ng.) *was.* Somtijds wordt wel de ꦩ in het midden van een woord tusschen twee klinkers noodeloos verdubbeld; bijv. ꦠꦸꦩ꧀ꦩꦤ꧀꧈ voor ꦠꦸꦩꦤ꧀꧈ *toeman* (Kr. Ng.) *gewend.*

De ꦒ is gelijk aan de Maleische ڬ of de *g* in het Fransche *guerre;* zij wordt in Nederlandsch schrift, bij gebrek aan beter, door *g* voorgesteld; bijv. ꦒꦝꦃ꧈ *gaḍah* (Kr.) *bezitten;* ꦲꦗꦒ꧀꧈ *adjag* (Kr. Ng.) *wild opsporen.*

De ꦧ is onze *b;* bijv. ꦧꦼꦕꦶꦏ꧀꧈ *bĕtjik* (Ng.) *goed;* ꦲꦧ꧀ꦢꦶ꧈ *abdi* (Kr. i.) *dienaar.*

De ꦛ is de tongletter *t*, en wordt ter onderscheiding van de ꦠ voorgesteld door *ṭ;* bijv. ꦏꦛꦃ꧈ *kaṭah* (Kr.) *veel;* ꦛꦛꦶꦠ꧀꧈ *ṭaṭit* (Kr. Ng.) *weerlicht.* Op het einde van eene lettergreep komt zij niet voor.

De ꦔ komt overeen met de Maleische ڠ of met de natuurlijke uitspraak der *ng* in *zingen;* bijv. ꦔꦔꦃ꧈ *ngangah* (Kr. Ng.) *sterk verlangen.* Op het einde van eene lettergreep heeft zij denzelfden klank, maar eene andere gedaante en een anderen naam; zie § 9. Ook deze letter wordt somtijds in het midden van een woord tusschen twee klinkers noodeloos in het schrift verdubbeld; bijv. ꦱꦔ꧀ꦔꦼꦠ꧀꧈ voor ꦱꦔꦼꦠ꧀꧈ *sangĕt* (Kr.) *erg*, *zeer.*

§ 3. Verdeeling der letters.

De letters worden verdeeld naar de organen, welker dienst men voornamelijk behoeft om haar uit te spreken, in Keelletters, Lipletters, Gehemelteletters, Tandletters en Tongletters; waarbij men nog de Smeltletters, Halfklinkers en Neusklanken te onderscheiden heeft.

De Keelletters zijn: ꦲ꧈ ꦏ꧈ ꦒ꧈ ꦔ꧈

De Lipletters: ꦥ꧈ ꦮ꧈ ꦩ꧈ ꦧ꧈

De Gehemelteletters: ꦕ꧈ ꦗ꧈ ꦪ꧈ ꦚ꧈ en ꦯ꧈

De Tandletters: ꦠ꧈ ꦢ꧈ ꦤ꧈ ꦱ꧈

De Tongletters: ꦫ꧈ ꦭ꧈ ꦝ꧈ ꦛ꧈ en ꦟ꧈ ꦰ꧈

De Smeltletters: ꦫ꧈ ꦭ꧈

De Halfklinkers: ꦪ꧈ ꦮ꧈

De letters ꦔ꧈ ꦩ꧈ ꦚ꧈ en ꦤ꧈ worden zoo door den neus (nasaal) uitgesproken dat men ze juister keel-neusletter, lipneusletter, gehemelte-neusletter en tand-neusletter, of gezamenlijk Neusklanken, noemt.

In het hedendaagsch Javaansch zijn de ꦱ꧈ ꦰ en ꦯ alsmede de ꦤ꧈ en ꦟ weinig of niet in klank onderscheiden; en

de laatste vormen worden thans zelden anders dan als hoofdletters gebruikt, uitgezonderd in een enkel geval; zie § 5.

§ 4. Pasangan. Patèn.

In § 2 is gezegd dat elke Aksårå lĕgĕnå den klank å achter zich heeft. Om nu dien vocaalklank daaraan te ontnemen, en dus geslotene lettergrepen te schrijven, bestaan er twee middelen: 1° het gebruik van de *Pasangans* en 2° dat van het teeken *Patèn*. Van de eerste bedient men zich in het midden en aan het einde van woorden; van het laatste alleen aan het einde van eenen volzin, of van zulk een gedeelte daarvan, dat door eenig scheiteeken (*Pådå*) van het volgende is gescheiden.

De *Pasangans* (ꦥꦱꦔꦤ꧀꧈) zijn, evenals de Aksårå's, twintig in getal (zie de Tafel, § 1); zij dragen denzelfden naam als hare overeenkomstige Aksårå's en hebben, boven hare vocaalontnemende of klankdoovende kracht, ook dezelfde waarde als deze. Het is dus niet noodig over de uitspraak der Pasangans hier iets te zeggen; men vergelijke daarvoor § 2.

De figuur der Pasangans zie men in de Tafel, § 1. Het zal vanzelf in het oog vallen, dat vier ervan aan hare gelijknamige Aksårå's gelijk zijn, namelijk de [Javaansch schrift] en [Javaansch schrift] die echter door hare plaatsing ten opzichte der Aksårå's gemakkelijk daarvan worden onderscheiden.

Omtrent de plaats, die de Pasangans in het schrift innemen, moet men opmerken dat zij geschreven worden *onder* de Aksårå, waaraan zij den vocaalklank ontnemen; bijv. ꦲꦱ꧀ꦠ꧈ *as-tå* (Kr.) *hand;* ꦠꦠ꧀ꦏꦭ꧈ *tat-kålå* (Kr. Ng.) *tijdens;* ꦏꦥꦭ꧀ꦫꦩ꧈ *kapal råmå* (Kr.) *vaders paard;* ꦮꦶꦱ꧀ꦩꦠꦶ꧈ *wis mati* (Ng.) *reeds dood.*

Hiervan zijn slechts vijf Pasangans uitgezonderd, namelijk de [Javaansch schrift] (*På gĕḍĕ*, zie § 5) en de [Javaansch schrift] (*På tjĕrĕk*, zie § 9), die niet onder maar onmiddellijk *achter* de vocaallooze Aksårå worden geschreven; bijv. ꦠꦤ꧀ꦥ꧈ *tan-på* (Kr. Ng.)

zonder; ꦗꦼꦏ꧀ꦱ, *djěk-sâ* (Kr. Ng.) *fiskaal;* ꦱꦩ꧀ꦥꦸꦤ꧀ꦱꦸꦒꦶꦃ, *sampoen soegih* (Kr.) *reeds rijk;* ꦮꦺꦴꦤ꧀ꦠꦼꦤꦶꦁ, *wòntěn ing* (Kr.) *zijn te.* Daar het voor de duidelijkheid in het lezen volstrekt noodzakelijk is, dat de Pasangan onmiddellijk bij de vocaallooze Aksârâ staat, mogen ook deze vier Pasangans niet aan het begin van een nieuwen regel worden geschreven, maar moeten zij, indien zij op de vorige regel niet *achter* de Aksârâ kunnen staan, onder deze worden geschreven; bijv. ꦱꦧꦭꦤꦶꦥꦸꦤ꧀ꦱꦢꦪ, *sabalanipoen sadâjâ* (Kr.) *al zijn volk.*

Drie Pasangans, de ꧀ꦮ, ꧀ꦏ, en ꦾ, worden onder aan de vocaallooze Aksârâ vastgehecht; bijv. ꦥꦸꦤꦶꦏ, *poenikâ* (Kr.) *die, dat;* ꦮꦺꦴꦤ꧀ꦠꦼꦤ꧀ꦤꦼꦒꦫꦶ, *wòntěn něgari* (Kr.) *er is eene stad;* ꦱ꧀ꦮꦂꦒ, *swargâ* (Kr. Ng.) *hemel;* ꦢꦸꦤꦾ, *doenjâ* (Kr. Ng.) *de wereld;* ꦲꦚꦂ, *anjar* (Ng.) *nieuw;* ꦠꦤ꧀ꦮꦼꦫꦸꦃ, *tan wěroeh* (Ng.) *niet weten.* Hetzelfde heeft plaats met de Pasangan ꧀ꦛ (*Tâ gĕḍé;* § 5), die eigenlijk slechts eene eenigszins gewijzigde ꧀ꦏ is. De overige Pasangans behooren los onder de Aksârâ te worden geschreven; evenwel vindt men in vlug schrift ook wel sommige ervan, wier vorm zich daartoe gemakkelijk leent (bijv. de ꧀ꦛ, ꧀ꦠ, ꧀ꦢ, ꧀ꦗ, ꧀ꦤ, ꧀ꦝ) aan de bovenstaande letter verbonden.

Wanneer de Pasangans ꧀ꦲ, ꧀ꦱ, ꧀ꦥ, eenig klank- of schrijfteeken aannemen, dat daaraan moet worden vastgehecht, worden zij geschreven evenals de gelijknamige Aksârâ's, waarvan zij dan alleen door hare plaats onderscheiden zijn; bijv. ꦏꦥꦭ꧀ꦏꦸꦭ, *kapal koelâ* (Ng.) *mijn paard;* ꦧꦺꦴꦠꦼꦤ꧀ꦏꦿꦩ, *bòtěn krâmâ* (Kr.) *niet beleefd;* ꦲꦺꦱ꧀ꦠꦸ, *èstoe* (Kr.) *zeker;* ꦮꦶꦱ꧀ꦠꦸꦮ, *wis toewâ* (Ng.) *reeds oud;* ꦱꦩ꧀ꦥꦸꦤ꧀ꦭꦸꦩꦩ꧀ꦥꦃ, *sampoen loemampah* (Kr.) *reeds gegaan.*

Aan het einde van eenen volzin, of van zulk een gedeelte daarvan, dat door een scheiteeken van het overige is gescheiden, en waar men dus geen Pasangan kan gebruiken, dus ook bij op zichzelf staande woorden, wordt aan de laatste Aksârâ haar vocaalklank ontnomen door het teeken ꧀, ꦥꦁꦏꦺꦴꦤ꧀,

Patèn (Ng.) [illegible] *Pangkon* (Kr.) geheeten; de eerste benaming is in de Spraakkunst meest gebruikelijk. Dit teeken wordt achter en gedeeltelijk onder de laatste Aksårå van het woord geschreven; zie de bovenstaande woorden. (1)

Eene enkele maal komt de Patèn ook in het midden van een volzin voor; namelijk dan, wanneer onder ééne Aksårå twee Pasangans zouden moeten komen, hetgeen moeilijk te lezen zoude zijn; bijv. [illegible] in pl. v. [illegible] *krantĕn nglangkoengi prèntah* (Kr.) *om het overtreden der bevelen;* [illegible] in pl. v. [illegible] *wis gloendoeng* (Ng.) *reeds gerold;* [illegible] in pl. v. [illegible] *djomblong* (Kr. Ng.) *met open mond verrukt op iets staren.* Deze opeenhooping van medeklinkers komt echter zelden anders voor dan in gedichten, waar zij ontstaat doordat somtijds een woord om de maat wordt samengetrokken. In proza, waar men niet aan een bepaald aantal lettergrepen is gebonden, scheide men echter, wanneer de aard van het woord dit toelaat (zooals in de twee laatste voorbeelden), liever den tweeden en derden medeklinker van elkander door de toonlooze *ĕ* (d. i. het klankteeken *Pĕpĕt;* zie § 8) en schrijve dus [illegible] in pl. v. [illegible] en [illegible] in pl. v. [illegible]. In gevallen, zooals in het eerste voorbeeld, waar de [illegible] de beginletter is van een Werkwoord (zie Hoofdst. II § 5.), kan men veelal de zwarigheid uit den weg ruimen door het Voorvoegsel [illegible] *a* vóór het Werkwoord te plaatsen en dus te schrijven [illegible] Indien de derde medeklinker eene *r* is, bestaat er in het schrijven geene zwarigheid; daar deze door de *Tjåkrå*

(1) De naam *Patèn* (afgeleid van *pati*, *dood*, *uitgedoofd*) beteekent *om te dooven*, dus *klankdoover*, en drukt de kracht van dit teeken uit. De benaming *Pangkon* (van *mangkoe*, *iets op den schoot* hebben) beteekent *schoot* en schijnt op den vorm en de plaats van het teeken te doelen.

(zie § 9) moet worden uitgedrukt, die zich gemakkelijk aan de Pasangan verbindt of er los wordt vóór geschreven, en ook in het lezen geene onduidelijkheid veroorzaakt; bijv. ꦗꦺꦤ꧀ꦢꦿꦭ꧀꧈ *djéndral* (Kr. Ng.) *generaal;* ꦱꦼꦩ꧀ꦧꦿꦤ꧈ of ꦱꦼꦩ꧀ꦧꦿꦤ꧈ *sĕmbrănă* (Kr. Ng.) *scherts.*

Er zijn drie Aksără's de ꦲ꧈ ꦫ꧈ en ꦔ꧈ die aan het einde van eene lettergreep nimmer eene Pasangan of Patèn achter zich nemen. (1) Over de wijze, waarop dan de vocaallooze *h*, *r* en *ng* worden uitgedrukt, zie men § 9.

§ 5. Kapitale letters.

De Kapitale letters, die ꦲꦏ꧀ꦱꦫꦩꦸꦂꦢ꧈ *aksără moerdă* (Kw.) hoofdletters, ꦱꦱ꧀ꦠꦿꦲꦒꦼꦁ꧈ *sastră agĕng* (Kr.) of ꦲꦏ꧀ꦱꦫꦒꦼꦝꦺ꧈ *aksără gĕḍé* (Ng.) *groote letters*, dat wil zeggen *voorname* of *aanzienlijke letters* worden genoemd, zijn aan het Sanskrit ontleend; in welke taal zij geene hoofdletters zijn, maar wijzigingen van die aanverwante Aksără's als welker kapitalen zij thans in het Javaansch worden gebezigd. Zoo is de ꦟ de tongletter *n*, in onderscheiding van de tandletter ꦤ; de ꦯ de tongletter *s* en de ꦰ de gehemelteletter *s* (*sj*), in onderscheiding van de tandletter ꦱ; de ꦖ꧈ ꦑ꧈ ꦡ꧈ ꦦ꧈ ꦓ꧈ en ꦨ zijn de geadspireerde ꦕ꧈ ꦏ꧈ ꦛ꧈ ꦥ꧈ ꦒ꧈ en ꦧ꧈ of *thj*, *kh*, *th*, *ph*, *gh* en *bh;* de ꦘ, die den vorm van de ꦗ maar den klank van de ꦚ heeft, is waarschijnlijk oorspronkelijk de Sanskritsche samengestelde letter *djnj.*

---

(1) De ꦲ en ꦫ nemen ook aan het begin van eene lettergreep nimmer eene Pasangan of Patèn achter zich, hetgeen niet uit te spreken zoude zijn. De ꦔ wel; bijv. in Werkwoorden, wier grondvorm met eene ꦭ aanvangt, zooals ꦔ꧀ꦭꦶꦭꦤꦶ꧈ *nglilani* (Kr.) *vergunnen*, van ꦭꦶꦭ꧈ *lilă*, *vergunning;* en ook wel in het midden van een woord zooals ꦔꦔ꧀ꦭꦁ꧈ *nganglang* (Kr. Ng.) *de ronde doen.*

Van de , en zijn geene Pasangans in gebruik; van de bestaat geene Aksârâ.

Deze letters werden vroeger in het Javaansch, als *aanzienlijke* letters, gebezigd tot het schrijven der namen van godheden, vorsten, vorstelijke rangen en residenties, en enkele andere als voornaam of aanzienlijk beschouwde zaken; thans schrijft men er veelal alle eigennamen mede. Zij worden niet alleen aan het begin maar ook in het midden van een woord gebruikt, doch niet als sluitletter van de laatste lettergreep. Ook gebruikt men ze niet, gelijk wij onze kapitale letters, aan het begin van eenen volzin of een hoofdstuk. Voorbeelden van het gebruik dier letters als kapitalen zijn: *Baṭârâ Endrâ, de God Indra;* *Soerâkartâ, Soerakarta;* *nabi Moesâ, de profeet Moses;* *swârga* (Kr. Ng.) *de hemel;* *Soesoehoenan Pakoe Boewânâ Sénâpati ing ngalâgâ Ngabdoer Rahman Panâtâgâmâ* (titel van den Vorst van Soerakarta).

De wordt buitendien als tongletter gebruikt, wanneer op de vocaallooze *n* in hetzelfde woord onmiddellijk een of volgt; omdat die *n* zich dan in de uitspraak vanzelf zoo aan de *ḍ* of *ṭ* assimileert dât zij zelve tongletter wordt; dus schrijft men bijv. *sandang* (Kr. Ng.) *kleed,* *kanṭong* (Kr. Ng.) *beurs,* en niet . Om dezelfde reden wordt ook wel, doch niet zoo algemeen, onmiddellijk achter de vocaallooze tongletter *r* (dus achter de *Lajar* ⸍ § 9) de door vervangen; dus *warnâ* (Kw.) *gedaante,* in pl. v.

De wordt om dezelfde reden als tongletter gebruikt, wanneer in hetzelfde woord op de vocaallooze *s* onmiddellijk eene volgt of eene *Lajar* er aan voorafgaat; dus schrijft men bijv. *pasṭi* (Kr. Ng.) *onvermijdelijk,* *karsâ* (Kr.) *begeerte,* en niet .

§ 6. Aangenomen letters.

De *Aangenomen letters* (zie de Tafel in § 1) worden door bijvoeging van het teeken ꦱꦱ꧀ꦠꦿꦱ꧀ꦮꦫ꧈ *sastrå swårå* (꦳) gevormd van andere Aksårå's, en dienen om in de uit het Arabisch of andere talen overgenomene woorden zoodanige klanken te schrijven, waarvoor in het eigenlijk Javaansch schrift geene teekens bestaan; bijv. ꦯꦫꦶꦥ꦳꧀ꦲ꦳ꦱꦤ꧀꧈ شريف حسن *Sjarif Hasan, Sjerif Hassan;* ꦏ꦳ꦼꦩꦶꦱ꧀꧈ خميس *khĕmis, Donderdag;* ꦢ꦳ꦶꦏꦶꦂ꧈ ذكر *dzikir, verheerlijking van God.* Deze klanken kunnen echter door de Javanen slechts gebrekkig worden uitgesproken; waarom zij gewoonlijk zeggen *Sarip Hasan*, *kĕmis*, *dikir*, en dan ook veelal eenvoudig schrijven ꦱꦫꦶꦥ꧀ꦲꦱꦤ꧀꧈ ꦏꦼꦩꦶꦱ꧀꧈ ꦢꦶꦏꦶꦂ꧈ enz.

§ 7. Verandering van den vocaalklank *å* der Aksårå's en Pasangans in *a*.

Wij hebben boven gezien dat elke Aksårå lĕgĕnå en Pasangan den klinker *å* bij zich heeft. Die klinker verandert in *a* in de volgende gevallen.

1° Wanneer de lettergreep, die met eene Aksårå lĕgĕnå aanvangt, door een vocaalloozen medeklinker wordt gesloten; bijv. ꦠꦤ꧀ꦥ꧈ *tan-på* (Kr. Ng.) *zonder;* ꦏꦂꦱ꧈ *kar-så* (Kr.) *de wil;* ꦏꦁ꧈ *kang* (Kr. Ng.) *die, welke.*

2° Wanneer op eene lettergreep, die uit eene Aksårå lĕgĕnå bestaat, eene andere volgt, waarin de Aksårå eenig klank- of schrijfteeken aanneemt; bijv. ꦮꦠꦸ꧈ *watoe* (Ng.) *steen;* ꦒꦮꦺ꧈ *gawé* (Ng.) *doen;* ꦢꦠꦼꦁ꧈ *datĕng* (Kr.) *komen;* ꦢꦲꦂ꧈ *dahar* (Kr.) *eten;* ꦮꦫꦶꦱ꧀꧈ *waris* (Kr. Ng.) *erfgenaam;* ꦮꦢꦾ꧈ *wadyå* (Kw.) *volk.*

Het teeken ꦿ *Tjåkrå* (§ 9) heeft echter deze kracht niet; dus behoudt de Aksårå in de daaraan voorafgaande lettergreep den *å*-klank; bijv. ꦕꦏꦿ꧈ *tjåkrå* (niet *tjakrå*) (Kw.) *rad.*

3° Indien in meerlettergrepige woorden eene geslotene syllabe of eene Aksårå met een klank- of schrijfteeken bij zich voorkomt, verandert in *alle voorgaande* lettergrepen van dat woord de *å* in *a;* bijv. ꦤꦒꦫꦶ꧈ *nagari* (Kr.) *stad;* ꦤꦒꦫꦤꦺ꧈ *nagarané* (Ng.) *zijne stad;* ꦧꦠꦮꦶꦪꦃ꧈ *Batawiah*, *Batavia.*

4° In de eerste lettergreep van woorden uit drie Aksårå lĕgĕnå's bestaande. Die *a* is echter niet scherp, maar wordt toonloos uitgesproken, bijna als de doffe *ĕ* (Pĕpĕt; zie § 8), en dan ook wel door dit teeken vervangen; bijv. ꦤꦒꦫ꧈ *năgårå* of *nĕgårå* (Ng.) *stad;* ꦱꦢꦗ꧈ *sădåjå* of *sĕdåjå* (Kr.) *alle;* waarvoor men dan ook wel schrijft ꦤꦼꦒꦫ꧈ en ꦱꦼꦢꦗ꧈

Hiervan zijn uitgezonderd de woorden, die samengesteld zijn uit een grondwoord, dat uit twee Aksårå lĕgĕnå's en een aanhechtsel, dat uit eene Aksårå lĕgĕnå bestaat; bijv. ꦒꦮꦲ꧈ *gåwåhå* (Ng.) *breng;* ꦲꦤꦲ꧈ *ånåhå* (Ng.) *er zij*, van ꦒꦮ꧈ *gåwå* en ꦲꦤ꧈ *ånå*, met het aanhechtsel ꦲ꧈ *å;* ꦲꦗꦠ꧈ *ådjå-tå* (Ng.) *toch niet*, van ꦲꦗ꧈ *ådjå* met het aanhechtsel ꦠ꧈ *tå.*

5° Wanneer eenig woord, waarin eene Aksårå lĕgĕnå voorkomt, wordt verdubbeld, en die verdubbeling eenig aanhechtsel aanneemt, waardoor daarin de *å* in *a* verandert, dan heeft zulks ook in het eerste gedeelte van het woord plaats; bijv. van ꦏꦶꦫ꧈ *kirå* (Ng.) *gissing*, komt ꦏꦶꦫꦏꦶꦫ꧈ *kirå-kirå*, *gissing*, maar ꦱꦏꦶꦫꦏꦶꦫꦤꦺ꧈ *sakira-kirané*, *naar gissing.*

Maar in woorden, samengesteld uit twee verschillende, waarvan het eerste eene Aksårå lĕgĕnå heeft, blijft de *å*-klank daarin onveranderd, ook wanneer het samengestelde woord een aanhechtsel aanneemt; bijv. ꦱꦁꦒꦮꦼꦝꦶꦤꦺ꧈ *sånggå-wĕḍiné* (Ng.) *zijne stijgbeugels*, van ꦱꦁꦒꦮꦼꦝꦶ꧈ *sånggå-wĕḍi.*

6° Wanneer in een door verdubbeling gevormd woord bij die verdubbeling de klinkers worden veranderd (zie Hoofdst. II, § 2 en 17) verandert, indien dan in het eerste gedeelte eene Aksårå lĕgĕnå voorkomt, ook haar *å*-klank in *a;* bijv. ꦧꦺꦴꦭꦧꦭꦶ꧈ *bola-bali* (niet *bolå-bali*) (Ng.) *heen en wedergaan*, van ꦧꦭꦶ꧈ *bali*, *omkeeren.*

Aanmerking. In vierlettergrepige woorden, enkel uit Aksårå lĕgĕnå's bestaande, blijft in alle lettergrepen de å-klank onveranderd; bijv. *båjåwårå* (Kr. Ng.) *kennisgeving;* *såtåwånå* (Kr.) *boschhaan.* Deze woorden zijn meest van Kawischen oorsprong en uit twee andere samengesteld.

§ 8. Over de Klankteekens of Saṇḍangans en de opzichzelf staande klinkers.

Behalve den å en *a*-klank, die, gelijk uit het voorgaande blijkt, niet door afzonderlijke teekens behoeven te worden voorgesteld, bestaan in het Javaansch nog vijf klinkers, *sanḍangan*, *bekleedsel*, geheeten, welke door bijzondere teekens worden uitgedrukt, die men vóór, achter, boven of onder de Aksårå lĕgĕnå plaatst.

1° De toonlooze *ĕ*, zooals in de twee laatste lettergrepen van het Nederlandsche woord *edele*, of in de Maleische بسر *bĕsár*, ڤرڠ *pĕrang.* Zij wordt uitgedrukt door het teeken *Pĕpĕt*, dat onverbonden boven de Aksårå, welke dien klank voorafgaat wordt geschreven; bijv. *tĕmĕn* (Kr. Ng.) *oprecht.* Wanneer eene Pasangan, die onder de schrijflijn staat, dezen klinker bij zich heeft, wordt de Pĕpĕt boven de voorgaande Aksårå geschreven; bijv. *mĕnḍĕt* (Kr.) *nemen.* De Pasangans, die op de schrijflijn staan, nemen de Pĕpĕt boven zich; bijv. *sampoen pĕtĕng* (Kr.) *reeds donker.*

Die Pĕpĕt is evenwel niet altijd eene eigenlijke *ĕ*, maar dikwijls slechts een geheel onbepaalde toonlooze vocaalklank, die zich in de uitspraak schikt, en dan ook in het schrift wel gewijzigd wordt naar de volgende letter. Zoo gaat zij bijv. vóór de halfklinkers en over in *oe* of *i;* bijv. *koewåså*, voor *kĕwåså* (Kr. Ng.) *machtig;* *nijåkå* voor *nĕjåkå* (Kw.) *hofgroote;* of wel zij vervalt geheel, zooals in *kwåså* voor *kĕwåså*, en vooral vóór

de smeltletters *r* en *l*, zooals in *prang* voor *pĕrang* (Kr. Ng.) *gevecht; wlas* voor *wĕlas* (Kr. Ng.) *medelijden.*

Er zijn twee Aksârâ's de en de boven welke de Pĕpĕt nimmer wordt geschreven, daar er afzonderlijke teekens zijn om de klanken *rĕ* en *lĕ* uit te drukken; namelijk voor den eersten de *Kĕrĕt* en de *Pâ tjĕrĕk*, en voor den laatsten de *Ngâ lĕlĕt* (zie § 9). Alleen achter een vocaalloozen medeklinker in het midden van een woord drukt men den klank *lĕ* uit door de Pasangan met de Pĕpĕt; bijv. *nglĕboer* (Kr. Ng.) *verwoesten; blĕḍag* (Kr. Ng.) *eene scheur in den grond.*

2° De *i;* deze wordt uitgedrukt door het teeken , *oeloe* (bij verbastering ook wel *woeloe* genaamd), dat *hoofd* beteekent, te plaatsen boven de Aksârâ, die den *i*-klank voorafgaat; bijv. *iki* (Ng.) *deze; djisim* (Kr. Ng.) *lijk; pintĕn* (Kr.) *hoeveel.* Behoort de Oeloe bij eene Pasangan, die onder de schrijflijn staat, dan wordt zij geschreven boven de daarboven staande Aksârâ; bijv. *sĕkti* (Kr. Ng.) *macht.* De vier Pasangans, die op de schrijflijn staan, nemen de Oeloe boven zich; bijv. *sĕksi* (Kr. Ng.) *getuige.*

De uitspraak der Oeloe verschilt naar gelang van de lettergreep, waarin zij voorkomt. In eene opene lettergreep is zij zacht-lang, gelijk de *i* in het Fransche woord *agile*, of de Nederlandsche *ie;* bijv. *sîram* (Kr.) *baden; balî* (Ng.) *terugkeeren;* dienzelfden klank heeft zij ook in de laatste en voorlaatste lettergreep van een woord, wanneer deze door een neusklank wordt gesloten; bijv. *mĕskîn* (Kr. Ng.) *arm; dîntĕn* (Kr.) *dag; tînggal* (Ng.) *nalaten; tîmbâ* (Kr. Ng.) *emmer.* In lettergrepen, door een anderen medeklinker gesloten, is zij scherp-kort, gelijk de *i* in *dik*, *brik;* bijv. *sìrnâ* (Kr. Ng.) *verdwijnen; ìnggìh* (Kr.) *ja; taksìh* (Kr.) *nog; awìt* (Kr. Ng.) *oorzaak.*

In een drielettergrepig grondwoord wordt de Oeloe in de eerste lettergreep, als die open of door een neusklank gesloten is, bijna toonloos uitgesproken en gaat dan somtijds over in de Pĕpĕt; bijv. ꦮꦶꦱꦺꦱ꧈ *wisésâ* of ꦮꦼꦱꦺꦱ꧈ *wĕsésâ* (Kr. Ng.) *oppermacht.*

3° De *oe;* deze wordt uitgedrukt door het teeken ꦸ, dat ꦱꦸꦏꦸ꧈ *soekoe, voet* heet en vastgehecht wordt onderaan den laatsten neerhaal van de Aksârâ of Pasangan, die den *oe*-klank voorafgaat; bijv. ꦠꦸꦫꦸꦤ꧀꧈ *toeroen* (Ng.) *afdalen;* ꦤꦸꦗꦸꦩ꧀꧈ *noedjoem* (Kr. Ng.) *planeet;* ꦱꦩ꧀ꦧꦸꦁ꧈ *samboeng* (Ng.) *samenvoegen;* ꦱꦩ꧀ꦥꦾꦸꦏ꧀꧈ *sampyoek* (Kr. Ng.) *tegenaanklotsen;* ꦧꦚꦸ꧈ *bánjoe* (Ng.) *water;* ꦧꦤ꧀ꦗꦸꦂ꧈ *bandjoer* (Ng.) *voortgaan;* ꦲꦤ꧀ꦛꦸꦏ꧀꧈ *anṭoek* (Kr. Ng.) *met het hoofd knikken;* ꦱꦩ꧀ꦥꦸꦤ꧀ꦤꦸꦩ꧀ꦥꦏꦶ꧈ *sampoen noempàki* (Kr.) *bereden hebben.*

Om de Soekoe met de Pasangans ꧀ꦏ꧈ ꧀ꦠ꧈ en ꧀ꦭ te kunnen verbinden, worden deze geschreven gelijk hare gelijknamige Aksârâ's; zie § 4, bl. 14.

De Soekoe is zacht-lang of scherp-kort in dezelfde gevallen, als hierboven voor de Oeloe zijn opgegeven. Daar wij in onze taal dien scherp-korten *oe*-klank niet hebben, vereischt de uitspraak daarvan eenige oefening.

4° De *é* of *è;* deze wordt uitgedrukt door het teeken ꦺ꧈ dat ꦠꦭꦶꦁ꧈ *taling* heet, van welk woord de oorspronkelijke beteekenis niet bekend is. Zij wordt geschreven vóór de Aksârâ, waarachter de *e*-klank wordt uitgesproken; bijv. ꦝꦺꦮꦺ꧈ *ḍéwé* (Ng.) *zelf;* ꦲꦺꦔꦼꦠ꧀꧈ *èngĕt* (Kr.) *indachtig zijn.* Behoort de *e*-klank bij eene Pasangan, die onder de schrijflijn staat, dan wordt de Taling geplaatst vóór de daarbovenstaande Aksârâ; bijv. ꦲꦮꦏꦺ꧈ *awàké* (Ng.) *zijn lichaam;* ꦠꦼꦩ꧀ꦧꦺ꧈ *tĕmbé* (Kr. Ng.) *de toekomst.* Wanneer de Taling behoort bij eene der vier Pasangans, die op de schrijflijn staan, plaatst men haar vóór de voorgaande Aksârâ; bijv. ꦱꦩ꧀ꦥꦺꦪꦤ꧀꧈ *sampéjan* (Kr.) *gij;* ꦠꦸꦠꦸꦥ꧀ꦱꦺꦭ꧈ *toetoep sélâ* (Kr.) *een deksel van steen;* ꦮꦶꦱ꧀ꦲꦺꦭꦶꦁ꧈ *wis éling* (Ng.) *herdacht hebben.* Daar de Taling nimmer mag

gescheiden worden van den medeklinker, waarbij zij behoort, moet, als op het einde van een regel nog wel de Taling maar niet de daarbij behoorende letter kan worden geplaatst, eerstgenoemde op den nieuwen regel worden herhaald; bijv. *këprijé* (Ng.) *hoe.*

De Taling is scherp-kort in de volgende gevallen:

a. In de laatste lettergreep van een woord, wanneer die door een medeklinker gesloten is; en zoo ook in éénlettergrepige woorden; bijv. *kasèp* (Kr. Ng.) *te laat;* *'awèh* (Ng.) *bewilligen;* *jèn* (Kr. Ng.) *indien.* Indien echter in meerlettergrepige woorden de voorlaatste eene Pĕpĕt heeft, is de Taling in de laatste lettergreep zacht-lang; bijv. *Bagĕlén* (Kr. Ng.) *Bagelên.*

b. In de voorlaatste lettergreep, als die door een anderen medeklinker dan een neusklank gesloten is; bijv. *èstoe* (Kr.) *zekerheid;* *ngèlmoe* (Ng.) *kunde.*

c. In de voorlaatste lettergreep, hetzij die gesloten is of niet, als de laatste gesloten is en daarin insgelijks een Taling of een Pĕpĕt voorkomt; bijv. *lèpèn* (Kr.) *rivier;* *lèngkèt* (Ng.) *kleven;* *mèsĕm* (Kr. Ng.) *glimlachen;* *kèndĕl* (Kr. i.) *stilhouden.*

d. In de voorlaatste opene of door een neusklank geslotene lettergreep, als de laatste op eene Oeloe of Soekoe uitgaat; bijv. *kètjoe* (Kr. Ng.) *roover;* *sèwoe* (Kr. Ng.) *duizend;* *dèwi* (Kr. Ng.) *godin;* *bèndi* (Kr. Ng.) *een rijtuig.*

e. Wanneer een woord, dat op een medeklinker uitgaat, in de laatste of in de twee laatste lettergrepen eene scherpe *è* heeft, en een eenlettergrepig aanhechtsel krijgt, dat met de (mits *niet* de lĕgĕnâ) begint, blijft die *è* scherp; bijv. *ngawèhi* (Ng.) *iemand iets toestaan,* van *awèh, geven;* *salèring* (Kr.)

benoorden, van ꦭꦺꦂ \ *lèr*, *noord*. Maar heeft dat aanhechtsel den *å* of *a*-klank, dan wordt de *é* zacht; bijv. ꦲꦮꦺꦲ \ *awéå* (of *awéjå*), *bewillig;* ꦏꦮꦺꦮꦺꦲꦤ꧀ \ *kawéwéan* (of *kawéwéjan*), *geschenk.*

In alle andere gevallen is de Taling zacht-lang; bijv. ꦢꦺꦮ \ *déwå* (Kr. Ng.) *godheid;* ꦒꦼꦝꦺ \ *gĕḍé* (Ng.) *groot;* ꦝꦺꦮꦺ \ *ḍéwé* (Ng.) *zelf;* ꦩꦺꦤ꧀ꦢ \ *méndå* (Kr.) *schaap;* ꦧꦺꦒꦭ꧀ \ *bégal* (Kr. Ng.) *straatrooven;* ꦲꦺꦗꦁ \ *éjang* (Kr. i.) *grootvader;* ꦲꦺꦩꦸꦠ꧀ \ *émoet* (Kr.) ꦲꦺꦭꦶꦁ \ *éling* (Ng.) *zich herinneren.*

5° De *ó* of *ò;* deze wordt uitgedrukt door het samengestelde teeken ꦺ . . . ꦴ \ dat *Taling-Taroeng* heet. Het eerste gedeelte van dit teeken (d. i. de Taling) wordt geschreven vóór, en het tweede (de Taroeng) achter de Aksårå, waarbij de *o*-klank behoort; bijv. ꦲꦺꦴꦫ \ *óra* (Ng.) ꦧꦺꦴꦠꦼꦤ꧀ \ *bòtĕn* (Kr.) *neen, niet.* Behoort de *o*-klank bij eene Pasangan, die onder de schrijflijn staat, dan worden de Taling en Taroeng geschreven ter wederzijde van de daarboven staande Aksårå; bijv. ꦥꦺꦴꦤ꧀ꦝꦺꦴꦏ꧀ \ *pòndòk* (Kr. Ng.) *logement;* maar wanneer die klank behoort bij eene der vier Pasangans, welke op de schrijflijn staan, dan wordt de Taling vóór de voorgaande Aksårå, en de Taroeng onmiddellijk achter de Pasangan geplaatst; bijv. ꦱꦩ꧀ꦥꦸꦤ꧀ꦱꦺꦴꦮꦤ꧀ \ *sampoen sówan* (Kr.) *zijne opwachting gemaakt hebben.*

De Taling-Taroeng is scherp-kort in de volgende gevallen:

a. In de laatste lettergreep van een woord, wanneer die door een medeklinker is gesloten; en zoo ook in éénlettergrepige woorden; bijv. ꦲꦏꦺꦴꦤ꧀ \ *akòn* (Ng.) *bevelen;* ꦲꦮꦺꦴꦂ *awòr* (Kr. Ng.) *vermengd zijn;* ꦲꦧꦺꦴꦠ꧀ \ *abòt* (Ng.) *zwaar;* ꦲꦢꦺꦴꦃ \ *adòh* (Ng.) *ver;* ꦒꦺꦴꦤ꧀ \ *gòn* (Ng.) *plaats;* ꦭꦺꦴꦂ \ *lòr* (Ng.) *noord.*

b. In de voorlaatste lettergreep, als die door een anderen medeklinker dan een neusklank gesloten is; bijv. ꦲꦺꦴꦂꦩꦠ꧀ \ *òrmat* (Kr. Ng.) *eerbied.*

c. In de voorlaatste lettergreep, hetzij die gesloten is

of niet, als de laatste gesloten is en daarin insgelijks eene Taling-Taroeng of eene Pĕpĕt voorkomt; bijv. *òbòr* (Kr. Ng.) *fakkel;* *pòndòk* (Kr. Ng.) *logement, verblijfplaats;* *bòtĕn* (Kr.) *niet;* *wòntĕn* (Kr.) *zijn.*

d. In de voorlaatste opene of door een neusklank geslotene lettergreep, als de laatste op eene Oeloe of Soekoe uitgaat; bijv. *wòloe* (Kr. Ng.) *acht;* *kòri* (Ng.) *deur, poort;* *ròmpi* (Kr. Ng.) *vest.*

e. Wanneer een woord, dat op een medeklinker uitgaat, in de laatste of in de twee laatste lettergrepen eene scherpe *ò* heeft, en een éénlettergrepig aanhechtsel krijgt, dat met de (mits niet de lĕgĕnå) begint, blijft die *ò* scherp; bijv. *abòté* (Ng.) *zijne zwaarte;* *pòndòké* (Ng.) *zijne woning;* *salòring* (Ng.) *benoorden.* Maar heeft dat aanhechtsel den *å* of *a*-klank, dan wordt de *ó* zacht; bijv. *kabótan, bezwaard,* van *abòt;* *póndó-kan, verblijfplaats,* van *pòndòk.*

In alle andere gevallen is de Taling-Taroeng zacht-lang; bijv. *dóså* (Kr. Ng.) *zonde;* *bódjó* (Ng.) *echtgenoote;* *kówé* (Ng.) *gij;* *sówan* (Kr.) *zijne opwachting maken;* *ómah* (Ng.) *huis.*

Wanneer de voorlaatste lettergreep van een twee- of meerlettergrepig woord (geen afzonderlijk vocaalteeken hebbende) door een neusklank gesloten is, en de laatste uit eene letter zonder klankteeken bestaat, wordt ook in die voorlaatste de Aksårå uitgesproken als lĕgĕnå, dus met den klank *å*. Om dit nu in het schrift aan te duiden gebruikt men de Taling-Taroeng, die in dat geval den *å*-klank heeft; bijv. *kåntjå* (Kr. Ng.) *kameraad;* *tåndå* (Kr. Ng.) *teeken;* *sångkå* (Kr. Ng.) *afkomst;* *tåmpå* (Ng.) *ontvangen.* Het spreekt vanzelf, dat, als de *å*-klank in de laatste lettergreep door een aanhechtsel in *a* verandert, dit

dan ook in de voorlaatste het geval is, en dus de Taling-Taroeng vervalt; bijv. *kantjânipoen* (Kr.) *zijn kameraad;* *tanḍané* (Ng.) *het teeken er van;* *sangkaning wong* (Ng.) *de afkomst der menschen.*

De op zichzelf staande klinkers, *aksârâ pandjèn* geheeten, behooren eigenlijk tot het Sanskrit en dienden oorspronkelijk tot het schrijven van aan die taal ontleende woorden; tegenwoordig gebruikt men ze minder daarvoor dan wel in Arabische of andere vreemde woorden, vooral in eigennamen.

Zij zijn (zie de Tafel § 1) vijf in getal, namelijk en worden ook onveranderd als Pasangan gebruikt, maar dan onder de schrijflijn geplaatst.

De is de klinker *a* aan het begin van een woord; bijv. *Allah* (Ar.) *God;* *Allah anitàhakĕn Adam* (Kr.) *God schiep Adam.* Maar zij wordt ook wel gebruikt evenals de Javaansche en kan dan ook evenals deze een anderen klinker aannemen; bijv. *Ibrahim*, *Abraham.*

De heeft denzelfden klank als de Oeloe, en wordt gebruikt aan het begin van woorden of lettergrepen, die in het oorspronkelijke met eene zuivere *i* aanvangen; bijv. *Ibrahim*, *Abraham;* *iklas* (Ar. اخلاص) *oprechtheid;* *graïb* (Ar. غايب) *verborgen.*

De komt in klank overeen met de Soekoe, en wordt op dezelfde wijze als de voorgaande klinker gebruikt; bijv. *oetârâ* (Kw.) *het Noorden.*

De heeft denzelfden klank als de zacht-lange Taling; bijv. *étoeh* (Kw.) *vocht dat in vruchten is;* *Epratah* (Hebr.) *Efrata.*

De heeft den klank van de Taling-Taroeng; bijv. *ângkâ* (Kw.) *getal, cijfer;* wanneer zij, zooals in dit woord, den

å-klank heeft, en deze door een aanhechtsel in *a* verandert (zie bl. 25), wordt de door vervangen; bijv. *angkáning warså, jaartal.*

§. 9. De overige Sanḍangans of schrijfteekens.

Behalve de boven behandelde zijn er in het Javaansch nog negen Sanḍangans van een geheel anderen aard. De eerste stelden alleen klinkers voor, waarom wij ze ook *Klankteekens* hebben genoemd; deze dienen hoofdzakelijk tot bekorting in het schrijven, waarom wij er den naam *Schrijfteekens* aan geven. Zij zijn de volgende:

1° De *Péngkal* of *Pîngkal.* Zij heeft deze gedaante en wordt onderaan den laatsten neerhaal der Aksårå's of Pasangans vastgehecht; in het laatste geval moet het achterste gedeelte der Péngkal toch tot bovenaan de schrijflijn der Aksårå's worden opgehaald, op deze wijze wanneer zij met eene Soekoe moet worden verbonden, geschiedt dit aldus zooals in *oebjoeng* (Kr. Ng.) *zich verzamelen.* Dit teeken voegt eene *j* tusschen de Aksårå of Pasangan en den volgenden klinker *in dezelfde lettergreep*, en verschilt alleen hierdoor van de Pasangan die altijd de beginletter is van eene *andere* lettergreep. Achter de *d*, *t* en *n* schrijft men voor de Péngkal liever eene *y*, om verwarring met de en te voorkomen. Bijv. *kjaï* (Kr. Ng.) een titel voor mannen; *sampjoeh* (Kr. Ng.) *tegen elkander opgewassen zijn; sĕdyå* (Kr. Ng.) *plan; kadyå* (Kw.) *gelijk.* In sommige Kawi-woorden kan men de Péngkal niet anders uitspreken dan als *w;* bijv. *jwang, godheid; ajwå, dat niet;* en dergelijke; waarschijnlijk echter behooren deze geschreven te worden met de Pasangan die door onduidelijk schrift langzamerhand in is verbasterd.

2° De *Tjåkrå*. Zij heeft deze gedaante en wordt insgelijks onderaan den laatsten neerhaal der Aksårå's of Pasangans (voor zooverre de vorm van deze laatste dit toelaat) vastgehecht, op deze wijze Wanneer echter eene letter zeer breed, of de vasthechting der Tjåkrå aan eene Pasangan, die onder de schrijflijn staat, moeilijk is, wordt zij ook wel onverbonden vóór die letter, of voor de Aksårå, waaronder die Pasangan staat, geschreven; bijv. Wanneer de Tjåkrå en Soekoe gelijktijdig bij dezelfde letter moeten gevoegd worden, geschiedt dit op deze wijze De Tjåkrå voegt eene *r* tusschen de Aksårå of Pasangan en den daarbij behoorenden klinker in *dezelfde* lettergreep; als *kråmå* (Kr. Ng.) *beleefd;* *santri* (Kr. Ng.) *priesterleerling.* Zij verschilt dus daardoor van de Pasangan die altijd de beginletter van eene *andere* lettergreep of een ander woord is, evenals zulks hierboven omtrent de en de Pasangan is opgemerkt.

3° De *Kĕrĕt* of *Tjåkrå gantoeng* (*hangende Tjåkrå*). Zij heeft deze gedaante en wordt op dezelfde wijze als de Tjåkrå aan de voorgaande letter vastgegehecht. Zij drukt den klank *rĕ* uit onmiddellijk achter den medeklinker in *dezelfde* lettergreep, en vervangt dus de Tjåkrå met de Pĕpĕt; bijv. *prĕnah* (Kr. Ng.) *plaats;* *ngrĕksă* (Kr. Ng.) *bewaken.* Wanneer de Kĕrĕt aan eene onder de lijn staande Pasangan moet worden gehecht en dus drie medeklinkers op elkander volgen, wordt, om die opeenhooping te vermijden, de lettergreep *rĕ* somtijds omgekeerd tot *ĕr;* bijv. *ambĕrsîhi* in pl. v. *ambrĕsîhi, reinigen,* van *brĕsîh* (Kr. Ng.) *rein.*

4° De *På tjĕrĕk.* Zij heeft deze gedaante als Pasangan en drukt den klank *rĕ* uit aan het begin van eene lettergreep; zij vervangt dus de met de Pĕpĕt; bijv. *rĕmĕn* (Kr.) *behagen scheppen;* *sampéjan rĕmĕn, gij schept behagen.*

5° De Ngå lĕlĕt. Zij heeft deze gedaante ook als Pasangan, en drukt den klank *lĕ* uit; zij vervangt dus de met Pĕpĕt; bijv. *lĕmah* (Ng.) *grond; sampoen lĕsah* (Kr.) *reeds afgemat.* De Pasangan bezigt men alleen aan het begin van een woord; in het midden ervan gebruikt men de Pasangan met de Pĕpĕt; bijv. *blĕdoeg* (Kr. Ng.) *stof; tanglĕd* (Kr.) *vechten.*

6° De *Lajar.* Zij heeft deze gedaante en wordt onverbonden boven de Aksårå of Pasangan, die op de schrijflijn staat, geplaatst; behoort zij bij eene Pasangan, die onder de schrijflijn staat, dan schrijft men haar boven de daarboven staande Aksårå. Wanneer in dezelfde lettergreep eene Oeloe of Pĕpĕt voorkomt, wordt de Lajar ter rechterzijde van dit teeken geschreven. De Lajar dient om de vocaallooze *r* op het einde van eene lettergreep uit te drukken, daar de Aksårå nimmer eene Pasangan achter zich neemt; zij doet dan ook natuurlijk boven eene Aksårå lĕgĕnå geplaatst zijnde, den *å*-klank daarvan in *a* veranderen; bijv. *karså* (Kr.) *wil; begeerte; mirså* (Kr.) *vernemen; wòntĕn ngarsanipoen* (Kr.) *zijn in tegenwoordigheid van.*

7° De *Tjĕtjak.* Zij heeft deze gedaante of en wordt onverbonden boven de Aksårå of de op de schrijflijn staande Pasangan geplaatst; als zij behoort bij eene Pasangan, die onder de schrijflijn staat, schrijft men haar boven de daarboven staande Aksårå. Wanneer in dezelfde lettergreep eene Pĕpĕt voorkomt, wordt de Tjĕtjak daarin geplaatst; komt zij met de Oeloe in dezelfde lettergreep voor, dan wordt zij ter rechterzijde van dit teeken geschreven. De Tjĕtjak dient om de vocaallooze *ng* aan het einde der lettergrepen uit te drukken, daar ook de dáár nimmer eene Pasangan achter zich neemt. Evenals de Lajar doet ook dit teeken den *å*-klank der voorafgaande Aksårå lĕgĕnå in *a* veranderen; bijv. *ingkang* (Kr.) *die, welke; djĕnĕng* (Ng.) *naam; namoeng* (Kr. Ng.) *slechts; simpang* (Kr. Ng.) *op zijde gaan.*

8° De ꦮꦶꦒ꧀ꦚꦤ꧀꧈ *Wignjan* of ꦱꦒ꧀ꦚꦤ꧀꧈ *Sagnjan.* Zij heeft deze gedaante ꦃ en wordt op de schrijflijn der Aksårå's geschreven. Zij dient om de vocaallooze *h* aan het einde der lettergrepen uit te drukken, daar de ꦲ꧈ nimmer eene Pasangan achter zich neemt; de *å*-klank der voorafgaande Aksårå lĕgĕnå wordt dus ook door haar, evenals door de Lajar en de Tjĕtjak, in *a* veranderd. Over hare uitspraak zie men § 2 bl. 9. Bijv. ꦏꦛꦃ꧈ *kaṭàh* (Kr.) *veel;* ꦢꦃꦮꦺ꧈ *dàhwé* (Kr. Ng.) *zich met eens anders zaken bemoeien;* ꦱꦏꦺꦃꦲꦶꦁ꧈ *sakéhing* (Ng.) *alle.*

9° De ꦥꦠꦺꦤ꧀꧈ *Patèn,* ꦥꦁꦏꦺꦴꦤ꧀꧈ *Pangkon* of ꦏꦶꦱꦱ꧀꧈ *Kisas, klankdooder* of *klankdoover,* sluit de lettergreep, wanneer dit niet door eene Pasangan of een der drie voorgaande teekens geschiedt. Zie § 4 bl. 15.

§ 10. De Pådå's of Scheiteekens.

De *Pådå lìngså* heeft deze gedaante ꧈ en wordt gebruikt in het midden en aan het einde van eenen volzin voor onze *komma, komma-punt* en *punt.*

De *Loengsi* heeft deze gedaante ꧉ ; zij is eene sterkere afscheiding dan de Lìngså, en wordt dus aan het einde van een volzin of van een hoofdstuk of eene afdeeling geplaatst.

Eene sterkere afscheiding dan door de ꧈ of de ꧉ wordt gevormd door deze op eenigen afstand van elkander te herhalen, op deze wijze ꧈ ꧈ of ꧉ ꧉

De *Pangkat* heeft deze gedaante ꧇ Zij wordt zelden anders gebruikt dan vóór en achter cijferletters, om die van de daarbij staande woorden te onderscheiden; bijv. ꦏꦼꦩꦶꦱ꧀ꦠꦁꦒꦭ꧀ꦥꦶꦁ ꧇꧑꧗꧇ ꦱꦱꦶꦱꦸꦫ꧈ *kĕmis tanggal ping pitoe las, sasi Soerå, Donderdag, den 17*[den] *dag der maand Soera.* Ook kan men dit teeken gebruiken vóór en achter een uitroep, om dien van het overige van den zin af te scheiden; bijv. ꦱꦥ ꧇ ꦤꦶꦤꦶ ꧇ ꦏꦁꦱꦶꦫꦲꦉꦥ꧀ꦲꦉꦥ꧀꧈ *såpå, nini, kang sirå arĕp-arĕp* (Ng.) *wie is het, meisjel naar wien gij verlangt?*

De *Adĕg-adĕg* heeft deze gedaante // en wordt geschreven aan het begin van een nieuw hoofdstuk of artikel. Veelal vangt men dan ook met een nieuwen regel aan, hetgeen evenwel niet volstrekt noodig is.

De *Goeroe* of *Pâdâ bab* heeft deze gedaante // o //. Men plaatst haar gewoonlijk aan het begin van dienstbrieven, actestukken en dergelijke; somtijds ook aan het begin van gewone brieven.

De *Pantjak* heeft deze gedaante \\ o \\ en wordt gebruikt aan het einde van een geheel stuk of verhaal. Is de overgebleven ruimte op den laatsten regel groot, dan herhaalt men haar op deze wijze \\ o \\ o \\ o \\ o \\

De *Pâdâ loehoer*, *Hooge pâdâ*, heeft deze gedaante ꧅, en wordt, wanneer een hoogere in rang of jaren aan zijnen mindere schrijft, door hem aan het begin van zijnen brief geplaatst; bijv. [Javanese script] *iki lajang manirâ paréntah* (Ng.), *dit is een bevelschrift van mij.*

De *Pâdâ madyâ*, *Midden-pâdâ*, heeft deze gedaante ꧄, en wordt geplaatst aan het begin van brieven tusschen gelijken in rang of jaren; bijv. [Javanese script] *poenikâ ingkang sĕrat pratândâ toeloes mios saking iklàsing manah ingkang soetji* (Kr.) *Deze brief is een teeken van oprechtheid en komt voort uit de vriendschap van een rein hart.*

De *Pâdâ andap*, *Lage pâdâ*, heeft deze gedaante ꧃, en wordt door minderen in rang aan het begin van hunne brieven aan meerderen geplaatst; bijv. [Javanese script] *sĕrat sartâ ingkang pangabĕkti poetrâ sampéjan* (Kr.) *een brief met eerbiedsbetuiging van uwen zoon.*

Eene van deze drie Pâdâ's, veelal de eerste, wordt gewoonlijk in prozawerken aan het begin van het geheele werk, en in gedichten aan begin van ieder nieuw couplet (*Pâdâ*, d. i. *voet* genaamd) geschreven.

De *Poerwâ-pâdâ, Aanvang-pâdâ,* wordt geschreven aan het begin van een gedicht.

De *Madyâ-pâdâ, Midden-pâdâ,* wordt geschreven aan het begin van zulk eene afdeeling van het gedicht, waar eene nieuwe versmaat en zangwijs begint.

De *Wasânâ-pâdâ, Eind-pâdâ,* wordt geplaatst aan het einde van een gedicht.

Wanneer een van de drie laatstgenoemde Pâdâ's op het einde van eenen regel komt en niet geheel daarop kan geplaatst worden, moet men er zooveel van schrijven als men kan, en haar op den volgenden regel geheel herhalen.

Schoon de hierboven opgegeven figuren de eigenlijke vormen der Pâdâ's zijn, worden daaraan door de Javanen dikwijls nog eene menigte bloemen of krullen ter verfraaiing toegevoegd, die geheel willekeurig zijn en van ieders bijzonderen smaak afhangen.

In de Javaansche gedichten worden de regels niet elk afzonderlijk maar doorloopend geschreven; en de versregels van elk couplet (*Pâdâ gĕḍé*) worden thans gewoonlijk van elkander gescheiden door de Pâdâ-lingsâ, die in dat geval geen zinscheiding is. De eigenlijke scheiteekens der versregels, die nog in oudere gedichten voorkomen, zijn de volgende:

Bestaat de laatste lettergreep uit eene Aksârâ lĕgĕnâ, dan plaatst men daarachter eene Taroeng (ꦵ), die dan den naam draagt van *Ras-wadi* of *Pâdâ watjan anglĕgĕnâ.*

Gaat de laatste lettergreep op eene Oeloe uit, dan gebruikt men in plaats van dat teeken de *Oeloe mĕlik* of *Dirgâ mĕlik* (ꦲ).

Eindigt de laatste lettergreep op eene Soekoe, dan gebruikt men in plaats daarvan de *Soekoe menḍoet* ( ).

Gaat de laatste lettergreep uit op Taling of Taling-Taroeng, dan neemt de Taling het teeken *Dirgâ moeré* boven zich, op deze wijze: ( ).

Verzen waarin de laatste klinker eene Pĕpĕt is komen niet voor.

Als de laatste lettergreep door eene Patèn gesloten is, en daarin geen vocaalteeken voorkomt, strekt die Patèn tevens om het einde van den versregel aan te wijzen; maar wanneer er een vocaalteeken in die lettergreep is, ondergaat dit de hierboven opgegeven wijziging.

Als de laatste lettergreep gesloten is door eene Wignjan, Lajar of Tjĕtjak, en daarin geen vocaalteeken voorkomt, wordt het einde van een regel aangewezen door er de *Raswadi* (꧈) achter te plaatsen; maar wanneer er een vocaalteeken in die lettergreep is, ondergaat dit de opgegeven wijziging.

Somtijds worden niet alleen deze teekens maar ook nog de Pådå lîngså aan het einde van elken versregel geplaatst; hetgeen overtollig is.

In oude versmaten komt ook nog voor het teeken [Javanese sign], ꦥꦶꦱꦺꦭꦺꦲꦶꦁꦠꦼꦩ꧀ꦧꦁꦒꦼꦝꦺ꧈ *Pisèlèhing tĕmbang gĕḍé* genaamd; dat gedeelten van de *Pådå gĕḍé* of het couplet van elkander scheidt.

§ 11. Schrijfoefeningen.

ånå. såpå. råmå. ådjå. sångå. nåtå. tjårå. kåjå. måtjå. wånå. tåtå. dåpå. lårå. påḍå. jåså. gånå. njåtå. båså. ṭåṭå någå.

sami. loengå. loetjoe. karånå. kòri. nĕgari. sèwoe. oebåjå. oetawi. sĕdijå. lagi. soepåjå. lĕgi. rĕsi. loro. ngĕlangi. pahékå. bĕḍåjå. tĕloe. soewålå. kéré. kĕré. naloeri.

késah. sisir. bòtĕn. tjanṭèl. kotjak. ingkang. wòntĕn. loemrah. tinggal. tindjo. tanḍing. loenggoeh. waktoe. sampéjan. ḍoekoeh. lĕgondå. sĕḍèrèk. anḍriḍis. bandar. gĕbjar. gĕbjoer. ḍatĕng. pĕsṭi. panḍåpå. moendjoengngi. lintah. lantéh. santri. soendĕp. sakintĕn. tjongklok. sawissé. ngampirraké. anṭoek. gĕlárripoen. krâmå. malonnjoh. mlĕrèh. lĕgåwå. trètès. karsánnipoen. pirĕnnå. ngroemtoehhaké. makpjoer. kadyå. ĕnḍassé. ngannjarraké. oendjar-oendjarran. marĕggaké. ngandjloggi.

soewarnánné. andjalomprongngaké. grontol. prĕloe. mirĕng. planting. palĕntjoet. pĕlandang. djĕngkĕroet. anggòsong. bjoengbjoengngan. ngrĕrĕmpå. pĕlĕngngan. plĕngngan. njirnakhaké. Soeråkartå. ngĕmprèt. mangandappakĕn. pandjĕnnĕngngan.

ánnak lánnang. bagoes warnánné. kåjå wong mati. bòtĕn wòntĕn. akoe ora roemångså. pratélánné batoerkoe. kawan wĕlas dìntĕn. panganggo pamèrran. såpå djĕnnĕngmoe. barang kang koerang. kĕmbang blimbing. satroe kaboejoettan. mångså pat bĕlas. koelå tijang alit. kados pinggirring woelan. kålå roemijinnipoen. Pangéran Adipati annom. padangnging srĕngéngé. poesĕrring tánnah Djåwå. farmánning Allah. tjarijossipoen Nabi Moeså. pinnarak ing grijánnipoen. akoe lagi mangan. pådå wong Melajoe. ikoe loepoetmoe. wis pirå lawassé. sampoen pìntĕn laminnipoen. liwat djam pitoe. sakéhhé wong tjilik.

dalan iki andjog mĕnnjang ngĕndi. andjog doematĕng wånå ing krĕndawahhånå. alas ing krĕndawahhånå ikoe bawah ngĕndi. bawah ing kamangkoenagaran. alassé åpå gĕdé. bòtĕn, namoeng wånå taratabban kémawon. ing ngalas ikoe åpå ånå matjanné. tarkadangngan inggih wòntĕn; ingkang mĕsti wòntĕn, namoeng kidang akalijan sangsam toewin tjèlèng. åpå ora ånå larangngánné wong ambĕbĕdil ing ngalas ikoe. mĕnnawi tijang amboeboedjĕng ing wånå wahoe, bòtĕn tĕrang saking ingkang kagoengngan wånå, dipoen awissi sartå katjĕpĕng sandjatánnipoen.

poennikå namánnipoen laré djalĕr annakkipoen tijang alit-alit ingkang nåmå kjahi oetawi ingkang karan annak. poennikå jén taksih alit sami annåmå tolé. jén sampoen imah-imah sami annåmå ngantèn. jén sampoen gadag laré namánnipoen inggih manoet kados bapakkipoen wahoe poennikå. dénné jén annakkipoen mĕdal èstri, kålå alittipoen annåmå bèng, jén sampoen sami imah-imah annåmå bòk ngantèn.

sarĕng sampoen doemoegi grijå Nabi Soengèb, ladjĕng

Nabi Moesȃ dikakhakĕn angèn méndánnipoen malih. Nabi Soengèb ngandikȃ kalih ingkang poetrȃ: Moesȃ jén kowé angon wĕḍoes ȃdjȃ angon alas koelon koewé, lan kowé ȃdjȃ angon alas ĕlor ikoe, krȃnȃ ngȃpȃ alas lor rikoe wis ora di ambah ngoewong, moelánné kȃjȃ mĕngkonno ȃnȃ oelánné, angloewihhi tĕkȃ gĕḍé angloewihhi tĕkȃ galak, ȃpȃ dénné angloewihhi akéh, malah wis dibasakhaké kaḍatonning ngoelȃ, jén alas sidji koewé marang wong kénné, dénné goewȃ kang koelon nikoe, kang ȃnȃ sadjronning goewȃ ikoe roepȃ sĕmoet, gĕḍénné sawĕḍoes-wĕḍoes; ikoe sok mangan oewong.

katjarijos Praboe Ḍȃsȃrȃtȃ Soedibjȃ, akalijan pȃrȃ najȃkȃ toewin pȃrȃ mitránnipoen. Sang Nȃtȃ anggalih baḍé amikramèkhakĕn poetránnipoen kakang sakawan. ing sadangoennipoen Sang Nȃtȃ apirĕmbaggan akalijan pȃrȃ najakánnipoen ing pikramèn wahoe. Sang Panḍitȃ linoewih kang annȃmȃ Wishwamitrȃ ḍatĕng ing Ngajodyȃ, baḍé toewi ing Sang Praboe. siḍĕkahhipoen Wishwamitrȃ, Panḍitȃ ambĕk oetȃmȃ sȃhȃ bidjaksȃnȃ, karisak ḍatĕng rasĕksȃ. Bagawan Wishwamitrȃ noeljȃ bòtĕn sagĕd angrampoengngakĕn siḍĕkahhipoen. amargi saking doekánnipoen Sang Panḍitȃ, soemĕdyȃ baḍé angrisak ḍatĕng pȃrȃ dánnȃwȃ wahoe, milȃ loemampah ḍatĕng kiṭȃ ing Ngajodyȃ.

djoemĕnnĕngngipoen taksih salĕbĕtting tahoen 1601, annȃmȃ kangdjĕng Soesoehoennan Mangkoe Rat. sarĕng ing tahoen 1603 ngalih akaḍaton wòntĕn ing Kartȃsoerȃ, pandjĕnnĕngngannipoen 24 tahoen. sarĕng ing tahoen 1667 nagari ing Soerȃkartȃ kabeḍah ḍoematĕng Soesoehoennan Koenning, akanṭi bȃngsȃ tjînnȃ.

TWEEDE HOOFDSTUK.

WOORDVORMING.

---

§ 1. Over de grondwoorden in het algemeen.

De grondwoorden zijn in het Javaansch meestal tweelettergrepig; bijv. ꦢꦩꦼꦭ꧀ \ *damĕl* (Kr.) ꦒꦮꦺ \ *gawé* (Ng.) *doen, werken;* ꦲꦫꦤ꧀ \ *aran* (Ng.) *naam;* ꦱꦼꦭ \ *sĕlå* (Kr.) *steen;* enz.

Er zijn echter ook éénlettergrepige grondwoorden; bijv. ꦭꦤ꧀ \ *lan* (Ng.) *en;* ꦲꦶꦁ \ *ing* (Kr. Ng.) *in, te, op;* ꦱꦶꦁ \ *sing* (Ng.) ꦏꦁ \ *kang* (Kr. Ng.) *die, welke;* ꦮꦶꦱ꧀ \ *wis* (Ng.) *reeds;* ꦤꦼꦩ꧀ \ *nĕm* (Kr. Ng.) *zes.* De Javanen hooren echter ongaarne korte woorden, en vervormen ze daarom zooveel mogelijk tot tweelettergrepige door voorvoeging van den korten voorslag ꦲꦼ \ *ĕ.* Wanneer in dit geval het grondwoord niet aanvangt met een van de neusklanken of de smeltletters ꦫ \ of ꦭ \ wordt die voorslag veelal gesloten door den neusklank, die met de beginletter van het grondwoord in aard overeenkomt. Bijv. ꦲꦼꦩꦱ꧀ \ *ĕmás* van ꦩꦱ꧀ \ *más* (Kr. Ng.) *goud;* ꦲꦼꦤꦼꦩ꧀ \ *ĕnĕm* van ꦤꦼꦩ꧀ \ *nĕm* (Kr. Ng.) *zes;* ꦲꦼꦫꦃ \ *ĕrah* van ꦫꦃ \ *rah* (Kr.) *bloed;* ꦲꦼꦭꦼꦠ꧀ \ *ĕlĕt* van ꦭꦼꦠ꧀ \ *lĕt* (Kr. Ng.) *tusschenruimte, tusschentijd;* ꦲꦼꦩ꧀ꦥꦸꦏ꧀ \ *ĕmpoek* van ꦥꦸꦏ꧀ \ *poek* (Kr. Ng.) *malsch;* ꦲꦼꦁꦒꦺꦤ꧀ \ *ĕnggèn* (Kr.) ꦲꦼꦁꦒꦺꦴꦤ꧀ \ *ĕnggòn* (Ng.) van ꦒꦺꦤ꧀ \ *gèn* en ꦒꦺꦴꦤ꧀ \ *gòn, plaats;* ꦲꦼꦩ꧀ꦧꦺꦴꦏ꧀ \ *ĕmbòk,* van ꦧꦺꦴꦏ꧀ \ *bòk* (Ng.) *moeder;* maar zonder neusklank ꦲꦼꦥꦏ꧀ \ *ĕpak,* van ꦥꦏ꧀ \ *pak* (Holl.) *pacht;* ꦲꦼꦥꦿꦶꦁ \ *ĕpring* van ꦥꦿꦶꦁ \ *pring* (Ng.) *bamboes.* Begint het grondwoord met den halfklinker ꦪ \ of ꦮ \ dan verandert die voor-

slag in *oe* of *i;* bijv. *oewis* van *wis* (Ng.) *reeds;* *oewòng* van *wòng* (Ng.) *mensch;* *ijâ* van *jâ* (Ng.) *zoo, ja;* *ijòd* van *jòd* (Kr. Ng.) *opwippen.*

Eénlettergrepige grondwoorden zijn ook wel tot tweelettergrepige verlengd door reduplicatie, d. i. door verdubbeling van de eerste Aksârâ met den daarbij behoorenden klinker (1); bijv. *papat* van *pat* (Ng.) *vier;* *wiwit* van *wit* (Kr. Ng.) *begin;* *tĕtĕp* van *tĕp* (Kr. Ng.) *vast, zeker;* *toetoer*, van *toer* (Ng.) *zeggen, spreken.* Ook bij deze is somtijds de voorgevoegde lettergreep door een neusklank gesloten; bijv. *doendoem* van *doem* (Kr. Ng.) *verdeelen;* *ḍangḍang* en *ḍanḍang* van *ḍang* (Kw.) kraai.

De bij de reduplicatie voorgevoegde lettergreep wordt minder betoond uitgesproken; daarom wordt ook, indien de klinker in het grondwoord eene *a* is, deze in de verdubbeling wel door eene Pĕpĕt vervangen; bijv. *wĕwah* van *wah* (Kr.) *vermeerderen.*

Op dezelfde wijze worden ook wel door reduplicatie tweelettergrepige grondwoorden zonder verandering van beteekenis tot drielettergrepige verlengd; bijv. *kakalih* of *kĕkalih*, van *kalih* (Kr.) *twee;* *dĕdalan* van *dalan* (Ng.) *een weg;* *gĕgaman* van *gaman* (Ng.) *wapentuig.*

Ook op andere, nu verouderde, wijzen zijn vroeger van grondwoorden andere gevormd, die thans als grondwoorden kunnen worden beschouwd; bijv. *ibĕr* (Kr. Ng.) *het vliegen,* van *ber;* *iṭik* (Ng.) *weinig,* van *ṭik;*

---

(1) Hier worden alleen zulke woorden bedoeld, die door de reduplicatie geene verandering van beteekenis hebben ondergaan. Dat overigens door de reduplicatie ook afgeleide woorden met gewijzigde beteekenis worden gevormd zie men in §§ 2 en 18.

ꦠꦸꦮꦸꦃ꧈ *toewoeh* (Ng.) *groeien*, van ꦮꦸꦃ꧈ *woeh;* ꦧꦺꦱꦸꦏ꧀꧈ *bésoek* (Ng.) ꦧꦺꦚ꧀ꦗꦶꦁ꧈ *béndjing* (Kr.) *toekomstig*, van ꦲꦺꦱꦸꦏ꧀꧈ *ésoek* en ꦲꦺꦚ꧀ꦗꦶꦁ꧈ *éndjing, ochtend;* ꦠꦮꦁ꧈ *tawang* (Kr. Ng.) *het aanschouwen*, en ꦱꦮꦁ꧈ *sawang* (Kr. Ng.) *zichtbaar*, van ꦮꦁ꧈ *wang;* enz. Men zie hierover uitvoeriger de *Javaansche Grammatica van* T. Roorda.

De zuiver Javaansche drielettergrepige grondwoorden zijn weinig talrijk; de meeste zijn aan het Sanskrit of eene andere vreemde taal ontleend; zooals ꦱꦫꦶꦫ꧈ *sarirâ* (Kr.) *lichaam;* ꦤꦒꦫ꧈ *nagârâ* (Ng.) en ꦤꦒꦫꦶ꧈ *nagari* (Kr.) *hoofdplaats, rijk;* ꦱꦸꦢꦫ꧈ *soedârâ* (Kr. Ng.) *broeder;* ꦱꦸꦢꦒꦂ꧈ *soedagar* (Perz. Kr. Ng.) *koopman.* En zoo ook de meerlettergrepige, die in het oorspronkelijke veelal reeds samengesteld zijn; zooals ꦮꦤꦮꦱ꧈ *wânâwâsâ, woud;* ꦩꦚ꧀ꦕꦮꦂꦤ꧈ *mântjâwarnâ* (Ng.) *veelkleurig.*

Als grondwoorden kunnen thans ook worden beschouwd een aantal woorden, die van andere gevormd zijn hetzij door verandering van een klinker of van een medeklinker of van beide tegelijk; en dan wel òf met eenige wijziging in de beteekenis maar met behoud van het hoofddenkbeeld, òf met geheel dezelfde beteekenis maar verschil van taalsoort; over dit laatste zal nader worden gesproken in de volgende §. Voorbeelden zijn: ꦲꦸꦭ꧈ *oelâ* (Ng.) *slang*, ꦲꦸꦭꦼꦂ꧈ *oelèr* (Kr. Ng.) *worm*, ꦲꦼꦭꦸꦂ꧈ *ĕloer* (Kr. Ng.) *kleine aardworm.* ꦒꦶꦭꦶꦁ꧈ *giling* (Kr. Ng.) *rollen, wentelen*, ꦒꦸꦭꦸꦁ꧈ *goeloeng* (Kr. Ng.) *oprollen.* ꦥꦫꦼꦏ꧀꧈ *parĕk* (Ng.) *nabij, spoedig, weldra*, ꦥꦼꦫꦏ꧀꧈ *pĕrak* of ꦥꦼꦝꦏ꧀꧈ *pedak* (Ng.) *nabij, dichtbij, naast.* ꦱꦔꦼꦠ꧀꧈ *sangĕt* (Kr.) ꦧꦔꦼꦠ꧀꧈ *bangĕt* (Ng.) *zeer, uitermate.* ꦲꦶꦁꦒꦶꦭ꧀꧈ *inggil* (Kr.) *hoog, verheven*, ꦲꦸꦁꦒꦸꦭ꧀꧈ *oenggoel* (Kr. Ng.) *boven anderen uitsteken, de bovenste zijn, overwinnen.* ꦏꦼꦟ꧀ꦝꦏ꧀꧈ *kĕndak* (Kr. Ng.) *bijzit, hoer*, ꦒꦸꦟ꧀ꦝꦶꦏ꧀꧈ *goendik* (Kr. Ng.) *wettig bijwijf.* ꦭꦶꦟ꧀ꦝꦶꦃ꧈ *lĭndĭh* (Kr. Ng.) *op iets liggen, neêrdrukken*, ꦭꦺꦟ꧀ꦝꦺꦃ꧈ *léndèh* (Kr. Ng.) *tegen iets aanleunen.* ꦥꦸꦕꦏ꧀꧈ *poetjak* (Kr. Ng.) *de top* of *kruin van een berg*, ꦥꦸꦕꦸꦏ꧀꧈ *poetjoek* (Kr.

Ng.) *de bovenste punt van iets, top, spits.* ꦧꦼꦁꦏꦸꦏ꧀꧈ *bĕngkoek* (Kr. Ng.) *krom, gebogen,* ꦮꦸꦁꦏꦸꦏ꧀꧈ *woengkoek* (Kr. Ng.) *gebukt, gebogen,* ꦧꦺꦁꦏꦺꦴꦏ꧀꧈ *bèngkok* (Kr. Ng.) *krom, bultig.* ꦲꦺꦴꦧꦂ꧈ *òbar* (Kr. Ng.) *branden,* ꦲꦺꦴꦧꦺꦴꦂ꧈ *òbòr* (Kr. Ng.) *fakkel,* enz.

Omtrent den vorm der Javaansche grondwoorden valt voornamelijk het volgende op te merken:

De laatste lettergreep kan uitgaan, op alle klinkers behalve de Pĕpĕt; of zij kan door een medeklinker gesloten zijn, behalve door de gehemelteletters, de halfklinkers en de tongletters ꦝ꧈ en ꦛ꧈ Twee of meer medeklinkers op het einde van eene lettergreep komen in het Javaansch niet voor, en de Javaan kan ze ook niet uitspreken; hij wijzigt dus de vreemde woorden, waarin dit voorkomt, naar den aard van zijn spraakorgaan. In de Arabische woorden voegt hij tusschen die twee medeklinkers den laatst voorgaanden klinker, en zegt dus bijv. ꦲꦸꦏꦸꦩ꧀꧈ of ꦲ꦳ꦸꦏꦸꦩ꧀꧈ *hoekoem,* voor حُكْم *hoekm, vonnis, gericht;* ꦢꦶꦏꦶꦂ꧈ *dikir,* voor ذِكْر *dzikr, godsverheerlijking;* ꦱꦧꦂ꧈ *sabar* voor صَبْر *çabr, geduld.* In Europeesche woorden laat hij een van de beide medeklinkers weg of voegt er een klinker tusschen; bijv. ꦫꦺꦱꦶꦝꦺꦤ꧀꧈ *Résidèn,* voor *Resident;* ꦠꦸꦮꦤ꧀ꦲꦺꦴꦠ꧀ꦩꦤ꧀꧈ *toewan Otman,* voor *Mijnheer Oortman;* ꦥꦏ꧀꧈ *pak,* voor *pacht;* ꦧꦭꦺꦴꦏ꧀꧈ *balok,* voor *balk;* ꦲꦺꦭꦺꦱ꧀꧈ *èlès,* voor *els;* enz.

De voorlaatste lettergreep kan uitgaan op alle klinkers of door een van de neusklanken, die met den volgenden medeklinker in aard overeenkomt, gesloten zijn, zonder dat de voorafgaande klinker daarom kort wordt. Somtijds zijn van hetzelfde woord beide vormen nevens elkander in gebruik, hetzij met dezelfde beteekenis, zooals ꦔꦶꦥꦶ *ngipi* en ꦔꦶꦩ꧀ꦥꦶ꧈ *ngimpi* (Ng.) *droomen,* of met verschillende beteekenis, zooals ꦱꦸꦝꦸꦏ꧀꧈ *soedoek* (Kr. Ng.) *dolk,* en ꦱꦸꦤ꧀ꦝꦸꦏ꧀꧈ *soendoek* (Kr.

Ng.) *braadspit.* Wanneer de laatste lettergreep aanvangt met een neusklank wordt deze somtijds wel in het schrift verdubbeld, bijv. voor *singâ* (Kr. Ng.) *leeuw;* voor *dĕngĕr* (Ng.) *begrijpen.* Die verdubbeling is algemeen in gebruik bij de bijv. *djĕnê* (Kr.) *koening* (Ng.) *geel;* en ook veel bij de die dan door de wordt verdubbeld; bijv. *bânjâk* (Kr. Ng.) *eene gans,* (zie bl. 8 en 9). Als de laatste lettergreep met eene begint, wordt de voorgaande veelal in de uitspraak, en dan ook soms in het schrift, door de *ng* gesloten; bijv. *roemângsâ,* voor *roemâsâ* (Ng.) *gevoelen* van *râsâ, gevoel.*

Grondwoorden, waarin de voorlaatste, of ook de voorgaande, lettergreep door een anderen medeklinker dan een neusklank gesloten is, zijn niet oorspronkelijk Javaansch, en de Javaan kan ze dan ook veelal bezwaarlijk uitspreken; hij wijzigt dus de uitspraak naar zijn spraakorgaan, hetgeen soms ook wel op de schrijfwijze invloed heeft, zooals in *pitĕnah* voor *pitnah* (Arab. فتنة *fitnah*) *laster;* *sĕroewal* voor *sĕrwal* (Arab. سروال *sĕrwâl*) *broek;* enz.

In Javaansche woorden kan eene lettergreep slechts aanvangen met één medeklinker; of hoogstens met twee, wanneer de tweede een halfklinker of smeltletter is, zooals in *sroe* (Kr. Ng.) *hevig;* *blândjâ* (Kr. Ng.) *onkosten;* *swârâ* (Kr. Ng.) *geluid;* *ngwétan* (Kr. Ng.) *oostwaarts;* *prĕdi* (Kr. Ng.) *op iets aandringen;* maar ook dan nog wordt die samenstelling van medeklinkers altijd in de uitspraak, en veelal ook in het schrift, verzacht door tusschenvoeging van een korten klinker, door omzetting der medeklinkers of door weglating van een van de twee; zoo zegt en schrijft men dan *sĕroe,* *bĕlândjâ,* *soewârâ,* *ngétan,* *perdi.*

In Hollandsche of andere vreemde woorden, waarin twee medeklinkers aan het begin van het woord of van eene lettergreep komen, worden deze gescheiden door voorvoeging of

tusschenvoeging van een korten klinker, meestal de Pěpět; bijv. [Jav.] ěstal of [Jav.] ìstal, voor *stal;* [Jav.] *bělok*, voor *blok;* [Jav.] *sěpahi*, voor *Spahi, Bengaalsch ruiter.*

§ 2. Over de woordafleiding in het algemeen en de vorming van Krâmâ-woorden.

Afgeleide woorden worden van de grondwoorden gemaakt, deels tot het vormen van nieuwe hoofdwoorden, deels als grammaticale vormen van verbuiging of vervoeging. Die afleiding kan geschieden op de volgende wijzen:

1° Door voorvoegsels (praefixen) en aanhechtsels (suffixen) hetzij afzonderlijk hetzij gelijktijdig aan het grondwoord toe te voegen. De voorvoegsels zijn [Jav.] en [Jav.] en de aanhechtsels [Jav.] (Kr.) [Jav.] (Ng.) en [Jav.] (Kr.) [Jav.] (Ng.) De voorvoegsels [Jav.] en [Jav.] nemen in vele gevallen nog een van de neusklanken achter zich; terwijl de aanhechtsels dikwijls eenige wijziging in den vorm ondergaan naar gelang van den uitgang van het woord, waaraan zij worden verbonden. Voorbeelden van woorden op deze wijze afgeleid zijn: [Jav.] *padamělan* (Kr.) *maaksel, gewrocht*, van [Jav.] *daměl, doen, werken;* [Jav.] *panděl̈ěngan* (Ng.) *het gezicht*, van [Jav.] *dělěng, zien;* [Jav.] *kasěktèn*, samengetrokken uit *kasěkti-an*, (Kr. Ng.) *macht*, van [Jav.] *sěkti, machtig;* [Jav.] *sakaṭàhipoen* (Kr.) [Jav.] *sakéhé* (Ng.) *alle*, van [Jav.] *kaṭàh* en [Jav.] *akèh, aantal, menigte;* [Jav.] *andadòsakěn* (Kr.) [Jav.] *andadèkaké* (Ng.) *veroorzaken*, van [Jav.] *dados* en [Jav.] *dadi, worden, gebeuren;* [Jav.] *pitoeloeng* (Kr. Ng.) *hulp*, van [Jav.] *toeloeng, helpen;* enz.

2° Door invoegsels (infixen), die achter den eersten medeklinker van het grondwoord worden geplaatst. Deze zijn de klanken *oem* of *ěm*, *in* of *ing* en *ěr* of *ěl*. Het eerste vormt Toestandswoorden (§ 7) bijv. [Jav.] *koemambang* of [Jav.]

kĕmambang (Kr. Ng.) *drijvende zijn*, van *kambang, drijven;* het tweede is een Passieve vorm (§ 9); bijv. *tinoekoe, gekocht worden*, van *toekoe* (Ng.) *koopen; ingoetoes, gezonden worden*, van *oetoes* (Kr. i.) *zenden;* het derde is een Frequentatieve vorm (§ 10), bijv. *tĕratab, hartklopping*, van *tatab* (Kr. Ng.) *kloppen*, *bĕlĕbĕr* of *blĕbĕr* (Kr. Ng.) *heen en weder vliegen* van *bĕbĕr, vliegen.*

3° Door reduplicatie of herhaling van den eersten medeklinker met den daarbij behoorenden klinker (§ 18); bijv. *lĕlĕmboet, iets fijns, een geest*, van *lĕmboet* (Ng.) *fijn.* Woorden, die met eene beginnen, worden niet geredupliceerd maar, met dezelfde beteekenis als die van de reduplicatie, geheel herhaald; bijv. *omah-omah* (Ng.) *émah-émah* (Kr.) *getrouwd zijn, een eigen huishouden hebben*, van *omah* en *émah.*

4° Door verdubbeling van het geheele grondwoord, met of zonder voorvoegsels of aanhechtsels; bijv. *kaṭàh-kaṭàh* (Kr.) *zeer veel*, van *kaṭàh, veel; griå-griå* (Kr.) *huizen*, van *griå, huis; ambĕḍil-bĕḍil* (Ng.) *aanhoudend schieten*, van *bĕḍil, geweer.* Somtijds veranderen bij de verdubbeling de klinkers; bijv. *bola-bali, heen en weder gaan*, van *bali* (Ng.) *terugkeeren.* (zie § 17.)

5° Door samenvoeging van twee woorden, die dezelfde of eene verschillende beteekenis hebben; bijv. *andjaràh-rajàh* (Kr. Ng.) *plunderen*, van *djaràh* en *rajàh, plunderen. tàn-ora* (Ng.) *niet*, van *tan* (Kw.) en *ora* (Ng.) *niet; djoeroe-båså* (Kr. Ng.) *tolk*, van *djoeroe, meester, baas*, en *båså, taal.*

Voor zooverre er voor de Krâmå-vormen geene afzonderlijke woorden bestaan, worden deze van de Ngoko-vormen

afgeleid, hetzij door verandering van medeklinkers, of van klinkers, of van beide tegelijk. De voornaamste van die afleidingen deelen wij hier mede.

1° Door verandering van medeklinkers.

Deze zijn niet menigvuldig. Eenige hebben in het Krâmâ aan het begin van een woord eene … waar het Ngoko eene … of … heeft; bijv. *waras* (Ng.) *saras* (Kr.) *hersteld;* *bangĕt* (Ng.) *sangĕt* (Kr.) *erg*. Voorts worden somtijds verwante letters verwisseld; bijv. *tjĕrak* (Ng.) *tjĕlak* (Kr.) *nabij;* *ḍĕmĕn* (Ng.) *rĕmĕn* (Kr.) *behagen scheppen;* *ḍâḍâ* (Ng.) *djâdjâ* (Kr.) *borst;* *mahoe* (Ng.) *wahoe* (Kr.) *zoo even;* *kalawan* (Ng.) *kalajan* (Kr.) *met.*

2° Door verandering van klinkers.

a. Eene *â* of *a* in de laatste lettergreep verandert in *i;* bijv. *nĕgârâ* (Ng.) *nĕgari* (Kr.) *rijk, hoofdplaats;* *djâwâ* (Ng.) *djawi* (Kr.) *Javaansch;* *toenggal* (Ng.) *toenggil* (Kr.) *eenheid.*

b. Eene *oe* in de laatste lettergreep verandert in *a*, vooral wanneer de voorlaatste eene *a* of *ĕ* heeft; bijv. *lĕsoe* (Ng.) *lĕsah* (Kr.) *vermoeid;* *ḍawoeh* (Ng.) *ḍawah* (Kr.) *bevel;* *kĕpoeng* (Ng.) *kĕpang* (Kr.) *omsingeld;* *toewoeh* (Ng.) *toewah* (Kr.) *groeien.*

c. Indien de twee laatste lettergrepen eene *oe* hebben en de laatste in *a* overgaat, dan verandert de voorlaatste veelal in *ĕ;* bijv. *goepoeh* (Ng.) *gĕpah* (Kr.) *spoed;* *toetoeh* (Ng.) *tĕtah* (Kr.) *snoeien;* *loepoet* (Ng.) *lĕpat* (Kr.) *verkeerd;* *goegoe* (Ng.) *gĕgâ* (Kr.) *vertrouwen.* Somtijds verandert ook de *oe* in beide lettergrepen in eene Taling, bijv. *doeroeng* (Ng.) *dèrèng* (Kr.) *nog niet;*

en ook wel in eene **Pĕpĕt**; bijv. *poengkoer* (Ng.) *pĕngkĕr* (Kr.) *iemand den rug toedraaien.*

d. De *oe* in de voorlaatste lettergreep verandert in *i*, wanneer de laatste eene *a*, *â* of *ĕ* heeft; bijv. *koerang* (Ng.) *kirang* (Kr.) *ontbreken; koeṭâ* (Ng.) *kiṭâ* (Kr.) *vesting; roebĕd* (Ng.) *ribĕd* (Kr.) *hinderlijk;* en ook soms in *é;* bijv. *oemah* (Ng.) *émah* (Kr.) *gewoon zijn.*

e. De Taling-taroeng verandert zoowel in de voorlaatste als in de laatste (of eenige) lettergreep in Taling; bijv. *gòn* (Ng.) *gèn* (Kr.) *plaats,* of *wijze van doen; anggo* (Ng.) *anggé* (Kr.) *gebruik, kleeding; owàh* (Ng.) *éwàh* (Kr.) *verandering.*

3° Door verandering van klinkers en medeklinkers beide. Deze vorming, die het menigvuldigst voorkomt, bestaat in geheele verandering van den uitgang of van de laatste lettergreep der woorden.

a. en verandereren, hóewel zeldzaam, in bijv. *mĕngkânâ* (Ng.) *mĕngkatĕn* (Kr.) *zoo; boja* (Kw. en Ng.) *bòtĕn* (Kr.) *niet.*

b. en veranderen in bijv. *dinâ* (Ng.) *dìntĕn* (Kr.) *dag; pirâ* (Ng.) *pintĕn* (Kr.) *hoeveel; soré* (Ng.) *sòntĕn* (Kr.) *avond; noeli* (Ng.) *noentĕn* (Kr.) *voortgaan, vervolgens.*

c. en veranderen in bijv. *sari* (Ng.) *santoen* (Kr.) *bloem; kirim* (Ng.) *kintoen* (Kr.) *zenden; prijaji* (Ng.) *prijantoen* (Kr.) *ambtenaar; salin* (Ng.) *santoen* (Kr.) *verwisselen.*

d. Oe, oeh en *oeng* veranderen in *ĕt;* en *woe* of *woeh* in *bĕt* of *bĕd;* bijv. *lĕboe* (Ng.) *lĕbĕt* (Kr.)

ingaan; *imboeh* (Ng.) *imbĕt* (Kr.) *vermeerdering*; *samboeng* (Ng.) *sambĕt* (Kr.) *samengevoegd*; *kĕlawoe* (Ng.) *kĕlabĕt* (Kr.) *aschgrauw*; *éwoeh* (Ng.) *èwĕd* (Kr.) *moeilijk*.

e. I, *ir*, *in* of *an* veranderen achter eene *d* of *t* in *os*; bijv. *dadi* (Ng.) *dados* (Kr.) *worden*; *koewatir* (Ng.) *koewatos* (Kr.) *beducht*; *batìn* (Ng.) *batos* (Kr.) *inwendig*; *dandan* (Ng.) *dandos* (Kr.) *gekleed*.

f. verandert in , bijv. *soepâjâ* (Ng.) *soepados* (Kr.) *opdat*.

g. en , veranderen in , bijv. *wâtjâ* (Ng.) *wahos* (Kr.) *lezen*; *waspâdâ* (Ng.) *waspahos* (Kr.) *duidelijk*; *soepâtâ* (Ng.) *soepahos* (Kr.) *eed*; *râsâ* (Ng.) *rahos* (Kr.) *gevoel*; *tràsi* (Ng.) *trahos* (Kr.) *zekere toespijs*; *wâdjâ* (Ng.) *wahos* (Kr.) *staal*; *àdji* (Ng.) *áhos* (Kr.) *waarde*; *tradjoe* (Ng.) en *trahos* (Kr.) *weegschaal*.

h. Arang, *aram* en *ârâ* veranderen in *awis*; bijv. *sĕmarang* (Ng.) *sĕmawis* (Kr.) *Samarang*; *mataram* (Ng.) *matawis* (Kr.) *Mataram*; *prakârâ* (Ng.) *prakawis* (Kr.) *zaak*.

i. en , veranderen in , bijv. *adjoe* (Ng.) *adjĕng* (Kr.) *voortrukken*; *kajoe* (Ng.) *kadjĕng* (Kr.) *boom*; *ajoen* (Kw.) *adjĕng* (Kr.) *willen*; *pitâjâ* (Ng.) *pitadjĕng* (Kr.) *vertrouwen*; *boeroe* (Ng.) *boedjĕng* (Kr.) *vervolgen*; *wĕloekoe* (Ng.) *wĕloedjĕng* (Kr.) *ploeg*.

j. Zeldzaam zijn veranderingen als de volgende: ꦭ of ꦭꦃ \ in ꦮꦺꦴꦤ꧀ \ bijv. ꦲꦭ \ *ālā* (Ng.) ꦲꦮꦺꦴꦤ꧀ \ *awon* (Kr.) *slecht;* ꦏꦭꦃ \ *kalah* (Ng.) ꦏꦮꦺꦴꦤ꧀ \ *kawon* (Kr.) *overwonnen;* — van ꦭ en ꦭꦁ \ in ꦕꦭ꧀ \ bijv. ꦲꦶꦭꦁ \ *ilang* (Ng.) ꦲꦶꦕꦭ꧀ *itjal* (Kr.) *verdwijnen;* ꦧꦸꦮꦁ \ *boewang* (Ng.) ꦧꦸꦕꦭ꧀ \ *boetjal* (Kr.) *wegwerpen;* — van ꦭꦶ \ in ꦱꦸꦭ꧀ \ bijv. ꦮꦭꦶ \ *wali* (Ng.) ꦮꦔ꧀ꦱꦸꦭ꧀ \ *wangsoel* (Kr.) *terugkeeren;* en andere dergelijke.

Voorts worden nog van enkele Ngoko-woorden Krāmā-vormen gemaakt door voor- of achtervoeging van ꦥꦸꦤ꧀ \ *poen;* bijv. ꦲꦥ \ *āpā* (Ng.) ꦥꦸꦤꦥ \ *poenāpā* (Kr.) *wat;* ꦲꦶꦏꦶ \ *iki* (Ng.) ꦥꦸꦤꦶꦏꦶ \ *poeniki* (Kr.) *deze, dit;* ꦢꦶ \ *di* (Ng.) ꦢꦶꦥꦸꦤ꧀ \ *dipoen* (Kr.), een hulpwoord tot vorming van het Passief.

§ 3. Over de soortverdeeling der woorden.

De verdeeling der woorden in Woordsoorten of zoogenaamde Rededeelen (Lidwoorden, Zelfstandige en Bijvoeglijke Naamwoorden, Voornaamwoorden, Werkwoorden, Bijwoorden, Voorzetsels, Voegwoorden en Tusschenwerpsels) bestaat in het Javaansch niet op dezelfde wijze als in het Nederlandsch en andere Westersche talen; en evenmin de verbuiging door naamvallen, enkel- en meervoudsvormen, trappen van vergelijking, of de vervoeging voor de personen en tijden der werkwoorden. Wel bestaat natuurlijk het *logisch* onderscheid, of een woord gebruikt wordt als Onderwerp, waarvan men iets zegt, als Attribuut of benaming van hoedanigheid, die aan eenige zaak wordt toegekend, als Zegwoord (Praedicaat) of benaming van een accident, dat aan eenig voorwerp wordt toegeschreven; zoo ook het verschil tusschen Subject (handelenden persoon of zaak) en Object (lijdenden persoon of zaak); maar dat alles wordt niet door den *grammatischen* vorm der woorden aangeduid.

Met uitzondering van enkele Voegwoorden, Voorzetsels en

Tusschenwerpsels, die uitsluitend als zoodanig worden gebezigd, zijn de woorden in het Javaansch eigenlijk Naamwoorden, benamingen van stoffelijke of abstracte zaken; maar die dan ook onveranderd worden gebruikt om aan te duiden wat iemand (eenig onderwerp) kan zijn, hebben, krijgen of doen, dus als Zegwoorden, of wat aan iemand als hoedanigheid wordt toegeschreven, dus als Bijvoeglijke naamwoorden. Bijv. *inggil* (Kr.) *hoog*, *hoogte*, *hoog zijn*. *gĕḍé* (Ng.) *groot*, *grootte*, *groot zijn*; *goenoeng gĕḍé*, *groote berg*, *gĕḍé goenoeng ikoe*, *die berg is groot*, *gĕḍéné*, *zijne grootte*. *ḍĕmĕn* (Ng.) *welbehagen*, *ḍĕmĕné*, *zijn welbehagen*, *akoe ḍĕmĕn*, *ik schep behagen*. *gĕrah* (Kr. i.) *ziekte*, *ziek*, *ingsoen gĕrah*, *ik ben ziek*, *gĕrah ingsoen*, *mijne ziekte*. *sélå* (Kr.) *steen*, *toetoep sélå*, *steenen deksel*. *ràbi* (Kr. Ng.) *echtgenoote*, *vrouw*, *akoe wis rabi*, *ik heb reeds eene vrouw*, *ik ben reeds getrouwd*. *akoe* (Ng.) *ik*, *ik ben het*, *ik eigen mij toe*, *ik erken*, *ik belijd*. *ora* (Ng.) *neen*, *neen zeggen*, *ontkennen*; *akoe ora*, *ik zeg neen*. *kagoengan* (Kr. i.) *bezitting*, *bezitten*.

En zulk een als Zegwoord gebruikt Naamwoord kan nu ook weder een ander naamwoord als Object of Complement bij zich nemen; bijv. *ingsoen kagoengan kaḍaton*, *ik bezit*, *ben eigenaar van*, *het paleis*. *éjang gĕrah maripat*, *grootvader is ziek aan de oogen*, *heeft oogziekte*.

Die Naamwoorden worden niet alleen als Zegwoorden maar ook als Voorzetsels, Voegwoorden en Tusschenwerpsels gebruikt; bijv. *awit* (Kr. Ng.) *oorzaak*, *begin*, *omdat*, *dewijl*; *ḍatĕng* (Kr.) *komst*, *komen*, *tot*, *aan*, *naar*, *door*; *moelå* (Ng.) *milå* (Kr.) *oorzaak*, *daarom*, *dewijl*; *mårå* (Ng.) *het komen*, *komen*, *welaan*, *komaan*. *bĕtjik* (Ng.) *saé* (Kr.) *goed*, *bravo!*

Lidwoorden bestaan in het Javaansch niet. Over de wijzen, waarop zij worden vervangen, zie men o.a. §§ 15 en 21 C, D en E.

Hoewel dus niet elke woordsoort haar eigen woordvorm heeft, zijn er toch een aantal vormen, die eene bepaalde beteekenis hebben, en woorden, die op eene bepaalde wijze worden gebezigd. Wij zullen deze nu afzonderlijk beschouwen en de soortverdeeling der woorden daarbij bepalen naar het meest gewone gebruik, dat er in de taal van wordt gemaakt.

§ 4. Over het Eenvoudig werkwoord.

Hoewel, gelijk uit de voorgaande § blijkt, het Javaansch geen afzonderlijken woordvorm behoeft om het Zegwoord, d.i. het hoofdwoord in een Gezegde, uit te drukken, bestaan er toch bijzondere woordvormen, die meestal als Zegwoorden worden gebruikt en in beteekenis het naast met de Nederlandsche Werkwoorden overeenkomen. Er zijn drie zulke Werkwoordsvormen; den eersten noemt men het *Eenvoudig werkwoord*, in onderscheiding van de meer samengestelde, aan welke wij den naam van *Transitieve werkwoorden* geven.

Het Eenvoudig werkwoord wordt gevormd door vóór de beginletter van het grondwoord den met die beginletter overeenkomenden neusklank uit te spreken. Woorden, wier grondvorm reeds met een van de neusklanken aanvangt, ondergaan dus geene verandering in spelling of uitspraak; bijv. ꦚꦤ꧀ꦤ \ *njånå* (Kr. Ng.) *vermoeden;* ꦩꦒꦁ \ *magang* (Kr. Ng.) *solliciteeren, naar eene betrekking staan;* ꦔꦺꦴꦤ꧀ꦝꦺꦴ \ *ngondo* (Kr. Ng.) *zich onttrekken, wegblijven.*

Van enkele met een neusklank beginnende Naamwoorden worden Werkwoorden gevormd door voorvoeging van den neusklank *ng* met de Pĕpĕt; maar deze hebben dan ook eene eenigszins andere beteekenis als de op de gewone wijze gevormde; bijv. ꦔꦼꦤꦶꦤꦶ \ *ngĕnini* (Kr. Ng.) *tegen iemand grootmoeder zeggen,* van ꦤꦶꦤꦶ \ *nini, grootmoeder;* ꦔꦼ… \ *ngĕ-*

matjan (Ng.) *op een tijger gelijken*, van ꦩꦕꦤ꧀꧈ *matjan*, *tijger*.

Maar ook voor de keelletter ꦒ꧈ de lipletter ꦧ꧈ de gehemelteletter ꦗ꧈ de tandletter ꦢ꧈ en de tongletter ꦝ꧈ wordt de neusklank niet geschreven (tenzij achter het voorvoegsel ꦲ꧈ zie bl. 51) maar alleen uitgesproken; zoodat zulk een Werkwoord op het gezicht niet van het grondwoord is te onderscheiden; bijv. ꦒꦸꦒꦠ꧀꧈ (Kr. Ng.) *goegat*, *aanklacht* en *nggoegat*, *aanklagen;* ꦝꦲꦂ꧈ (Kr. i.) *ḍahar*, *spijs*, en *nḍahar*, *eten;* ꦧꦤ꧀ꦠꦸ꧈ (Kr. Ng.) *bantoe*, *hulp*, en *mbantoe*, *helpen;* enz. Aan dit gebrek in de spelling kan men te gemoet komen door zulke Werkwoorden te schrijven met den korten voorslag ꦲꦼ꧈ *ĕ;* bijv. ꦲꦼꦒꦸꦒꦠ꧀꧈ ꦲꦼꦝꦲꦂ꧈ ꦲꦼꦧꦤ꧀ꦠꦸ꧈

Omtrent de verbinding der neusklanken met het grondwoord valt het volgende op te merken.

De neusklank *ng* komt voor de keelletters ꦲ ꧈ ꦏ en ꦒ; daarbij vervallen de beginletters ꦲ en ꦏ꧈ en de hierbij behoorende vocaal gaat op den neusklank over; bijv. ꦔꦸꦠꦸꦱ꧀꧈ *ngoetoes* (Kr. i.) *iemand afvaardigen*, van ꦲꦸꦠꦸꦱ꧀꧈ *oetoes;* ꦔꦶꦫꦶꦩ꧀꧈ *ngirim* (Ng.) *iets zenden* van ꦏꦶꦫꦶꦩ꧀꧈ *kirim;* ꦔ꧀ꦒꦺꦴꦭꦺꦏ꧀꧈ *nggolèk* (Ng.) *zoeken*, van ꦒꦺꦴꦭꦺꦏ꧀꧈ *golèk*.

Wanneer een Werkwoord wordt gemaakt van een tweelettergrepig woord, dat door het voorvoegsel ꦲ꧈ van een éénlettergrepigen grondvorm is afgeleid, geschiedt dit somtijds rechtstreeks van dat tweelettergrepige woord; bijv. ꦔꦝꦁ꧈ *ngaḍang* (Kr. Ng.) *iemand opwachten*, van ꦲꦝꦁ꧈ *aḍang*, grondvorm ꦝꦁ꧈ *ḍang;* maar somtijds ook van den éénlettergrepigen grondvorm met den korten voorslag ꦲꦼ꧈ *ĕ;* bijv. van den grondvorm ꦩꦺꦴꦁ꧈ *mong* komt het woord ꦲꦩꦺꦴꦁ꧈ *among* (Kr. Ng.) *iemand oppassen*, maar het Werkwoord ꦔꦼꦩꦺꦴꦁ꧈ *ngĕmong* van ꦲꦼꦩꦺꦴꦁ꧈ *ĕmong*.

De neusklank *m* komt voor de lipletters ꦥ꧈ ꦮ꧈ en ꦧ; daarbij vervallen de beginletters ꦥ en ꦮ꧈ en haar vocaal gaat op den neusklank over; bijv. ꦩꦸꦫꦸꦏ꧀꧈ *moeroek* (Ng.) *onderwijzen*, van ꦮꦸꦫꦸꦏ꧀꧈ *woeroek;* ꦩꦼꦤ꧀ꦝꦼꦠ꧀꧈ *mĕnḍĕt* (Kr.)

nemen, van ꦥꦼꦤ꧀ꦝꦼꦠ꧀꧈ *pĕndĕt;* ꦧꦸꦫꦸ꧈ *mboeroe* (Ng.) *najagen*, van ꦧꦸꦫꦸ꧈ *boeroe.*

De ꦮ neemt echter, ten gevolge van hare hoedanigheid van halfklinker, in vele woorden den neusklank *ng* vóór zich, die dan ook geschreven wordt; bijv. ꦔ꧀ꦮꦺꦤꦺꦃ꧈ *ngwènèh* (Ng.) *geven*, van ꦮꦺꦤꦺꦃ꧈ *wènèh;* en in enkele valt zelfs de ꦮ achter dien neusklank weg; bijv. ꦔꦺꦠꦤ꧀꧈ *ngétan* (Kr. Ng.) *oostwaarts gaan*, van ꦮꦺꦠꦤ꧀꧈ *wétan.*

De neusklank *nj* komt voor de gehemelteletters ꦕ en ꦗ꧈ en ook voor de tandletter ꦱ꧈ daar tusschen deze en de gehemeltetter ꦯ thans in de uitspraak geen onderscheid wordt gemaakt. De ꦕ en ꦱ vervallen daarbij, en haar vocaal gaat op den neusklank over; terwijl vóór de ꦗ de *nj* wordt uitgesproken als *n*. Bijv. ꦚꦤ꧀ꦝꦏ꧀꧈ *njandak* (Kr. Ng.) *vatten*, van ꦕꦤ꧀ꦝꦏ꧀꧈ *tjandak;* ꦚꦼꦫꦠ꧀꧈ *njĕrat* (Kr.) *schrijven*, van ꦱꦼꦫꦠ꧀꧈ *sĕrat;* ꦚ꧀ꦗꦒꦶ꧈ *ndjagi* (Kr.) *de wacht houden*, van ꦗꦒꦶ꧈ *djagi.* Wanneer echter in woorden, die met ꦕ of ꦱ aanvangen, de tweede lettergreep ook begint met ꦕ of ꦱ꧈ nemen zij den neusklank *n* aan; en zoo ook meestal, wanneer de tweede lettergreep aanvangt met eene ꦗ of ꦪ꧈ met eene van de lipletters, of met ꦲ; bijv. ꦤꦸꦕꦸꦏ꧀꧈ *noetjoek* (Kr. Ng.) *met den snavel pikken*, van ꦕꦸꦕꦸꦏ꧀꧈ *tjoetjoek;* ꦤꦸꦱꦸꦃ꧈ *noesoeh* (Ng.) *nestelen*, van ꦱꦸꦱꦸꦃ꧈ *soesoeh;* ꦤꦺꦗꦺ꧈ *nédjé* of ꦚꦺꦗꦺ꧈ *njédjé* (Ng.) *veranderen*, van ꦱꦺꦗꦺ꧈ *sédjé;* ꦤꦼꦢꦾ꧈ *nĕdyå* (Kr. Ng.) *bedoelen*, van ꦱꦼꦢꦾ꧈ *sĕdyå;* ꦤꦼꦧꦸꦠ꧀꧈ *nĕboet* of ꦚꦼꦧꦸꦠ꧀꧈ *njĕboet* (Kr. Ng.) *vermelden*, van ꦱꦼꦧꦸꦠ꧀꧈ *sĕboet;* ꦤꦸꦲꦸꦤ꧀꧈ *noehoen* of ꦚꦸꦲꦸꦤ꧀꧈ *njoehoen*, en ꦤꦸꦮꦸꦤ꧀꧈ *noewoen* of ꦚꦸꦮꦸꦤ꧀꧈ *njoewoen* (Kr. i.) *verzoeken*, van ꦱꦸꦲꦸꦤ꧀꧈ *soehoen*, en ꦱꦸꦮꦸꦤ꧀꧈ *soewoen.*

De neusklank *n* komt voor de tandletters ꦢ en ꦠ꧈ en voor de tongletters ꦝ en ꦛ꧈ Wanneer die neusklank in het schrift wordt uitgedrukt, behoort dat bij de twee laatstgenoemde letters te geschieden door de tongletter ꦟ꧈ (zie § 5, bl. 17) hetgeen dan ook bij de ꦝ werkelijk veelal wordt ge-

daan, maar bij de niet, omdat deze achter den neusklank vervalt en men tegenwoordig geen onderscheid maakt tusschen de uitspraak van de en de aan het begin van eene lettergreep. Bijv. *ndandos* (Kr.) *zich kleeden*, van *dandos*; *noembas* (Kr.) *koopen*, van *toembas*; *nḍĕnḍâ* (Kr. Ng.) *beboeten*, van *ḍĕnḍâ*; *noeṭoek* (Kr. Ng.) *kloppen*, van *ṭoeṭoek*.

De smeltletters en en de halfklinker nemen (evenals somtijds de halfklinker zie bl. 50) den neusklank *ng* voor zich, die ook in het schrift wordt uitgedrukt; bijv. *ngrisak* (Kr.) *verwoesten*, van *risak*; *ngloehoeng* (Kw.) *overtreffen*, van *loehoeng*; *ngjoejoe* (Kr. Ng.) *op eene kreeft gelijken*, van *joejoe*.

De dus gevormde Werkwoorden nemen zeer dikwijls het voorvoegsel *a* voor zich, dat volstrekt geen invloed heeft op de beteekenis, maar alleen dient om het woord, waarvóór het wordt gevoegd, aan te duiden als een voornaam bestanddeel van den zin, of om er bijzonder de aandacht op te vestigen (zie § 15). Achter dit voorvoegsel worden dan ook de neusklanken zichtbaar bij de letters, waar dit anders niet het geval is; en zoo ontstaan dan van de hierboven opgegevene voorbeelden de volgende vormen:

van *oetoes*, *ngoetoes* en of *angoetoes*.
» *noentak*, *anoentak*.
» *tjanḍak*, *njanḍak* en of *anjanḍak*.
» *toetjoek*, *noetjoek* en *anoetjoek*.
» *risak*, *ngrisak* en *angrisak*.
» *kirim*, *ngirim* en *angirim*.
» *dandos*, *ndandos* en *andandos*.

van *toembas*, *noembas* en *anoembas*.
» *sĕrat*, *njĕrat* en *anjĕrat*.
» *soesoeh*, *noesoeh* en *anoesoeh*.
» *sédjé*, *nédjé* of *njédé* en *anédjé* of *anjédjé*.
» *sĕdyå*, *nĕdyå* en *anĕdyå*.
» *sĕboet*, *nĕboet* of *njĕboet*, en *anĕboet* of *anjĕboet*.
» *soehoen*, *noehoen* of *njoehoen*, en *anoehoen* en *anjoehoen*.
» *woeroek*, *moeroek* en *amoeroek*.
» *wènèh*, *ngwènèh* en *angwènèh*.
» *wétan*, *ngétan* en *angétan*.
» *loehoeng*, *ngloehoeng* en *angloehoeng*.
» *pĕndĕt*, *mĕndĕt* en *amĕndĕt*.
» *ḍĕndå*, *nḍĕndå* en *anḍĕndå*.
» *djagi*, *ndjagi* en *andjagi*.
» *joejoe*, *ngjoejoe* en *angjoejoe*.
» *njåjå*, *anjånå*.
» *miḍángĕt*, *amiḍangĕt*.
» *golèk*, *nggolèk* en *anggolèk*.
» *boeroe*, *mboeroe* en *amboeroe*.
» *ṭoeṭoek*, *noetoek* en *anoeṭoek*.
» *ngatjir*, *angatjir*.

In de Kawi-taal, en vandaar ook soms in Javaansche poëzie, gebruikt men, evenals in het Maleisch, vóór Werkwoorden het voorvoegsel *ma* inplaats van *a*, dat evenmin als dit op de beteekenis invloed heeft; bijv. *manoelis* (Ng.) *schrijven*, van *toelis*; *manggådå* (Ng.) *met een knots slaan*, van *gådå*.

Dit Eenvoudig werkwoord beteekent niet, gelijk het Nederlandsche werkwoord, alleen een accident, dat aan een subject wordt toegeschreven, of iets, dat van een onderwerp wordt gezegd; maar het drukt eene werkzaamheid uit van het Subject ten opzichte van hetgeen door het grondwoord wordt beteekend, zoodat dit daardoor wordt gedaan, bewerkt, te weeg gebracht, gemaakt of voortgebracht. Het Eenvoudig werkwoord kan evengoed intransitief als transitief zijn, daar het alleen de werking van het Subject maar niet den overgang van die werking op eenig object uitdrukt; het kan een object bij zich hebben, doch dit is niet noodzakelijk, en de betrekking tusschen het Werkwoord en het object wordt door dezen woordvorm niet aangeduid. Bijv. [illegible] \ *adĕg* (Kr. Ng.) beteekent *staan*, maar [illegible] \ *ngadĕg*, *opstaan*, *gaan staan;* [illegible] \ *griánipoen sampoen b ĕ s m i* (Kr.) *zijn huis is verbrand*, maar [illegible] \ *piambàkipoen sampoen a m b ĕ s m i griánipoen*, *hij heeft zelf zijn huis verbrand.* [illegible] \ *sadé* (Kr.) *verkoopen*, van iemand, wiens bestendig bedrijf het is, maar [illegible] \ *njadé*, *verkoopen*, van iemand, die werkelijk iets verkoopt; [illegible] \ *băpă koelă s a d é kapal* (Kr.) *mijn vader verkoopt paarden*, *i s p a a r d e n k o o p e r*, maar [illegible] \ *băpă koelă sampoen n j a d é kapàlipoen*, *mijn vader heeft zijn paard v e r k o c h t.* [illegible] \ *tinggal* en [illegible] \ *ninggal* (Ng.) *verlaten;* maar [illegible] \ *t i n g g a l doenjă*, *de wereld verlaten*, *sterven*, en [illegible] \ *n i n g g a l désané*, *zijn dorp verlaten.* [illegible] \ *lawas* (Ng.) *lang*, *lang duren*, *lang geleden zijn*, maar [illegible] \ *nglawas*, *verlengen*, *uitstellen.*

Deze Werkwoorden worden niet alleen gevormd van grondwoorden, die, zooals in de bovenstaande voorbeelden, zelf reeds de beteekenis van een Zegwoord hebben, maar ook evenzeer van Naamwoorden, zoowel afgeleide als oorspronkelijke, van Passieve werkwoordsvormen, enz. Hunne bijzondere beteekenis wijzigt zich dan natuurlijk naar den aard van hun

grondwoord, doch altijd met behoud van de hierboven vermelde hoofdbeteekenis.

Zoo beteekenen de Werkwoorden, gevormd van naamwoorden, die eenig ***werktuig*** **of** ***middel*** **beteekenen,** ***zich van dat werktuig of middel bedienen*** **of** ***daarmede iets doen;*** **bijv.** ꦠꦶꦩ꧀ꦧ꧈ *timbå* (Kr. Ng.) *emmer*, ꦤꦶꦩ꧀ꦧ꧈ *nimbå, met een emmer putten;* ꦥꦏꦸ꧈ *pakoe* (Kr. Ng.) *spijker*, ꦩꦏꦸ꧈ *makoe, spijkeren;* ꦗꦭ꧈ *djålå* (Kr. Ng.) *vischnet*, ꦲꦤ꧀ꦗꦭ꧈ *andjålå, met een net visschen;* ꦥꦤꦃ꧈ *panah* (Ng.) *pijl*, ꦩꦤꦃ꧈ *manah, met een pijl schieten.*

Zijn de grondwoorden benamingen van accidenten als objectief naamwoord gebruikt, van iets dat geschiedt, gedaan of gemaakt wordt, dan beteekenen de Werkwoorden ***dat accident te weeg brengen,*** **zoo iets** ***bewerken, maken*** **of** ***voortbrengen;*** **bijv.** ꦠꦸꦭꦶꦱ꧀꧈ *toelis* (Ng.) *schrift* ꦤꦸꦭꦶꦱ꧀꧈ *noelis, schrijven;* ꦠꦔꦶꦱ꧀꧈ *tangis* (Ng.) *geween*, ꦤꦔꦶꦱ꧀꧈ *nangis, weenen;* ꦠꦤ꧀ꦝ꧈ *tåndå* (Kr. Ng.) *teeken, merk*, ꦤꦤ꧀ꦝ꧈ *nåndå, merken, teekenen;* ꦠꦸꦭꦸꦁ꧈ *toeloeng* (Kr. Ng.) *hulp*, ꦤꦸꦭꦸꦁ꧈ *noeloeng, hulp verleenen, helpen;* ꦒꦫꦶꦱ꧀꧈ *garis* (Kr. Ng.) *eene streep* of *lijn*, ꦲꦁꦒꦫꦶꦱ꧀꧈ *anggaris, eene streep trekken;* ꦥꦸꦗꦶ꧈ *poedji* (Kr.) *lof, aanbidding*, ꦩꦸꦗꦶ꧈ *moedji, loven, aanbidden;* ꦱꦶꦏ꧀ꦱ꧈ *siksā* (Kr. Ng.) *straf*, ꦤꦶꦏ꧀ꦱ꧈ *niksā, straffen;* ꦠꦤꦼꦩ꧀꧈ *tanĕm* (Kr.) *plant*, ꦤꦤꦼꦩ꧀꧈ *nanĕm, planten.*

Is het grondwoord de benaming van eene plaats of oord of landstreek, waar men niet is, dan beteekent het Werkwoord ***zich daarheen begeven;*** **bijv.** ꦱꦧꦿꦁ꧈ *sabrang* (Kr. Ng.) *overzijde, overwal*, ꦚꦧꦿꦁ꧈ *njabrang, overvaren, naar den overkant gaan;* ꦮꦺꦠꦤ꧀꧈ *wétan* (Kr. Ng.) *het Oosten*, ꦔꦺꦠꦤ꧀꧈ *ngétan, naar het Oosten gaan;* ꦥꦔꦸꦭꦺꦴꦤ꧀꧈ *pangoelon* (Ng.) *het ten Westen gelegene*, ꦩꦔꦸꦭꦺꦴꦤ꧀꧈ *mangoelon, naar het ten Westen gelegene gaan;* ꦥꦤ꧀ꦝꦸꦮꦸꦂ꧈ *pandoewoer* (Ng.) *iemand die* of *iets dat in de hoogte is*, ꦩꦤ꧀ꦝꦸꦮꦸꦂ꧈ *mandoewoer, naar boven gaan, opklimmen.* **Maar is het grondwoord de benaming van eene plaats, waar men is, dan beteekent het Werkwoord** ***zich daar ophouden;*** **bijv.** ꦥꦺꦴꦤ꧀ꦝꦺꦴꦏ꧀꧈ *pòndòk* (Kr. Ng.) *logement*, ꦩꦺꦴꦤ꧀ꦝꦺꦴꦏ꧀꧈

môndôk, logeeren; *pasanggrahan* (Kr. Ng.) *pasanggrahan, verblijfplaats voor aanzienlijke reizigers,* *masanggrahan, in een pasanggrahan zich ophouden,* of, als men er nog niet is, *daarheen gaan.*

Is het grondwoord de benaming van een ambt, waardigheid of betrekking, dan beteekent het Werkwoord veelal *iemand als zoodanig erkennen* of *zoo noemen* bijv. *ratoe* (Kr. Ng.) *vorst,* *ngratoe, als vorst erkennen,* *bĕkĕl* (Kr. Ng.) *een Bekel, ondergeschikt hoofd,* *ambĕkĕl, iemand Bekel noemen* of *als zoodanig erkennen;* *anak* (Kr. Ng.) *kind,* *nganak, iemand kind noemen.* Maar van enkele, die niet zoozeer eene betrekking maar meer een stand uitdrukken, beteekent het Werkwoord *zich tot datgene verklaren,* wat door het grondwoord wordt beteekend, of *zich als zoodanig gedragen,* bijv. van *abdi* (Kr. i.) en *kawoelå* (Kr.) *dienaar,* komt *ngabdi* en *ngawoelå, zich tot dienaar verklaren, dienen;* van *akoe* (Ng.) *ik,* *ngakoe, zeggen ik ben het, ik heb het gedaan, zich toeeigenen, erkennen, belijden;* van *lawan* (Kr. Ng.) *tegenpartij,* *nglawan, zich als tegenpartij gedragen, wederstaan.*

Is het grondwoord de benaming van een voorwerp, dat eene bijzonder in het oog loopende gedaante of hoedanigheid heeft, dan kan het Werkwoord beteekenen *op dat voorwerp gelijken, zich als zoodanig voordoen;* bijv. *katoembar* (Kr. Ng.) *korianderzaad,* *ngatoembar, op korianderzaad gelijken;* *ḍaḍoe* (Kr. Ng.) *dobbelsteen,* *anḍaḍoe, op een dobbelsteen gelijken, als een dobbelsteen zijn;* *matjan* (Ng.) *een tijger,* *ngĕmatjan* (zie bl. 48) *op een tijger gelijken, als een tijger zijn;* *pagĕr* (Kr. Ng.) *omheining, muur,* *magĕr, als een omheining* of *muur zijn, onbeweeglijk zijn.*

Is het grondwoord de benaming van eene eigenschap of hoedanigheid, dan beteekent het Werkwoord *die eigenschap of hoedanigheid bewerken of teweeg brengen;* bijv. *brĕsìh*

(Kr. Ng.) *rein*, *ambrĕsih*, *reinigen;* *pĕṭak* (Kr.) *poetih* (Ng.) *wit*, *mĕṭak* en *moetih*, *witten*, *bleeken;* *bĕnĕr* (Ng.) *recht*, *ambĕnĕr*, *recht maken;* *katingal* (Kr.) *katon* (Ng.) *zichtbaar*, *ngatingal* en *ngaton*, *zich vertoonen*, *verschijnen*.

Is het grondwoord een Telwoord, dan geeft de werkwoordsvorm daaraan de beteekenis van een distributief telwoord, dat wij uitdrukken door bijvoeging *elk* of *ieder;* bijv. *ĕnĕm* (Kr. Ng.) *zes*, *ngĕnĕm*, *elk zes;* *sadåså* (Kr.) *sapoeloeh* (Ng.) *tien*, *njadåså* en *njapoeloeh*, *elk tien*. En zoo ook bij de woorden *pirå* (Ng.) en *pintĕn* (Kr.) *hoeveel?* *mirå* en *mintĕn*, *hoeveel elk?*

En zoo zijn er een aantal andere, waarvoor bezwaarlijk algemeene regels zijn op te geven.

§ 5. Over het Transitief werkwoord met het aanhechtsel *akĕn* (Kr.) of *aké* (Ng.).

In de vorige § is gezegd dat het Eenvoudig werkwoord zoowel transitief als intransitief kan zijn en dus een Object bij zich kan hebben; maar dat, ook wanneer dit plaats heeft, de betrekking tusschen het Werkwoord en het Object niet door dien vorm wordt aangeduid. Er zijn echter twee andere met aanhechtsels samengestelde Werkwoordsvormen, die altijd transitief zijn en eene bepaalde betrekking op een Object uitdrukken.

De eerste wordt van het grondwoord gemaakt door achtervoeging van het aanhechtsel *akĕn* (Kr.) of *aké* (Ng.) (1), terwijl hij ook als Werkwoord den neusklank voor

---

(1) In den Oosthoek van Java is, volgens Prof. T. Roorda, de vorm

zich noemt, waarvan de beteekenis op bl. 53 is opgegeven. Omtrent de wijze, waarop dit aanhechtsel met het woord wordt verbonden, valt het volgende op te merken.

1° Wanneer het grondwoord op een medeklinker uitgaat, wordt de ꦏ van het aanhechtsel door dienzelfden medeklinker vervangen; bijv. ꦤꦸꦠꦸꦥꦥꦏꦼꦤ꧀ ꧈ *noetoepakĕn* (Kr.) ꦤꦸꦠꦸꦥꦥꦏꦺ ꧈ *noetoepaké* (Ng.) *met iets sluiten*, voor ꦤꦸꦠꦸꦥ꧀ꦄꦏꦼꦤ꧀ ꧈ en ꦤꦸꦠꦸꦥ꧀ꦄꦏꦺ ꧈ van ꦠꦸꦠꦸꦥ꧀ ꧈ *toetoep* (Kr. Ng.) *deksel, sluiting; ꦩꦚ꧀ꦗꦔ꧀ꦔꦏꦼꦤ꧀ ꧈ mandjangakĕn* (Kr.) *verlengen*, voor ꦩꦚ꧀ꦗꦁꦄꦏꦼꦤ꧀ ꧈ van ꦥꦚ꧀ꦗꦁ ꧈ *pandjang* (Kr.) *lang;* ꦔ꧀ꦭꦼꦧꦼꦠ꧀ꦠꦏꦼꦤ꧀ ꧈ *nglĕbĕtakĕn* (Kr.) *binnenbrengen*, voor ꦔ꧀ꦭꦼꦧꦼꦠ꧀ꦄꦏꦼꦤ꧀ ꧈ van ꦭꦼꦧꦼꦠ꧀ ꧈ *lĕbĕt, ingaan;* ꦔꦿꦸꦱꦏ꧀ꦏꦏꦺ ꧈ *ngroesàkaké* (Ng.) *verwoesten*, voor ꦔꦿꦸꦱꦏ꧀ꦄꦏꦺ ꧈ van ꦫꦸꦱꦏ꧀ ꧈ *roesak, verwoest.*

2° Als het grondwoord op een klinker eindigt, wordt de opene eindlettergreep eerst door eene ꦏ꧀ ꧈ gesloten, en dan het aanhechtsel onveranderd daarachter gevoegd; is de eindklinker van het woord eene Oeloe of Soekoe, dan veranderen deze daarbij, de eerste in Taling en de laatste in Taling-taroeng; bijv. ꦔꦿꦱꦏ꧀ꦄꦏꦺ ꧈ *ngrasàkaké* (Ng.) *gevoel van iets hebben*, van ꦫꦱ ꧈ *rāsā, gevoel;* ꦤ꧀ꦢꦢꦺꦏ꧀ꦄꦏꦺ ꧈ *ndadèkaké* (Ng.) *scheppen, maken*, van ꦢꦢꦶ ꧈ *dadi, worden;* ꦩꦼꦠꦺꦴꦏ꧀ꦄꦏꦺ ꧈ *mĕtòkaké* (Ng.) *naar buiten brengen*, van ꦮꦼꦠꦸ ꧈ *wĕtoe, het buitenkomen.* (1)

---

akĕn als Ng. en *aké* als Kr. in gebruik. — Dit aanhechtsel *aké* is eerst in later tijd in het Javaansch in gebruik gekomen, misschien uit het Madoereesch; in het oud-Javaansch had men voor beide taalsoorten alleen *kĕn* of *akĕn*, gelijk men nog in poëzie *kĕn* heeft (zie bl. 58); en vandaar, dat ook in beide taalsoorten de Imperatief op dezelfde wijze wordt gevormd (zie § 11.)

(1) Volgens den Hoogleeraar ROORDA zoude die sluitletter ꦏ꧀ ꧈ eigenlijk het aanhechtsel ꦄꦤ꧀ ꧈ *an* zijn, dat eerst achter het grondwoord gevoegd en daarmede samengetrokken wordt, en waarvan dan de *n* in *k* verandert om de overeenstemming met den medeklinker van

3° In poëzie wordt, in plaats van *akĕn* en *aké*, dikwijls ꦏꦼꦤ꧀ \ *kĕn* gebezigd zonder onderscheid van taalsoort; bijv. ꦔꦁꦱꦭ꧀ꦏꦼꦤ꧀ \ *ngangsalkĕn* (Kr.) *doen verkrijgen*, van ꦲꦁꦱꦭ꧀ \ *angsal, verkrijgen;* ꦤꦼꦩꦺꦴꦏ꧀ꦏꦼꦤ꧀ \ *nĕmòkkĕn* (Ng.) *doen ontmoeten, bij elkander brengen*, van ꦠꦼꦩꦸ \ *tĕmoe, ontmoeten.*

Dit aanhechtsel blijkbaar verwant met het Maleische aanhechtsel كن *kan* of *kĕn* en het Voorzetsel اكن *akan*, schijnt ook in het Javaansch oorspronkelijk een Voorzetsel te zijn geweest, dat dezelfde beteekenis had, namelijk die van *aangaande, betreffende, met het oog op, met opzicht tot*, en dat ook diende om de betrekking uit te drukken tusschen het Werkwoord en zijn direct object. Dientengevolge beteekenen de daarmede samengestelde Werkwoorden *met opzicht tot* of *met het oog op een persoon of eene zaak* (het direct object) *zoodanig handelen, dat hetgeen door het grondwoord wordt beteekend tengevolge van die handeling aan dat object overkomt of geschiedt of plaats heeft;* of met andere woorden, *eene werking van het subject met betrekking tot* of *met het oog op eenig voorwerp als direct object, waaraan, waarmede of waarvoor iets te doen is.* Deze Transitieve werkwoorden verschillen dus van de Eenvoudige somtijds in beteekenis alleen dáárdoor, dat bij de eerstgenoemde de betrekking tusschen het Werkwoord en het direct object uitdrukkelijk (intensief) is aangeduid, en bij de laatste niet; bijv. ꦔꦿꦶꦱꦏ꧀ꦏꦼꦧꦺꦴꦤ꧀ \ *ngrisak kĕbon* en ꦔꦿꦶꦱꦏꦏꦼꦤ꧀ꦏꦼꦧꦺꦴꦤ꧀ \ *ngrisàkakĕn kĕbon*, waarvan dan het eerste eenvoudig beteekent *een tuin verwoesten*, en het laatste eigenlijk *ten opzichte van een tuin zoo handelen, dat hij daardoor wordt verwoest.*

Maar die Transitieve werkwoorden hebben ook dikwijls tengevolge van hunne samenstelling eene bijzondere, van die van het Eenvoudig werkwoord verschillende beteekenis; en

---

het Aanhechtsel; en vandaar ook de verandering van den voorafgaanden klinker. (zie § 6 bl. 64 Noot.)

ook stelt het Javaansche taaleigen somtijds eene betrekking als *direct* voor, welke het onze als *indirect* beschouwt. Van de wijzen, waarop men ze kan vertalen, en van hunne verbinding met het Object, volgen hier eenige voorbeelden.

Het eenvoudigst is de beteekenis van deze Werkwoorden, als men ze in het Nederlandsch kan vertalen door een Transitief werkwoord met direct object; zooals [illegible] \ *ngoempĕttakĕn madat, opium verbergen, opium smokkelen;* of door zulk een waarmede het Object verbonden is door een van de Voorzetsels *aangaande, omtrent, van, over, betreffende;* bijv. [illegible] \ *ngimpèkaké, van* of *over iemand of iets droomen.* De persoon of zaak, waaromtrent de handeling plaats heeft, is dan het direct object en wordt bij den Passieven vorm het onderwerp; bijv. [illegible] \ *ngimpèkaké anàké, droomen van zijn kind,* en [illegible] \ *anàké di impèkaké, van zijn kind wordt door hem gedroomd.*

Somtijds kan men ze vertalen door het Nederlandsche werkwoord samen te stellen met een van de Voorzetsels *aan, toe, ver;* bijv. [illegible] \ *mirĕngakĕn, aanhooren, toehooren,* van [illegible] \ *mirĕng, hooren;* [illegible] \ *ngirimaké, verzenden, toezenden,* van [illegible] \ *ngirim, zenden;* dat is dan: zoo werkzaam zijn, dat de handeling van *hooren* of *zenden* ten opzichte van iemand of iets plaats heeft. Maar dan moet men ook dikwijls in het Nederlandsch een geheel ander woord gebruiken; bijv. [illegible] \ *mĕṭoekakĕn, zoo omtrent iemand handelen dat men hem ontmoet,* d.i. *iemand afhalen* of *tegemoet gaan,* van [illegible] \ *pĕṭoek, ontmoeting op weg.*

Als het grondwoord de beteekenis heeft van een Bedrijvend werkwoord, dan kan het Transitief werkwoord beteekenen *iets als werktuig of middel gebruiken om de handeling van het werkwoord te verrichten* of *met iets de handeling van het werkwoord verrichten;* bijv. van [illegible] \ *njoedoek* (Kr. Ng.) *steken,* [illegible] \ *njoedoekakĕn* en [illegible] \ *njoedoekaké, iets gebruiken om mede te steken, met iets steken;* [illegible] \ *ambalang*

(Kr. Ng.) *werpen*, *ambalangakĕn, met iets werpen;* *ambatjoek* (Kr. Ng.) *hakken*, *ambatjoekaké, met iets hakken.* De zaak, die als *werktuig* of *middel* wordt gebruikt, is dan het direct object en wordt ook bij den Passieven vorm het onderwerp; bijv. *njoedoekaké toembàké, met zijn lans steken,* *toembàké disoedoekaké, zijn lans wordt door hem gebruikt om mede te steken, met zijn lans wordt door hem gestoken.* De persoon of zaak, die het *doel* der handeling is, d. i. *naar wien* men *steekt*, *werpt* of *hakt*, komt dan als indirect object achteraan; bijv. *njoedoekaké toembàké ing tjèlèng*, *met zijn lans steken naar een wild zwijn, een wild zwijn met zijn lans steken,* *tjis sampéjan sampéjan gitikakĕn ing tojå bĕnawi Nil* (Kr.) *slagij met uw staf op het water van den Nijl.*

Somtijds kan het Transitief werkwoord dan ook beteekenen *de* door het grondwoord uitgedrukte *handeling voor of ten behoeve van iemand verrichten;* bijv. *moendoet, vragen, nemen,* *moendoetakĕn* en *moendoetaké, voor iemand iets vragen* of *nemen;* *njarios, verhalen,* *njaridsakĕn, aan iemand iets verhalen;* *andjoepoek, halen, nemen,* *andjoepoekaké, voor iemand iets halen;* *ngoengkab* (Kr. Ng.) *oplichten,* *ngoengkàbaké, voor iemand iets oplichten.* Men kan in dit geval in het Javaansch zoowel het persoonlijk voorwerp (het Nederlandsche indirect object) als het zakelijk voerwerp (het Nederlandsche direct object) als direct object beschouwen; maar de constructie is dan verschillend. In het eerste geval komt dat persoonlijk voorwerp dadelijk achter het Werkwoord en het zakelijk voorwerp onmiddellijk als complement daarachter; bijv. *andjoepoekaké akoe kĕrtas* (Ng.) *papier voor mij halen;* maar in het laatste geval komt het zakelijk voorwerp

onmiddellijk achter het werkwoord en wordt het persoonlijk voorwerp, voorafgegaan door een Voorzetsel, als indirect object daarachter geplaatst; bijv. *piambàkipoen ngoengkàbakĕn toetoeping soemoer ḍatĕng Soepoewah, hijzelf lichtte het putdeksel op voor Soepoewah.* Maar bij den Passieven vorm wordt altijd het persoonlijk voorwerp als Onderwerp beschouwd; bijv. *poetrå i n g k a n g dipoen poenḍoetakĕn injå* (Kr.) *het kind, v o o r h e t w e l k eene min wordt gezocht.*

Vooral wanneer het grondwoord intransitief is, doch ook in enkele andere gevallen, kan men het Transitieve werkwoord zeer dikwijls vertalen door bij het grondwoord een van de woorden *doen, laten, zorgen, veroorzaken* te voegen; en aan deze beteekenis heeft deze werkwoordsvorm dan ook den naam van *Causatief werkwoord* te danken, die er somtijds aan wordt gegeven. Bijv. *toeroe* (Ng.) *slapen,* *noeròkakè, doen slapen, in slaap maken;* *lĕbĕt* (Kr.) *binnengaan,* *nglĕbĕtakĕn, doen binnengaan, binnenlaten, binnenbrengen;* *dadi* (Ng.) *dados* (Kr.) *worden, ontstaan,* *andadèkakè* en *andadòsakĕn, doen worden, scheppen, veroorzaken;* *ḍawah* (Kr.) *vallen,* *anḍawàhakĕn, laten vallen, doen vallen, nederwerpen;* *ngòmbè* (Ng.) *drinken,* *ngòmbèkakè, laten drinken, drenken.* En wanneer in dit geval het grondwoord eene *beweging* uitdrukt, kan men het Transitieve werkwoord veelal vertalen door bij het Nederlandsche werkwoord het Voorzetsel *met* te voegen. De eigenlijke beteekenis is echter het Object *die beweging doen verrichten,* of *met betrekking tot het object de handeling zoo verrichten dat dit de beweging medemaakt,* ook al is het daartoe uit zijnen aard zelf niet in staat; bijv. *malajoe* (Ng.) *wegloopen,* *malajòkakè, doen wegloopen, met iets wegloopen,* *malajòkakè oewang wong, met iemands geld wegloopen;*

malajdkaké bodjo tanggané, met zijn buurmans vrouw wegloopen. *ibĕr* (Kr. Ng.) *vliegen,* *ngibĕrakĕn, doen vliegen, met iets wegvliegen;* *ngibĕrakĕn tikoes, met eene muis wegvliegen,* zooals een roofvogel. Het Object wordt dan ook natuurlijk bij den passieven vorm het onderwerp; bijv. *b o d j o n i n g t a n g g a n é dipalajdkaké, m e t z ij n b u u r m a n s vrouw wordt door hem weggeloopen, zijn buurmans vrouw wordt door hem geschaakt.*

Is het grondwoord de benaming van eenig stoffelijk voorwerp, dan kan het Transitief werkwoord beteekenen *het object met dat voorwerp laten voorzien;* bijv. *garan* (Kr. Ng.) *het hecht van een mes, de greep* of *het gevest van een sabel,* *anggaràkĕn* of *anggaràkaké, aan iets een hecht* of *greep laten maken;* *anggaràkaké kléwang, een greep aan een kléwang laten maken.* *oetjĕng-oetjĕng* (Kr. Ng.) *eene lampepit,* *ngoetjĕng-oetjĕngaké, eene pit in de lamp laten doen.* *pagĕr* (Kr. Ng.) *omheining,* *magĕrakĕn, laten omheinen;* *magĕrakĕn kĕbdnipoen, eene heining om zijn tuin laten maken.*

Wanneer het grondwoord de benaming van eene *eigenschap* of *hoedanigheid* is, kan het Transitief werkwoord beteekenen *die eigenschap of hoedanigheid aan het object toekennen* of *ten opzichte van het object zeggen dat het die hoedanigheid bezit;* bijv. *bĕnĕr* (Ng.) *waar, recht, billijk,* *ambĕnĕraké, zeggen dat iets waar of billijk is, iemand gelijk geven;* *soetji* (Kr. Ng.) *rein, heilig,* *noetjèkaké* en *noetjèkakĕn, iets* of *iemand voor rein of heilig verklaren;* *wĕnang* (Kr. Ng.) *geoorloofd, gerechtigd,* *ngwĕnàngaké* en *ngwĕnàngakĕn, iets geoorloofd verklaren, iemand gerechtigd maken;* *haram* (Kr. Ng.) *geheiligd, verboden, onrein,* *ngaramaké* en *ngaramakĕn, iets voor geheiligd* of *voor onrein*

verklaren; , *ngaramakĕn babi, een varken voor onrein verklaren.*

De Transitieve werkwoorden in hunne Causatieve beteekenis worden ook somtijds gebezigd als Bijvoeglijke naamwoorden, die beteekenen *voortbrengend hetgeen door het grondwoord wordt aangeduid*, zooals die in het Nederlandsch worden gevormd door *wekkend* of *barend* achter een zelfstandig naamwoord te voegen; bijv. van , *kagèt* (Kr. Ng.) *schrikken*, , *ngagètakĕn* en , *ngagètaké, doen schrikken*, en *schrikbarend, schrikwekkend;* van , *goejoe* (Ng.) , *goedjĕng* (Kr.) *lachen*, , *angoejòkaké* en , *anggoedjĕngakĕn, doen lachen*, en *lachverwekkend;* van , *éram* (Kr. Ng.) *verbaasd*, , *ngéràmaké* en , *ngéràmakĕn, doen verbaasd staan* en *verbazingwekkend.*

§ 6. Over het Transitief werkwoord met het aanhechtsel , *i* (Kr. Ng.)

Een tweede Transitieve werkwoordsvorm wordt gemaakt door achter het grondwoord het aanhechtsel , *i* (Kr. Ng.) te voegen, terwijl het ook, evenals de andere werkwoorden, den neusklank vóór zich neemt.

Omtrent de wijze, waarop dit aanhechtsel met het woord wordt verbonden, valt het volgende op te merken:

1° Wanneer het grondwoord op een medeklinker uitgaat, wordt de van het aanhechtsel in het schrift door dienzelfden medeklinker vervangen; bijv. , *gĕntos* (Kr.) *afwisselen*, , *anggĕntòsi, vervangen.*

2° Als het grondwoord op een klinker eindigt, wordt die laatste lettergreep eerst door eene , gesloten, en daarachter het aanhechtsel gevoegd, waarvan de dan in verandert; is de eindklinker van het grondwoord eene Oeloe of Soekoe, dan veranderen deze daarbij, de eerste in Taling,

de laatste in Taling-taroeng; bijv. ꦠꦼꦝ \ *tĕḍâ* (Kr.) *spijs*, ꦤꦼꦝꦤꦶ \ *nĕḍâni*, *te eten geven;* ꦒꦼꦤ꧀ꦠꦶ \ *gĕnti* (Ng.) *afwisselen*, ꦲꦁꦒꦼꦤ꧀ꦠꦺꦤꦶ \ *anggĕntèni*, *vervangen;* ꦭꦏꦸ \ *lakoe* (Ng.) *gang*, *bedrijf*, ꦔ꧀ꦭꦏꦺꦴꦤꦶ \ *nglakòni*, *uitvoeren*, *volbrengen*. (1)

Dit aanhechtsel ꦲꦶ \ dat ook in het Maleisch hetzelfde is, is de grondvorm van het Voorzetsel ꦲꦶꦁ \ *ing*, waarin de neusklank *ng* slechts dient tot verbinding met het volgende Naamwoord. Dit Voorzetsel nu dient om allerlei betrekking tot een *indirect object* uit te drukken, gelijk in het Nederlandsch geschiedt door de Voorzetsels *aan*, *voor*, *tot*, *jegens*, *in*, *op*, *te*, *naar*, *van*, *bij*, *tegen* en andere. Het Transitieve werkwoord met ꦲꦶ \ heeft dus uit kracht van den voorgevoegden neusklank vooreerst dezelfde beteekenis als het Eenvoudig werkwoord; maar daarenboven wordt door het aanhechtsel (d. i. dan inderdaad het Voorzetsel) uitgedrukt dat het betrekking *moet* hebben op een voorwerp, en wel eigenlijk als *indirect object*. Maar dit *indirect object* wordt nu in het Javaansch, ten gevolge van de samenstelling van het Werkwoord met het Voorzetsel, *direct object;* evenals in het Nederlandsch het indirect object *paard*, in de uitdrukking *op het paard stijgen*, direct object wordt, wanneer men daarvoor zegt *het paard bestijgen*. Men kan dan ook deze Transitieve werkwoorden dikwijls in het Nederlandsch vertalen door een met *be* samengesteld werkwoord; bijv. ꦤꦔꦶꦱꦶꦲꦤꦏꦺ \ *nangisi anàké* (Ng.) *zijn kind beweenen;* ꦤꦸꦩ꧀ꦥꦏꦶꦏꦥꦭ꧀ \ *noempàki kapal* (Kr.) *een paard berijden;* ꦤꦤ꧀ꦢꦸꦫꦶꦭꦼꦩꦃ \ *nandoeri lĕmah* (Ng.) *den grond beplanten*. Maar meestal moet men ze vertalen met behulp van een of ander der straks genoemde Voorzetsels; bijv. ꦤꦸꦏꦺꦴꦤꦶꦮꦺꦴꦁ \ *noekòni wong* (Ng.) *koopen bij* of *van iemand;* ꦢꦺꦮꦲꦤꦼꦝꦏꦶꦤꦠ \ *déwâ anĕḍàki nâtâ* (Kr.) *de godheid*

---

(1) Volgens den Hoogleeraar Roorda zoude die sluitletter ꦤ꧀ \ eigenlijk het aanhechtsel ꦲꦤ꧀ \ *an* zijn, dat eerst achter het grondwoord gevoegd en daarmede samengetrokken wordt.

daalde neder tot den vorst; \ *ngadĕgi pakramáning andkipoen* (Kr.) *tegenwoordig zijn bij het huwelijk van zijn kind;* \ *ngloenggoehi watoe* (Ng.) *gaan zitten op een steen;* \ *njaritani* (Ng.) \ *njaridsi* (Kr.) *verhalen aan iemand.* En dat Object wordt dan bij den Passieven vorm het onderwerp; bijv. \ *nabi Moesâ dipoen toeroeni ḍatĕng mâlâékat* (Kr.) *tot den profeet Mozes werd nedergedaald door een engel;* \ *watoe kang kò-loenggoehi* (Ng.) *de steen, waarop door u gezeten wordt,* of *die door u bezeten wordt.*

Wanneer zulk een Werkwoord twee verschillende objecten, een direct en een indirect, bij zich heeft, dan is datgene, wat in het Nederlandsch het *indirect object* zoude zijn, in het Javaansch het *direct object* en komt als zoodanig onmiddellijk achter het Werkwoord, terwijl het Nederlandsche direct object als complement daarachter komt; bijv. \ *ngwènèhi wong ḍoewit* (Ng.) *geven aan iemand duiten;* \ *akoe ngirimi kowé lajang iki* (Ng.) *ik zend u dezen brief;* \ *ngĕdòli si Djâjâ omah, verkoopen aan Djâjâ huizen.* En dat Javaansche direct object wordt dan ook bij den Passieven vorm het Onderwerp; bijv. \ *wong diwènèhi ḍoewit, aan iemand worden duiten gegeven, iemand wordt begiftigd met duiten;* \ *kowé dak-kirimi lajang, aan u wordt door mij een brief gezonden;* \ *si Djâjâ di-ĕdòli omah, aan Djâjâ worden huizen verkocht.*

Wanneer het grondwoord de benaming is van eenig, hetzij stoffelijk of onstoffelijk, voorwerp, kan het Transitief werkwoord beteekenen *het object met die zaak voorzien, die zaak aan het object toedienen* of *aandoen;* bijv. \ *pàgĕr* (Kr. Ng.) *omheining,* \ *magĕri, van eene omheining voorzien, omheinen;* \ *oetjĕng-oetjĕng* (Kr. Ng.) *eene lampepit,* \ *ngoetjĕng-oetjĕngi, eene pit in de lamp doen;* \

djamoe (Ng.) *djampi* (Kr.) *geneesmiddel*, *andjamòni* en *andjampèni*, *iemand geneesmiddelen toedienen;* *pati* (Ng.) *pĕdjah* (Kr.) *de dood*, *matèni* en *mĕdjàhi*, *den dood aandoen*, *dooden;* *ĕndĕm* (Kr. Ng.) *bedwelming*, *ngĕndĕmi*, *bedwelming aanbrengen*, *bedwelmen*. En zulke Werkwoorden worden dan ook somtijds weder gebruikt als Bijvoeglijke naamwoorden, die beteekenen *aanbrengend of aandoend hetgeen door het grondwoord wordt aangeduid;* zoo is en ook *den dood aanbrengend*, *doodelijk;* *bedwelmend;* enz.

Ook duidt deze Transitieve vorm somtijds eene *veelvuldigheid* of een *meervoud* aan, hetzij van de handeling hetzij van het subject of het object; bijv. *mĕtĕk* (Kr. Ng.) *drukken* met de hand, *mĕtĕki*, *herhaaldelijk drukken*, *pitjitten;* *sami mĕṭiki sĕkar* (Kr.) *zij plukten gezamenlijk bloemen;* *bĕndårå jèn doekå oewong sa-omah di-gitiki kabèh* (Kr.) *als mijnheer kwaad is, worden a l d e h u i s g e n o o t e n d o o r h e m g e s l a g e n.* Evenwel is deze vorm niet bepaald noodig tot uitdrukking van zulk een meervoud; bijv. *tijang siti ḍoesoen sami t a n d a n g a m b o e d j o e n g bégal wahoe* (Kr.) *de dorpelingen hielpen ons in het vervolgen van die roovers.*

In sommige woorden beteekent deze vorm *zich voordoen als* of *gelijken op* hetgeen door het grondwoord wordt beteekend; bijv. van *ratoe* (Kr. Ng.) *vorst*, *ngratòni*, *zich als een vorst voordoen;* van *wĕlåndå* (Ng.) *Hollander*, *Europeaan* *mlandáni*, *zich als een Europeaan voordoen*, *op een Europeaan gelijken;* van *djåwå* (Ng.) *Javaansch*, *Javaan*, *andjawani*, *er uitzien als een Javaan.*

§ 7. Over het Toestandswoord.

Er is nog een woordvorm, die ook veelal als Zegwoord wordt gebezigd en den naam draagt van Toestandswoord.

Dit wordt gevormd door achter den eersten medeklinker van het grondwoord den neusklank *m* in te voegen, op welken dan de bij dien eersten medeklinker behoorende klinker overgaat. Tot verzachting van de uitspraak wordt tusschen de beginletter van het woord en den neusklank de korte klinker *oe* of *ĕ* ingevoegd; de invoeging wordt dus *oem* of *ĕm;* het eerste wordt geschreven, het laatste veelal uitgesproken; bijv. ꦏꦸꦩꦩ꧀ꦧꦁ꧈ *koemambang* of *kĕmambang* (Kr. Ng.) *drijvende zijn*, van ꦏꦩ꧀ꦧꦁ꧈ *kambang, drijven;* ꦭꦸꦩꦏꦸ꧈ *loemakoe* of ꦭꦼꦩꦏꦸ꧈ *lĕmakoe* (Ng.) *op reis zijn, gaan*, van ꦭꦏꦸ꧈ *lakoe, gang, reis;* ꦠꦸꦩꦸꦫꦸꦤ꧀꧈ *toemoeroen* (Ng.) *nederdalen*, van ꦠꦸꦫꦸꦤ꧀꧈ *toeroen, nederdalen.* Maar wanneer het grondwoord begint met eene ꦲ꧈ ꦮ꧈ of ꦥ꧈ die onmiddellijk vóór den neusklank *m* in de uitspraak niet hoorbaar zijn, wordt die beginletter door de ꦩ꧈ vervangen; bijv. ꦩꦸꦤ꧀ꦢꦸꦂ꧈ *moendoer* (Kr. Ng.) *teruggaan*, van ꦲꦸꦤ꧀ꦢꦸꦂ꧈ *oendoer, teruggang;* ꦩꦸꦫꦸꦧ꧀꧈ *moeroeb* (Kr. Ng.) *vlammen*, van ꦲꦸꦫꦸꦧ꧀꧈ *oeroeb, vlam;* ꦩꦶꦗꦶꦭ꧀꧈ *midjil* (Kw.) *voor den dag komen*, van ꦮꦶꦗꦶꦭ꧀꧈ *widjil, uitgang;* ꦩꦼꦱꦠ꧀꧈ *mĕsat* (Kr. Ng.) *schielijk weggaan*, van ꦥꦼꦱꦠ꧀꧈ *pĕsat, schielijk vertrek;* ꦩꦁꦏꦠ꧀꧈ *mangkat* (Kr. Ng.) *vertrekken*, van ꦲꦁꦏꦠ꧀꧈ *angkat* (Kw.) *vertrek.* Bij die, welke afgeleid zijn van woorden met ꦮ of ꦥ beginnende, verschilt dus deze vorm niet van dien van het Eenvoudig werkwoord. Alleen in poëzie gebruikt men den verlengden vorm ꦲꦸꦩꦸꦤ꧀ꦢꦸꦂ꧈ *oemoendoer*, ꦲꦸꦩꦸꦫꦸꦧ꧀꧈ *oemoeroeb*, ꦲꦸꦩꦶꦗꦶꦭ꧀꧈ *oemidjil*, enz.

Het Toestandswoord beteekent niet, gelijk het Werkwoord, het verrichten van eene handeling door het Subject (zie bl. 53), maar *een toestand of wijze van zijn van het Subject, het zich bevinden in eenigen toestand*, of *het bezig zijn aan iets;* maar dat *bezig zijn* wordt dan ook niet beschouwd als eene

handeling, maar als een *toestand*, waarin het Subject verkeert. Bijv. van ꦱꦸꦫꦸꦥ꧀ \ *soeroep* (Ng.) ꦱꦼꦫꦼꦥ꧀ \ *sĕrĕp* (Kr.), *begrip, verstand*, ꦱꦸꦩꦸꦫꦸꦥ꧀ \ *soemoeroep* en ꦱꦸꦩꦼꦫꦼꦥ꧀ \ *soemĕrĕp, met iets bekend zijn, begrijpen;* van ꦲꦗꦸꦂ \ *adjoer* (Kr. Ng.) *gesmolten*, ꦲꦸꦩꦗꦸꦂ \ *oemadjoer, in vloeibaren toestand zijn;* van ꦭꦏꦸ \ *lakoe* (Ng.) ꦭꦩ꧀ꦥꦃ \ *lampah* (Kr.) *gang, reis*, ꦭꦸꦩꦏꦸ \ *loemakoe* en ꦭꦸꦩꦩ꧀ꦥꦃ \ *loemampah, op gang zijn, op reis zijn, gaan, reizen;* van ꦒꦤ꧀ꦠꦸꦁ \ *gantoeng* (Kr. Ng.) grondwoord van ꦲꦁꦒꦤ꧀ꦠꦸꦁ \ *anggantoeng, hangen, ophangen*, ꦒꦸꦩꦤ꧀ꦠꦸꦁ \ *goemantoeng, hangen, hangende zijn* of *blijven.*

En van zulke Toestandswoorden worden dan somtijds weder Transitieve werkwoorden gevormd; bijv. van ꦱꦸꦩꦼꦫꦼꦥ꧀ \ *soemĕrĕp, begrijpen*, ꦚꦸꦩꦼꦫꦼꦥꦶ \ *njoemĕrĕpi, kennis van iets dragen*, en ꦚꦸꦩꦼꦫꦼꦥꦏꦼꦤ꧀ \ *njoemĕrĕpakĕn, iemand iets aan het verstand brengen, bekend maken.*

Sommige Toestandswoorden hebben de beteekenis van *zich voordoen of aanstellen als hetgeen door het grondwoord wordt beteekend;* bijv. van ꦏꦏꦶ \ *kaki* (Ng.), *een oud man*, ꦏꦸꦩꦏꦶ \ *koemaki, zich aanstellen als een oud man.* Maar bij eenige ondergaat dan de beginletter van het woord eene bijzondere verandering; namelijk de ꦧ wordt vervangen door ꦒ, de ꦲ \ ꦥ \ ꦮ en ꦩ \ door ꦏ; bijv. van ꦧꦶꦱ \ *bisă* (Ng.) *bekwaam*, ꦒꦸꦩꦶꦱ \ *goemisă, zich aanstellen of men bekwaam is, verwaand zijn;* van ꦧꦒꦸꦱ꧀ \ *bagoes* (Kr. Ng.) *schoon*, ꦒꦸꦩꦒꦸꦱ꧀ \ *goemagoes, zich aanstellen of men schoon is;* van ꦲꦪꦸ \ *ajoe* (Kr. Ng.) *mooi* (van eene vrouw), ꦏꦸꦩꦪꦸ \ *koemajoe, zich aanstellen of men mooi is;* van ꦮꦭꦤ꧀ꦢ \ *walăndă* (Kr. Ng.) *een Europeaan*, ꦏꦸꦩꦭꦤ꧀ꦢ \ *koemalăndă, zich het voorkomen geven van een Europeaan;* van ꦥꦶꦤ꧀ꦠꦼꦂ \ *pintĕr* (Ng.) *verstandig*, ꦏꦸꦩꦶꦤ꧀ꦠꦼꦂ \ *koemintĕr, zich als verstandig voordoen;* van ꦩꦼꦤ꧀ꦝꦸꦁ \ *mĕndoeng* (Kr. Ng.) *eene regenwolk*, ꦏꦸꦩꦼꦤ꧀ꦝꦸꦁ \ *koemĕndoeng, naar eene regenwolk gelijken.* (1)

---

(1) Den onregelmatigen vorm ꦏꦸꦩꦶꦤꦶ \ *koemini* (Kr. Ng.) *zich als*

Voorbeelden, dat woorden in den vorm van Toestandswoorden niet als Zegwoord maar in eenige andere beteekenis worden gebruikt, zijn : ꦭꦸꦩꦏꦸ \ *loemakoe*, dat behalve *op reis zijn* ook beteekent *opdat;* ꦠꦸꦩꦸꦭꦶ \ *toemoeli* (Ng.) en ꦠꦸꦩꦸꦤ꧀ꦠꦼꦤ꧀ \ *toemoentĕn* (Kr.) *vervolgens, terstond;* ꦢꦸꦩꦸꦒꦶ \ *doemoegi* (Kr.) *bereiken, tot aan;* ꦝꦸꦩꦠꦼꦁ \ *ḍoematĕng* (Kr.) *komen tot* en *aan, jegens, door;* ꦩꦁꦏꦠ꧀ \ *mangkat* (Kr. Ng.) *vertrekken* en *vertrek;* enz.

§ 8. Over de Passieve of Objectieve vormen.

Men onderscheidt in het Javaansch vier Passieve vormen, namelijk : twee vormen van het *Zuiver* of *Objectief passief*, het *Accidenteel passief* en het *Subjectief passief.* Bij al deze Passieve vormen verliest het Werkwoord den neusklank, die het bepaalde kenmerk van den Actieven vorm is, en, wanneer de beginletter van het grondwoord daardoor was vervallen, wordt deze hersteld.

Het Zuiver of Objectief passief.

1° De eerste vorm van het Zuiver passief (die door den Hoogleeraar ROORDA het *Oud passief* wordt genoemd, omdat hij tegenwoordig in de gewone spreektaal niet meer wordt gebruikt dan in woorden, die in dezen vorm zijn in zwang gebleven) wordt gemaakt door achter den eersten medeklinker van het grondwoord den neusklank *n* in te voegen, waarop dan de bij dien medeklinker behoorende vocaal overgaat. Tot verzachting van de uitspraak wordt tusschen de beginletter van het woord en den neusklank de klinker *ĭ* ingevoegd ; de invoeging wordt dus *ĭn;* bijv. ꦱꦶꦤꦼꦫꦠ꧀ \ *sinĕrat* (Kr.) ꦠꦶꦤꦸꦭꦶꦱ꧀ \ *tinoelis* (Ng.) *geschreven worden,* van ꦚꦼꦫꦠ꧀ \ *njĕrat* en

---

eene oude vrouw aanstellen, van ꦤꦶꦤꦶ \ *nini, eene oude vrouw,* verklaart de Hoogleeraar ROORDA als ontstaan te zijn uit analogie van ꦏꦸꦩꦏꦶ \ *koemaki, zich als een oud man aanstellen,* van ꦏꦏꦶ \ *kaki.*

noelis (grondw. *sĕrat* en *toelis*) *schrijven;* *pinanggih* (Kr.) *tinĕmoe* (Ng.) *aangetroffen worden*, van *manggih* en *nĕmoe* (grondw. *panggih* en *tĕmoe*), *aantreffen;* *tjinandak* (Kr. Ng.) *gegrepen worden*, van *njandak* (grondw. *tjandak*) *grijpen;* *pinandjangakĕn* (Kr.) *verlengd worden*, van *mandjangakĕn* (grondw. *pandjang*) *verlengen*. Wanneer het grondwoord met eene aanvangt, wordt deze vervangen door den neusklank *ng* en dan dáárvóór de klinker *ĭ* gevoegd; bijv. *ĭngoetoes* (Kr. i.) *gezonden worden*, van *ngoetoes* (grondw. *oetoes*) *zenden;* *ingoendjoek* (Kr. i.) *voorgesteld, aangeboden worden*, van *ngoendjoek* (grondw. *oendjoek*), *voorstellen, aanbieden;* *ingoendoerakĕn* (Kr.) *teruggezet worden*, van *ngoendoerakĕn* (grondw. *oendoer*) *terugzetten*. In poëzie wordt om de maat die voorgevoegde *i* ook wel weggelaten en dus geschreven, waardoor deze Passieve vorm dan niet van den Actieven te onderkennen is. Wanneer het grondwoord oorspronkelijk éénlettergrepig was, maar door den korten voorslag *ĕ* (bl. 36) of door het Voorvoegsel *a* (§ 15) tweelettergrepig is geworden, wordt dit Passief gemaakt van den éénlettergrepigen grondvorm; bijv. *kinon* (Ng.) *kinèn* (Kr.) *gelast worden* van *akòn* en *akèn* (grondv. *kòn* en *kèn*) *gelasten*.

Wordt dit Passief gevormd van een Transitief werkwoord met het aanhechtsel (§ 6), dan wordt dit laatste daarbij vervangen door *an*, dat op dezelfde wijze als met het grondwoord wordt verbonden; bijv. *tinîmbalan* (Kr. i.) *ontboden worden*, van *nîmbáli* (grondw. *tîmbal*) *ontbieden;* *îngisènan* (Ng.) *gevuld worden*, van *ngisèni* (grondw. *isî*) *vullen*.

2° De tweede, thans gebruikelijke, vorm van dit Zuiver

passief wordt gemaakt door den neusklank van het Werkwoord te vervangen door het voorvoegsel ꦏ꧈ *ka*, welks klinker dan duidelijk als *a* wordt uitgesproken en ook, wanneer het grondwoord met een klinker aanvangt, niet met dezen samensmelt; wordt het Passief gevormd van een Transitief werkwoord met het aanhechtsel ꦲꦶ꧈ *i*, dan verandert dit, evenals bij den voorgaanden vorm, in ꦲꦤ꧀꧈ *an* (1); bijv. ꦏꦕꦼꦥꦼꦁ꧈ *katjĕpĕng* (Kr.) *gevat worden*, van ꦚꦼꦥꦼꦁ꧈ *njĕpĕng*, *vatten;* ꦏꦫꦶꦱꦏ꧀꧈ *karisak* (Kr.) *vernield worden*, van ꦔꦿꦶꦱꦏ꧀꧈ *ngrisak*, *vernielen;* ꦏꦲꦺꦴꦧꦺꦴꦁ꧈ *kaɓɓòng* (Ng.) *in brand gestoken worden* van ꦔꦺꦴꦧꦺꦴꦁ꧈ *ngɓɓòng* (grondw. ꦲꦺꦴꦧꦺꦴꦁ꧈ *ɓɓòng*) *in brand steken;* ꦏꦲꦤ꧀ꦝꦶꦃ꧈ *ka-anḍìh* (Kr. Ng.) *afgezet worden*, van ꦔꦤ꧀ꦝꦶꦃ꧈ *nganḍìh* (grondw. ꦲꦤ꧀ꦝꦶꦃ꧈ *anḍìh*), *afzetten, verdringen;* ꦏꦲꦸꦢꦤꦤ꧀꧈ *ka-oedánan* (Ng.) *nat gemaakt worden door den regen*, van ꦔꦸꦢꦤꦶ꧈ *ngoedáni* (grondw. ꦲꦸꦢꦤ꧀꧈ *oedan*) *beregenen;* ꦏꦠꦩ꧀ꦠꦺꦴꦏꦏꦼꦤ꧀꧈ *katamtòkakĕn* (Kr.) *vastgesteld worden*, van ꦤꦩ꧀ꦠꦺꦴꦏꦏꦼꦤ꧀꧈ *namtòkakĕn* (grondw. ꦠꦩ꧀ꦠꦸ꧈ *tamtoe*), *vaststellen;* ꦏꦭꦩ꧀ꦥꦲꦤ꧀꧈ *kalampàhan* (Kr.) *volbracht worden*, van ꦔ꧀ꦭꦩ꧀ꦥꦲꦶ꧈ *nglampàhi*, *volbrengen.*

De beteekenis van deze beide vormen van het Zuiver of Objectief passief is, dat *hetgeen door het grondwoord wordt beteekend aan het Object* (d. i. bij den Passieven vorm het *Onderwerp*) *w o r d t   a a n g e d a a n*, of *dat het Object* (d. i. het *Onderwerp*) *het door het grondwoord uitgedrukte accident ondergaat door de werking van iemand of iets ;* bijv. ꦤꦧꦶꦩꦸꦱꦠꦶꦤꦼꦁꦒꦢꦠꦼꦁꦩꦭꦻꦏꦠ꧀꧈ *nabi Moesā tinĕnggā ḍatĕng mālā-ékat* (Kr.) *de profeet Mozes werd bewaakt door een engel;* ꦥꦿꦧꦸꦒꦶꦤꦤ꧀ꦗꦂꦢꦺꦤꦶꦁꦧꦛꦫꦮꦶꦱ꧀ꦤꦸ꧈ *praboe ginandjar déning Baṭārā Wisnoe*, *de vorst werd begiftigd door Batara Wisnoe.* ꦤꦼꦒꦫꦶꦲꦶꦁꦒꦭꦸꦃꦱꦩ꧀ꦥꦸꦤ꧀ꦏꦲꦸꦤꦶꦔꦤ꧀ꦲꦶꦁꦠꦶꦪꦁ꧈ *nĕgari ing Galoeh sampoen ka-oeningan ing tijang* (Kr.) *de stad Galoeh is nu door menschen gezien;*

---

(1) Over den gewijzigden vorm ꦲꦼꦤ꧀꧈ *ĕn* van dit aanhechtsel zie men § 16.

sang praboe kadèrèkakĕn ing panakawanipoen (Kr.) *de vorst werd begeleid door zijne volgelingen.*

Van deze beide Passieve vormen kunnen weder andere Actieve werkwoordsvormen worden gemaakt; bijv. van *sinoeng* (Kr. Ng.) *gegeven worden*, *njinoengi*, *iemand iets geven;* van *katingal* (Kr.) *gezien worden*, *ngatingal, zich vertoonen*, *ngatingàli, zich aan iemand vertoonen*, en *ngatingàlakĕn, iets aan iemand laten zien.*

Het Accidenteel passief.

Het Accidenteel passief wordt ook gevormd door het voorvoegsel maar de klinker daarvan wordt toonloos uitgesproken als *à* of *ĕ*, en dan ook somtijds wel door de Pĕpĕt uitgedrukt; begint het grondwoord met een klinker, dan smelt het voorvoegsel daarmede samen, waarbij de Oeloe in Taling en de Soekoe in Taling-taroeng verandert; wanneer het grondwoord begint met de smeltletter of dan gaat de klinker van het voorvoegsel dikwijls geheel verloren, en vóór den halfklinker verandert hij somtijds in *oe*. Wanneer deze vorm wordt gemaakt van Transitieve werkwoorden met het aanhechtsel *i*, verandert dit, evenals bij de voorgaande vormen in *an;* bijv. *kodanan* (Ng.) *beregend raken*, van *ngoedáni, beregenen;* doch als dan het grondwoord op een klinker uitgaat, waarbij (volgens bl. 63) de opene eindlettergreep door eene gesloten en de klinker gewijzigd wordt, vervalt alleen het aanhechtsel *i*, doch de eindlettergreep blijft door de gesloten en de klinker gewijzigd; bijv. *kàlakon* of *kĕlakon* (Ng.) *ten uitvoer gebracht*, van *nglakòni* (grondw. *lakoe*), *ten uitvoer brengen.* Andere voorbeelden zijn: *kàtjĕpĕng*, (Kr.) *in handen gekregen worden, in handen vallen*, van *njĕpĕng, vatten;* *kòbòng* (Ng.) *in brand geraken* of *geraakt*, van *ngòbòng* (grondw. *òbòng*)

verbranden; [illegible] *kandih* (Kr. Ng.) *afgezet, verdrongen raken*, van [illegible] *ngandih* (grondw. [illegible] *andih*) *afzetten, verdringen;* [illegible] *kătĕmoe* of [illegible] *kĕtĕmoe* (Ng.) *aangetroffen* of *toevallig ontmoet worden*, van [illegible] *nĕmoe* (grondw. [illegible] *tĕmoe*), *vinden, ontdekken;* [illegible] *kŏloe* (Kr. Ng.) *bij toeval doorgeslikt worden*, van [illegible] *ngoeloe* (grondw. [illegible] *oeloe*), *doorslikken;* [illegible] *koewalik* of [illegible] *kwalik* (Kr. Ng.) *omgekeerd*, van [illegible] *malik* (grondw. [illegible] *walik*) *omkeeren.*

Dit Accidenteel passief is ook wel een Objectieve vorm, doch het drukt niet uit dat aan het Object (d. i. het Onderwerp) iets *gedaan wordt* door iemand of iets, maar alleen *dat het toevallig* of *vanzelf* of *door omstandigheden geraakt of geraken kan in den door het grondwoord beteekenden toestand;* of *dat het door het grondwoord beteekende accident aan het object* (niet *wordt aangedaan*, maar) *overkomt.* Men kan het dan ook dikwijls vertalen door een Deelwoord met het hulpwoord *raken*, als *bekneld raken, verdwaald raken;* of door de Onbepaalde wijs met het Voorzetsel *te* en een hulpwoord, als *te zien zijn* of *te zien komen;* of door een Bijvoeglijk naamwoord, als *zichtbaar zijn.* Bijv. [illegible] *mantoek pĕtĕng srĕngéngé k ă t î n g a l* (Kr.) *de duisternis verdween en de zon w e r d g e z i e n* of *werd z i c h t b a a r;* [illegible] *mĕngsah kalijan réntjang k ă l i n t o e awit saking pĕtĕngipoen* (Kr.) *vijanden en vrienden w e r d e n m e t e l k a n d e r v e r w i s s e l d* (waren niet te onderkennen) *door de duisternis;* [illegible] *tijang siti ḍoesoen sami tandang amboedjoeng bégal wahoe, k ă tj ĕ p ĕ n g pĕdjah satoenggil, al het dorpsvolk hielp ons die roovers vervolgen, één w e r d er dood i n h a n d e n g e k r e g e n* (*viel ons dood in handen*).

Deze Passieve vorm wordt ook wel gemaakt van woorden, die niet als Werkwoorden in gebruik zijn; bijv. [illegible]

kăprĕnah (Kr. Ng.) *gelegen zijn, liggen,* van , *prĕnah*. *plaats, ligging.*

Ook worden van dezen vorm somtijds weder Actieve werkwoorden gemaakt; als , *ngèli* (Kr. Ng.), *zich met den stroom laten afdrijven,* van , *kèli, door den stroom afgevoerd worden,* (grondw. , *ili*), *afdrijven;* , *ngatîngal* (Kr.) *zich vertoonen* en , *ngatîngàlakĕn, toonen, doen blijken,* van , *kătîngal, zichtbaar zijn;* bijv. , *Praboe Bandjáran ladjĕng a n g a t î n g a l djoemĕnĕng wòntĕn ngadjĕngipoen kjaï Satàmà* (Kr.) *Vorst Bandjaran v e r t o o n d e z i c h toen staande voor Kjaï Satàmà;* , *sami a n g a t î n g à l a k ĕ n kapoeroenánipoen* (Kr.), *allen toonden hunne dapperheid.*

H e t S u b j e c t i e f p a s s i e f.

Het Subjectief passief wordt gevormd door onmiddellijk vóór het Werkwoord, zonder neusklank, het Persoonlijk voornaamwoord of eene van de uitdrukkingen, die in het Javaansch als zoodanig worden gebruikt (zie § 21) te plaatsen, als benaming van het Subject, waardoor de handeling wordt verricht; bijv. , *koelà tîngali* (Kr.) , *akoe dĕlĕng* (Ng.) *door mij gezien worden,* , *sampéjan tîngali* (Kr.) , *kowé dĕlĕng* (Ng.) *door u gezien worden;* , *piambàkipoen tîngali* (Kr.) , *déwèké dĕlĕng* (Ng.) *door hemzelf gezien worden;* , *praboe tîngali* (Kr.) *door den vorst gezien worden;* , *bapàkoe dĕlĕng* (Ng.) *door mijn vader gezien worden.*

Voor den 1sten en 2den persoon wordt dit Passief in het Ngoko dikwijls gevormd door voorvoeging van , *dak* of , *tak* en , *kò* (nagenoeg uit te spreken als *kòq*); bijv. , *dak-tjĕkĕl,* of , *tak-tjĕkĕl, door mij gegrepen worden,* , *kò-tjĕkĕl, door u gegrepen worden.* Voor den 3den persoon heeft men dan , *di* (Ng.), , *dipoen* (Kr.) en , *dèn* (Md. Kr. Ng.); bijv.

di-tjĕkĕl (Ng.), *dipoen tjĕpĕng* (Kr.) *dèn-tjĕkĕl* (Md.) *door hem, haar of hen gegrepen worden.*

Wanneer een woord, dat oorspronkelijk éénlettergrepig was maar door den korten voorslag of door het Voorvoegsel tweelettergrepig is geworden, dezen Passieven vorm aanneemt, wordt die gewoonlijk gemaakt van den éénlettergrepigen grondvorm; bijv. *dikon* (Ng.) *door hem gelast worden*, van *akon* (grondv. *kon*) *gelasten* (vergel. bl. 70.)

Het Subjectief passief wijst dus het Subject aan, waardoor de in het grondwoord uitgedrukte handeling wordt verricht, en wordt gebezigd wanneer men den nadruk op het Gezegde wil leggen. Het is een Passieve vorm; maar niet een zoodanige, die op objectieve wijze hetzelfde uitdrukt als de Actieve vorm op subjectieve wijze, gelijk bijv. in het Nederlandsch *hij wordt door mij gegrepen* hetzelfde beteekent als *ik grijp hem.* Het stelt de handeling of het accident voor als *eene daad* of *een effect van den wil van het Subject* met het oog op een object, maar daarom *niet* noodzakelijk als iets dat *werkelijk aan het Object geschiedt* of *dat het Object ondergaat;* zooals *door mij wordt naar hem gegrepen* wel de handeling van het Subject uitdrukt maar niet noodzakelijk insluit dat hij *werkelijk gegrepen wordt.* Bijv. *bégàlé d a k - b o e r o e, nanging ora katjandak* (Ng.) *de roover is d o o r m ij n a g e z e t maar niet gevat; koelâ badé dipoen pĕdjàhi* (Kr.) *ik zal door hem gedood worden;* hetgeen uitdrukt *hij wil mij dooden,* maar niet dat dit werkelijk zal geschieden; *nabi Soengèb ladjĕng njanḍak tjis, tjis ladjĕng d i p o e n b ĕ ḍ o l, nanging nabi Soengèb bòtĕn koewawi* (Kr.) *de profeet Soengeb pakte toen den* (in den grond geplanten) *staf, en die werd door hem uitgerukt* (d. i. hij poogde dien uit te rukken), *maar de profeet Soengeb kon het niet;*

ꦥꦿꦧꦺꦴꦤ꧀ ꧈ *poenikâ ingkang* ***dipoen gadang*** *anggêntòsi kaprabon* (Kr.), *deze was het, die* ***door hem bestemd werd*** *om hem in de vorstelijke waardigheid op te volgen.* **Het Object** ***kan*** **echter bij het Subjectief passief ook wel werkelijk de handeling van het Subject ondergaan; doch dit wordt niet uitgedrukt door dezen vorm, die alleen het Subject als den bewerker aanwijst; bijv.** ꦏꦁꦢꦶꦥꦸꦤ꧀ꦝꦲꦂꦱꦭꦩꦺꦤꦶꦥꦸꦤ꧀ꦮꦺꦴꦤ꧀ꦠꦼꦤ꧀ꦮꦤ ꧈ ꦄꦩꦸꦁꦒꦺꦴꦝꦺꦴꦔꦤ꧀ ꧈ ***kang dipoen dahar*** *salaménipoen wòntên wånå amoeng godongan* (Kr.), ***hetgeen door hem gegeten werd***, *zoolang hij in het woud was, waren slechts bladeren;* ꦥꦔꦺꦴꦠꦶꦥꦸꦤ꧀ꦢꦶꦥꦸꦤ꧀ꦠꦶꦭꦂ ꧈ *pangòtipoen dipoen tilar* (Kr.) *zijn mes werd door hem achtergelaten*, of *hij liet zijn mes achter.* **Men mag in dit geval den Passieven vorm alleen dan gebruiken, wanneer het Object het onderwerp der redeneering is en dus vóór het Werkwoord staat; maar wanneer het Subject het onderwerp is bezigt men den Actieven vorm.**

Wanneer bij den 3^den^ persoon het Subject niet is het Persoonlijk voornaamwoord maar een andere persoon of zaak, kan men toch dezen vorm gebruiken, en het eigenlijke Subject met een Voorzetsel als Complement van subject achter het Werkwoord voegen; het voorvoegsel duidt dan het Subject onbepaald aan als een subject van den 3^den^ persoon, dat vervolgens door het complement nader wordt aangeduid; bijv. ꦏꦸꦭꦧꦢꦺꦢꦶꦥꦸꦤ꧀ꦥꦺꦗꦃꦲꦶꦏꦭꦶꦃꦫꦗꦩꦺꦱꦶꦂ ꧈ *koelå badé dipoen pědjàhi kalìh râdjå Mèsir* (Kr.) *ik zal gedood worden door den Koning van Mesir* (letterlijk: *door hem, door den Koning);* ꦩꦺꦤ꧀ꦝꦢꦶꦥꦸꦤ꧀ꦒꦶꦫꦶꦁꦝꦠꦼꦁꦢꦺꦮꦶꦱꦸꦥꦸꦮꦃ ꧈ *méndå dipoen giring datěng Dèwi Soepoewah* (Kr.) *de schapen werden voortgedreven door Dèwi Soepawah* (letterlijk: *door haar, door D. S.*). **Is er nu zulk een complement niet bijgevoegd, dan kan het Subject ook een geheel onbepaald persoon zijn, zooals in het Nederlandsch door** ***men*** **wordt uitgedrukt; bijv.** ꦄꦱꦸꦤꦺꦢꦶꦒꦶꦠꦶꦏ꧀ ꧈ *asoené digitik* (Ng.) *de hond wordt* (door iemand) *geslagen, men slaat den hond.*

Omtrent het woord [illegible] *dak* of [illegible] *tak* valt nog op te merken dat het somtijds gevoegd wordt achter een ander Ngoko-Persoonlijk voornaamwoord van den 1sten persoon, in de beteekenis van *wat mij betreft* of *voor mijn persoon*, om zoo uitdrukkelijk aan te wijzen wat men zelf doet of doen wil in tegenstelling van wat iemand anders doet of doen moet of wil. [illegible] of [illegible] vormt dan geen Subjectief passief; maar het andere Voornaamwoord is het Subject van het Werkwoord, dat dan ook den actieven vorm kan behouden; bijv. [illegible] *adi kowé kariä ing djäbä baé, akoe dak malěboe kadaton sadélä* (Ng.) *broeder, blijf gij maar buiten, ik voor mij ga een oogenblik in het paleis.* [illegible] *ijä Aman, antènänä dingin, ingsoen dak noenoewoen ing jwang widi* (Ng.) *wel Aman, wacht een oogenblik; ik zal tot den grooten God bidden.* [illegible] *lingnjä Brěmänä: wis ing tanah Djäwä mangsi bodowa kowé, akoe tak tjatjakar měnjang ing atas angin* (Ng.) *Bremana zeide: wat het land Java betreft, dat laat ik aan u over; ik voor mij ga een rijk zoeken in het Westen.* (Zie § 11).

§ 9. Over den Wederzijdschen of Wederkeerigen (reciproquen) vorm.

Deze vorm, die te kennen geeft *dat eene handeling door twee of meer personen of partijen wederkeerig wordt verricht, zoodat dezelfde persoon nu eens het Subject en dan weder het Object is*, wordt gemaakt door het grondwoord (zonder den neusklank) samen te stellen met den 1sten vorm van het Zuiver passief (bl. 69) (1); bijv. [illegible] *toeloeng-tinoeloeng* (Kr. Ng.)

(1) In het algemeen wordt in samengestelde woorden, ook wanneer

elkander helpen (letterlijk: *helpen en geholpen worden*) van ꦤꦸꦭꦸꦁ꧈ *noeloeng, helpen;* ꦱꦸꦢꦸꦏ꧀ꦱꦶꦤꦸꦢꦸꦏ꧀꧈ *soedoek-sinoedoek* (Kr. Ng.) *elkander steken* (*steken en gestoken worden*), van ꦚꦸꦢꦸꦏ꧀꧈ *njoedoek, steken;* ꦮꦮꦱ꧀ꦮꦶꦤꦮꦱ꧀꧈ *wawas-winawas* (Kr. Ng.) *elkander aankijken*, van ꦩꦮꦱ꧀꧈ *mawas, aankijken;* ꦒꦼꦤ꧀ꦠꦺꦴꦱ꧀ꦏꦺꦴꦱꦺꦴꦏ꧀ꦏꦶꦤꦺꦴꦱꦺꦴꦏꦤ꧀ꦱꦶꦫꦠ꧀ꦱꦶꦤꦶꦫꦠꦤ꧀꧈ *gĕntos kòsòk-kinòsòkan, sirat-siniràtan* (Kr.) *beurtelings wreven zij elkander en besproeiden elkander.* ꦆꦁꦏꦁꦱꦮꦼꦤꦺꦃꦈꦢꦽꦒ꧀ꦈꦁꦏꦶꦃꦆꦔꦸꦁꦏꦶꦃ꧈ ꦆꦁꦏꦁꦱꦮꦼꦤꦺꦃꦏꦏꦃꦏꦶꦤꦏꦃꦲꦤ꧀꧈ *ingkang sawĕnèh oedrĕg oengkih-ingoenkih, ingkang sawĕnèh kakah-kinakàhan* (Kr.) *sommigen worstelden tegen elkander aandringende, anderen wierpen elkander onder den voet.* ꦏꦛꦃꦏꦥꦭ꧀ꦆꦁꦏꦁꦠꦸꦩ꧀ꦧꦸꦏ꧀ꦠꦶꦤꦸꦩ꧀ꦧꦸꦏ꧀꧈ *kaṭah kapal ingkang toemboek-tinoemboek* (Kr.), *er waren veel paarden, die tegen elkander aanbonsden.* Wanneer deze vorm gemaakt wordt van Transitieve werkwoorden, waarin de laatste lettergreep door het aanhechtsel verandering heeft ondergaan (bl. 57 en 63), wordt dezelfde verandering gewoonlijk ook aan het voorgevoegde grondwoord aangebracht; bijv. ꦧꦒꦺꦏ꧀ꦧꦶꦤꦒꦺꦏꦏꦏꦼꦤ꧀꧈ *bagèk-binagèkakĕn* (Kr.) *elkander verwelkomen*, van ꦲꦩ꧀ꦧꦒꦺꦏꦏꦏꦼꦤ꧀꧈ *ambagèkakĕn* (grondw. ꦧꦒꦺ꧈ *bagé*) *verwelkomen.*

Eene *wederzijdsche* of *wederkeerige beteekenis* hebben ook vele woorden, die samengesteld zijn met het aanhechtsel ꦲꦤ꧀꧈ *an*, waarbij zij dan ook dikwijls worden geredupliceerd (bl. 42)(1). Eigenlijk drukt deze vorm niet eene wederzijdschheid van de handeling uit, maar een meervoud van de handelende personen (§ 10); doch de beteekenis van het grondwoord brengt dan dikwijls mede dat de handeling dien ten gevolge ook we-

---

zij de beteekenis van een Werkwoord hebben, de neusklank niet gebruikt. Zie hierover T. Roorda, *Beknopte Javaansche grammatica*, bl.134.

(1) Over de wijze, waarop het aanhechtsel ꦲꦤ꧀꧈ met het grondwoord wordt verbonden zie men § 12.

derkeerig moet of althans kan zijn; bijv. *toekàran* of *toetoekàran* (Kr. Ng.) *met elkander vechten*, van *noekar vechten; pabon* (Ng.) *pabĕnan* (Kr.) *met elkander twisten*, van *paboe* en *pabĕn, twist; djambàkan* (Kr. Ng.) *elkander bij het haar trekken*, van *andjambak, iemand bij het haar trekken.* *râdjâ Pirangon kagèt jèn Saïd Moesâ witjantĕnan, bòtĕn wòntĕn réntjangipoen witjantĕnan* (Kr.) *Vorst Pirangon ontstelde dat Saïd Moesa met iemand sprak, daar er geen van de bedienden met hem sprak.* *ladjĕng malĕbĕt kaḍaton, dipoen pĕṭoek kalih râdjâ Pirangon, ladjĕng sami pinarakan* (Kr.), *toen gingen zij in het paleis, ontmoetten Vorst Pirangon en gingen bij elkander zitten.* *malah sami panḍingan tjĕmĕng-tjĕmĕnging soesoe, toewin panḍingan pĕnṭil, bòtĕn njânâ jèn ing taman sampoen kalĕbĕtan pandoeng* (Kr.), *zelfs vergeleken zij onder elkander de donkere kleur van hare borsten, en vergeleken met elkander hare tepels, niet vermoedende dat er iemand in den hof was geslopen.*

Als het grondwoord eene eigenschap of hoedanigheid te kennen geeft, beteekent deze vorm ook wel *zich met elkander vergelijken of meten ten opzichte van die eigenschap;* bijv. van *rikat* (Kr. Ng.) *snel*, *rikàtan noelis* (Ng.) *met iemand om het snelst schrijven;* van *âmbâ* (Ng.) *breed*, *ambanan ḍâḍâ* (Ng.) *zich met iemand vergelijken wie de breedste borst heeft.*

§ 10. Over den Frequentatieven en den Collectieven vorm.

De Frequentatieve vorm drukt eene *veelvuldigheid* of *veelvuldige herhaling van de handeling of het accident* uit, gelijk dit in het Nederlandsch kan geschieden door invoeging van *el* of *er* in de laatste lettergreep van het grondwoord, zooals in *trappelen*, *krabbelen*, *klapperen*, *bibberen*. In het Javaansch wordt hij gemaakt door achter den eersten medeklinker van het grondwoord eene *r* of, wanneer er in het woord nog eene *r* voorkomt, eene *l* in te voegen, waarvóór dan tot verzachting van de uitspraak somtijds eene toonlooze *ĕ* of *ă* wordt geplaatst, zoodat het geheele invoegsel *ĕr* of *ăr* (*ĕl* of *ăl*) wordt. Begint het grondwoord met eene ꦲ꧈ dan wordt deze door de ꦫ vervangen. Bijv. ꦝꦼꦂꦝꦼꦒ꧀꧈ *ḍĕrèḍĕg* (Kr. Ng.) *sidderen*, van ꦝꦼꦝꦼꦒ꧀꧈ *ḍĕḍĕg*, *kloppen;* ꦠꦿꦠꦧ꧀꧈ *tratab* of ꦠꦼꦫꦠꦧ꧀꧈ *tĕratab* (Kr. Ng.) *kloppen van het hart*, van ꦠꦠꦧ꧀꧈ *tatab*, *kloppen;* ꦏꦉꦚ꧀ꦕꦁ꧈ *kărĕntjang* (Kr. Ng.) *door elkander gevlochten*, *overal aan elkander vastgebonden zijn*, van ꦏꦼꦚ꧀ꦕꦁ꧈ *kĕntjang*, *vastgebonden zijn;* ꦧꦼꦊꦧꦼꦂ꧈ *bĕlĕbĕr* of ꦧ꧀ꦭꦼꦧꦼꦂ꧈ *blĕbĕr* (Kr. Ng.) *heen en weder vliegen*, *overal heen vliegen*, van ꦧꦼꦧꦼꦂ꧈ *bĕbĕr*, *vliegen;* ꦉꦩ꧀ꦧꦼꦱ꧀꧈ *rĕmbĕs* (Kr. Ng.) *doordruppelen*, *lekken*, van ꦲꦼꦩ꧀ꦧꦼꦱ꧀꧈ *ĕmbĕs*, *vochtig*, *doorweekt*. Van vele op deze wijze gevormde woorden is de grondvorm niet meer in gebruik; bijv. ꦏꦿꦸꦠꦸꦒ꧀꧈ *kroetoeg* en ꦔꦿꦸꦠꦸꦒ꧀꧈ *ngroetoeg* (Kr. Ng.) *aanhoudend met iets werpen*, ꦠꦿꦶꦤꦶꦭ꧀꧈ *trinil* (Kr. Ng.) *trippelen*, van ꦏꦸꦠꦸꦒ꧀꧈ *koetoeg*, ꦠꦶꦤꦶꦭ꧀꧈ *tinil*, enz.

De *veelvuldige herhaling van de handeling of het accident* wordt ook uitgedrukt door herhaling van het woord; waarbij, als dit een Werkwoord is, de neusklank ook voor het tweede lid wordt uitgesproken; terwijl bij de Transitieve werkwoorden ook het eerste lid, als dit op een klinker eindigt, dezelfde verandering ondergaat als in het tweede lid veroorzaakt wordt door

de aanhechtsels en die alleen achter dit laatste worden gevoegd; bijv. *ambĕḍil-mbĕḍil* (Ng.) *aanhoudend schieten*, van *ambĕḍil* (grondw.) *schieten; nakon-nakon* (Ng.) *gedurig vragen*, van *nakon* (grondw.) *vragen; mriksàn-mriksàni* (Kr. Ng.) *overal onderzoek doen*, van *mriksàni* (grondw. *priksà*) *onderzoeken; nggoejòk-nggoejòkaké* (Ng.) *aanhoudend* of *hartelijk doen lachen*, van *nggoejòkaké* (grondw. *goejoe*) *doen lachen.*

Over andere beteekenissen van de herhaling en verdubbeling der woorden, en de wijze waarop zij plaats heeft, zie men § 17.

De Collectieve vorm drukt uit dat *de handeling door velen geschiedt* of dat *velen in den* door het grondwoord uitgedrukten *toestand verkeeren.* Deze beteekenis wordt aan vele woorden gegeven door het achtervoegsel *an*, dikwijls met reduplicatie; worden zij van Werkwoorden gevormd, dan verliezen deze daarbij den neusklank, omdat eigenlijk eene objectieve beteekenis heeft. Bijv. *lalàngèn* (Kr. Ng.) *met velen zwemmen, met elkander zwemmen*, van *nglàngi, zwemmen; lòròdan* (Kr. Ng.) *met velen gezamenlijk terugdeinzen*, van *lòròd, terugdeinzen; rĕmbàgan* (Kr.) *met velen overleggen*, van *rĕmbag, overleggen; bĕḍilan* (Ng.) *schieten van velen*, van *ambĕḍil, schieten; pinaràkan* (Kr.) *met velen zitten, bij elkander zitten*, van *pinarak, zitten.* En dat deze woorden dan dikwijls, ten gevolge van de beteekenis van hun grondwoord, eene *wederzijdsche* beteekenis krijgen, is reeds opgemerkt op bl. 78.

Over andere beteekenissen van het aanhechtsel zie men voorts § 12.

§ 11. Over de Voluntatief.

Onder de algemeene benaming *Voluntatief* vat men de verschillende wijzen samen, waarop men zijnen wil uitdrukt, dat iemand iets doen of niet doen, dat iets geschieden of niet geschieden zal; en die men kan onderscheiden in de *Imperatief* of Gebiedende wijs, de *Jussief* of Aanbevelende of Aanradende wijs, de *Concessief* of Toelatende wijs, de *Propositief* of Voorstellende of Voornemende wijs, de *Optatief* of Wenschende of Smeekende wijs, en de *Vetatief* of Verbiedende of Afradende wijs.

De Imperatief.

De Imperatief drukt *een stellig bevel* uit aan den persoon, tot wien men spreekt, en kan dus in het Javaansch alleen in het Ngoko te pas komen. Er is eene *Subjectieve* of *Actieve*, en eene *Objectieve* of *Passieve Imperatief*. De *Subjectieve Imperatief* drukt uit wat men wil dat het Subject zal doen, zonder dat men daarbij het ondergaan van de handeling door het Object op het oog heeft; zij is dus een Actieve vorm, waarbij het Subject het logisch onderwerp is; — de *Objectieve Imperatief* daarentegen drukt uit wat men wil dat aan een bepaald Object zal gedaan worden, en is dus een Passieve vorm, waarbij het Object het logisch onderwerp is.

De *Subjectieve Imperatief* wordt van Transitieve werkwoorden gevormd door de Aanhechtsels \ *i* (Kr. Ng.) en \ *akè* (Ng.) \ *akĕn* (Kr.) te veranderen het eerste in \ *ânâ*, de beide laatste in \ *ĕnâ* of ook wel alleen \ *nâ* (1); deze aanhechtsels worden op dezelfde wijze als \

(1) De Imperatief van de laatstgenoemde Transitieve werkwoorden, die oorspronkelijk in de beide taalsoorten het aanhechtsel *kĕn* of *akĕn* hadden (zie bl. 57 noot) is eigenlijk dáárvan gevormd door eenvoudige achtervoeging van \ *â*, evenals bij de Eenvoudige werkwoorden (zie

en [Javanese] met het werkwoord verbonden (zie bl. 57 en 63.); bijv. [Javanese] *nampánănă* (Ng.) *neem aan*, van [Javanese] *nampáni* (grondw. [Javanese] *tămpă*) *aannemen;* [Javanese] *ngroengòkĕnă* of [Javanese] *ngroengòknă* (Ng.) *hoor toe*, van [Javanese] *ngroengòkaké* (grondw. [Javanese] *roengoe*) *aanhooren.*

Van Eenvoudige werkwoorden en alle andere als Zegwoord gebezigde woorden wordt deze Imperatief gevormd door het Aanhechtsel [Javanese] *ă*. Omtrent de wijze waarop dit Aanhechtsel met het woord wordt verbonden valt het volgende op te merken: 1° als het woord op eene Aksără lĕgĕnă eindigt wordt het aanhechtsel onveranderd daarachter gevoegd; bijv. [Javanese] *ănăhă* (Ng.) *wees*, van [Javanese] *ănă*, *zijn;* [Javanese] *mătjăhă* (Ng.) *lees*, van [Javanese] *mătjă* (grondw. [Javanese] *wătjă*) *lezen.* 2° Wanneer het woord eindigt op een anderen klinker, en ook wanneer achter dien klinker nog een [Javanese] volgt, verandert de [Javanese] van het aanhechtsel achter de Taling en de Oeloe in [Javanese] en achter de Taling-taroeng en de Soekoe in [Javanese] bijv. [Javanese] *gawéă* in pl. v. [Javanese] (Ng.) *werk*, van [Javanese] *gawé*, *werken;* [Javanese] *nariă*, in pl. v. [Javanese] (Ng.) *doe een voorstel*, van [Javanese] *nari* (grondw. [Javanese]) *een voorstel doen;* [Javanese] *moeliă*, in pl. v. [Javanese] (Ng.) *ga naar huis*, van [Javanese] *moelih* (grondw. [Javanese] *oelih*) *naar huis gaan;* [Javanese] *toeroewă* (Ng.) in pl. v. [Javanese] *toeroeă*, *ga slapen*, van [Javanese] *toeroe*, *slapen;* [Javanese] *loenggoewă* (Ng.) in plaats van [Javanese] *loenggoehă*, *ga zitten*, van [Javanese] *loenggoeh*, *zitten;* [Javanese] *nganggowă* (Ng.) in pl. v. [Javanese] *nganggo-ă*, *trek aan*, van [Javanese] *nganggo*, *aantrekken.* Voor de welluidendheid doet men dit echter niet, wanneer de voorafgaande Aksără ook eene [Javanese] of [Javanese] is, zooals in [Javanese] *toewoehă* (Ng.) (niet [Javanese] *toewoewă*), *laat het groeien*, van [Javanese] *toewoeh*,

---

bl. 83); de uitgang *kĕnă* of *akĕnă* is door uitwerping der [Javanese] en samentrekking veranderd in *ĕnă* en *nă*.

groeien. **3° Wanneer het woord op een anderen medeklinker dan de ꦂ eindigt, wordt de ꦤ van het Aanhechtsel in het schrift door dienzelfden medeklinker vervangen (zie bl. 8); bijv.** ꦩꦔꦤ꧈ in pl. v. ꦩꦔꦤ꧀ꦤ꧈ *mangânâ* (Ng.) *eet,* van ꦩꦔꦤ꧀꧈ *mangan, eten;* ꦤꦸꦭꦶꦱ꧈ in plaats v. ꦤꦸꦭꦶꦱ꧀ꦤ꧈ *noelisâ* (Ng.) *schrijf,* van ꦤꦸꦭꦶꦱ꧀꧈ *noelis, schrijven.* Voorbeelden zijn: ꦥꦝꦩꦼꦤꦼꦁꦔꦧꦏꦠꦺꦴꦤꦮꦺꦝꦶꦩꦫꦁꦩꦸꦁꦱꦸꦃ꧈ *pâḍâ m ĕ n ĕ n g â bak. k a t ò n â wĕdi marang moengsoeh* (Ng.) *h o u d t u allen maar s t i l, n e e m t d e n s c h ij n a a n van bevreesd te zijn voor den vijand.* ꦲꦗꦲꦤꦒꦼꦤ꧀ꦠꦶꦩꦫ꧈ ꦥꦝꦧꦫꦼꦁꦔꦩꦫ꧈ *âdjâ ânâ gĕnti mârâ, pâḍâ b a r ĕ n g â m â r â* (Ng.) *komt niet bij beurten, k o m t allen t e g e l ij k.* ꦲꦤꦸꦧꦸꦃꦲꦤ꧀ꦠꦼꦁꦔꦼꦫꦤꦶꦁꦥꦼꦫꦁ꧈ ꦲꦤꦶꦤ꧀ꦝꦶꦃꦲꦤꦱꦏꦺꦃꦲꦶꦁꦧꦺꦴꦗꦃꦲꦶꦁꦱꦸꦤ꧀ꦮꦺꦝꦤ꧈ ꦲꦁꦭꦮꦤꦱꦏꦺꦃꦲꦶꦁꦩꦸꦁꦱꦸꦃ꧈ *a n a b o e h â tĕngĕrâning pĕrang, a n i n ḍ i h â n â sakèhing botjah ingsoen wĕdânâ, a n g l a w â n â sakèhing moengsoeh* (Ng.) *s l a het sein tot den aanval, v o e r al mijne dienaren de Wĕdânâ's a a n, en b e s t r ij d alle vijanden.*

De *Objectieve Imperatief,* die natuurlijk alleen van Bedrijvende werkwoorden kan worden gemaakt, mist, evenals alle Passieve vormen, den neusklank, maar wordt overigens van de beide Transitieve werkwoorden op dezelfde wijze afgeleid als de Subjectieve Imperatief; dus ꦠꦩ꧀ꦥꦤꦤ꧈ *tampânânâ,* van ꦤꦩ꧀ꦥꦤꦶ꧈ *nampâni,* en ꦫꦸꦔꦺꦴꦏꦼꦤ꧈ *roengòkĕnâ* of ꦫꦸꦔꦺꦴꦏ꧀ꦤ꧈ *roengòknâ,* van ꦔꦿꦸꦔꦺꦴꦏꦏꦺ꧈ *ngroengòkaké* (bl. 83); maar van Eenvoudige werkwoorden wordt zij gevormd door het Aanhechtsel ꦼꦤ꧀꧈ *ĕn,* dat met het Werkwoord op dezelfde wijze wordt verbonden als het Aanhechtsel ꦶ꧈ *i* (bl. 63), behalve dat eene voorafgaande Soekoe niet in Taling-taroeng behoeft te veranderen; bijv. ꦲꦁꦒꦺꦴꦤꦼꦤ꧀꧈ *anggònĕn, trek* (het) *aan,* van ꦔꦁꦒꦺꦴ꧈ *nganggo;* ꦥꦔꦤꦼꦤ꧀꧈ *pangânĕn, eet* (het), van ꦩꦔꦤ꧀꧈ *mangan;* ꦠꦸꦁꦒꦸꦤꦼꦤ꧀꧈ *toenggoenĕn* (Ng.) *bewaar* (het), van ꦠꦸꦁꦒꦸ꧈ *bewaren.* Wordt deze Imperatief gemaakt van woorden, die oorspronkelijk éénlettergrepig waren maar door het Voorvoegsel ꦲ꧈ *a* tweelettergrepig zijn geworden, dan

wordt zij gevormd van het éénlettergrepige grondwoord; bijv. *kònĕn* (Ng.) *gelast* (hem), van *akon* (grondv. *kòn*) *gelasten* (vergel. bl. 70 en 75). Voorbeelden van het gebruik van deze Imperatief zijn: *sakèhé* l o e l o e r o e n g *pâḍâ* d j a g á n â n â, *mĕnâwâ ratoe Mĕsir liwat bandjoer* t j ĕ k ĕ l ĕ n, a t o e r n â *mĕnjang akoe* (Ng.) *b e w a a k t a l l e s t r a t e n; als de Vorst van Mesir passeert, p a k t h e m dan dadelijk en b r e n g t h e m tot mij.* *ĕnggal panganggomoe noeli o e l o e n g n â* (Ng.) *gauw, g e e f dadelijk j e k l e e r e n a f.*

D e J u s s i e f e n C o n c e s s i e f.

De Jussief, anders ook wel Conjunctief of Subjunctief of Aanvoegende wijs genoemd, kan niet alleen tegen den Tweeden maar ook evenzeer omtrent den Eersten en Derden persoon worden gebezigd, daar zij niet alleen eene *aanbeveling* of een *raad* of eene *uitnoodiging* uitspreekt, zooals in *beproef uw geluk, kom binnen;* maar ook eene *toelating* of *concessie* (*Concessief*), zooals in *hij beproeve zijn geluk, hij kome binnen*, of ook eene *willekeurige veronderstelling*, als in *had hij het beproefd, ware ik gekomen.*

Deze Jussief komt in vorm geheel overeen met de Subjectieve Imperatief (bl. 82); bijv. *nampánânâ* (Ng.)(hij) *neme aan;* *ngroengòkĕnâ*, (hij) *hoore toe;* *mâtjâhâ*, (hij) *leze;* en zoo ook bij de Passieve vormen als: *sirâ tampánânâ, door u worde aangenomen,* *sirâ roengòkĕnâ, door u worde toegehoord,* *sirâ wâtjâhâ, door u worde gelezen.* Heeft zoodanige Passieve vorm het aanhechtsel *an* achter zich (bl. 70 en 71), dan wordt dit veelal met de daarachter gevoegde uitgesproken als *ânâ* en ook geschreven bijv. *kalampàhânâ*, in pl. v. *kalampahànâ, het worde volbracht.* Voorbeelden van het gebruik van de Jussief zijn: *sâpâ*

kang arěp mati, *m a p a g n ā ing tandangkoe* (Ng.) *wie lust heeft te sneuvelen, hij t r e d e m ij t e g e m o e t ten strijde.* [illegible] *nini, sirā l a k i ā* (Ng.) *meisje, gij m o e t t r o u w e n.* [illegible] *n g a n d i k ā h ā ing-kang sajěktos* (Kr.) *s p r e e k n u e e n s in ernst.* [illegible] *jèn k ā t i n g à l ā měngsàhipoen, aměsṭiḍ* (Kr.) *indien de vijand t e z i e n w a r e g e w e e s t zeker zoude enz.* [illegible] *jèn k é n g i n g ā ing pědjah, lělěmbat kaṭah ingkang pědjah* (Kr.) *indien zij v a t b a a r g e w e e s t w a r e n voor den dood, zouden er vele geesten gesneuveld zijn.* [illegible] *k é n g i n g b ò t ě n k é n g i n g ā, koelā njoewoen pangapoentěn* (Kr.) *h e t k u n n e o f h e t k u n n e n i e t, ik vraag vergiffenis.* [illegible] *d o e w é ā pitě-poeng marang ingsoen* (Ng.) *l a a t h ij eene samenkomst met mij h e b b e n.* [illegible] *d a d ò s ā noengkoel měnawi sampoen kasor saking pěrang* (Kr.) *de onderwerping h e b b e* (eerst) *p l a a t s als wij in den strijd overwonnen zijn.*

Omtrent de Jussief van het Subjectief passief met het voorvoegsel [illegible] (bl. 74) valt op te merken, dat deze alleen gebruikt wordt in eene *veronderstellende* of *toelatende* (*Concessieve*) beteekenis; bijv. [illegible] *k ò g o l è k ā n ā, ing māngsā iki aměsṭi ora bisā katěmoe* (Ng.) *g ij m o o g t h e m z o e k e n,* of *a l z o e k t g ij h e m, in dezen tijd kunt gij hem zeker niet vinden.*

Wanneer de Jussief een *bevel* of een *raad* uitdrukt, wordt zij somtijds vervangen door de Objectieve imperatief voorafgegaan door een woord, dat een *bevel* of een *raad* uitdrukt; bijv. [illegible] *pitoe-doehkoe marang sirā, t ā p ā h ā ānā ing goewā Těroesan* (Ng.) *mijne aanwijzing* (raad) *aan u is: z o n d e r u a f in de grot Teroesan.* [illegible] *patoedoeh*

ingsoen marang sirå, praboe Djåkå ḍisikånå, mijne aanwijzing aan u is: v o o r k o m vorst Djåkå. [illegible] *karĕpkoe: sakèhé lĕlaran l o e w à r å n å* (Ng.) *mijn verlangen is: o n t s l a alle gevangenen.* En zoo ook in negatieve zinnen: [illegible] *karsaningsoen: å d j å å n å mĕtòni ing paprangan* (Ng.) *mijn verlangen is: e r z ij n i e m a n d, die tegen hen uitrukt naar het slagveld.*

Het verlangen dat een meerdere in rang iets zal doen, dus wanneer men in Krâmâ en soms ook in Madyâ spreekt, kan natuurlijk niet in den vorm van de Imperatief worden uitgedrukt. Men gebruikt dan, in plaats van de Subjectieve Imperatief of de Jussief, den Actieven werkwoordsvorm met een Krâmâ-voornaamwoord er vóór, en in plaats van de Objectieve Imperatief, het Subjectief passief; en geeft den wensch, dat iemand iets zal doen, alleen te kennen door den toon, waarop men spreekt; bijv. [illegible] *t o e w a n k o n d o e r ḍatĕng kahjangan, sampoen dangoe-dangoe wòntĕn ing pamoedjan kawoelå* (Kr.) *k e e r g ij t e r u g naar het godenverblijf; gij zijt reeds te lang in mijne bidkapel geweest.* Maar somtijds voegt men er ook vóór een van de woorden [illegible] *soemånggå* of [illegible] *månggå* (Kr. i.) [illegible] *soewawi* of [illegible] *wawi* (Kr.) of [illegible] *dawĕg* (Md.), die dan zooveel beteekenen als *wees zoo goed* of *als 't u belieft;* bijv. [illegible] *s o e m å n g g å s a m p é j a n g a l i h, pîntĕn kaṭàhipoen bålå sampéjan* (Kr.) *b e d e n k a l s 't u b e l i e f t hoe groot de sterkte van uw leger is.* [illegible] *d a w ĕ g d i k å t o e l o e n g i k o e l å* (Md.), *w e e s z o o g o e d m ij t e h e l p e n.*

De Imperatief en de Jussief worden dikwijls gevolgd door eene bepaling, die aanduidt de wijze, waarop men wil dat iets geschieden zal; deze laatste uitdrukking van den wil wordt dan te kennen gegeven door vóór die bepaling het woord [illegible] *dipoen* (Kr.) [illegible] *dèn* (Md.) of [illegible] *di* (Ng.) te

plaatsen, dat in dit geval geen Passief vormt en dus ook, als het woord waarvóór het komt een Werkwoord is, daaraan niet den neusklank ontneemt; bijv. [illegible] \ [illegible] \ *nini, woes pădă moelijă, nanging d è n n g a t i - j a t i* (Ng.) *meisjes, keert nu terug maar z ij t v o o r - z i c h t i g.* [illegible] \ *kògolèkănă d i n ĕ m ĕ n* (Ng.) *zoekt maar, en d o e t h e t e r n s t i g.* [illegible] \ *òmbèkaké d i k ĕ b a t wĕdoes dikă* (Ng.), *drenk s p o e d i g (h e t g e s c h i e d e s p o e d i g) uwe schapen.* Maar ook zonder dat er eene andere Imperatief of Jussief vorafgaat, wordt zoodanig bevel van wijze of hoedanigheid op die manier uitgedrukt; bijv. [illegible] \ [illegible] \ *p ă d ă d i n g a t i - j a t i, sabab moengsoeh ikoe doedoe moengsoeh sabarangan* (Ng.) *z ij t v o o r - z i c h t i g, want die vijand is geen alledaagsche vijand.* [illegible] \ [illegible] \ *wĕkas ingsoen, sirĕ d i p r a j i t n ă* (Ng.) *mijn bevel is: w e e s t b e d a c h t z a a m.* [illegible] \ *amoeng pădă d i g ĕ d é pangapoeranirĕ* (Ng.) *slechts z ij g r o o t ulieder vergiffenis.* [illegible] \ *Moesă d i n g a t i - j a t i j ă b a h é* (Ng.) *Mozes, wees maar voorzichtig.*

De Propositief.

De Propositief, d. i. de Voorstellende of Voornemende wijs, drukt uit wat men zich *voorneemt* of *voorstelt* dadelijk *te gaan doen*, hetzij alléén (*individueel*) of te zamen met anderen (*collectief*).

Die *Individueele Propositief* wordt in het Krămă en Madyă uitgedrukt, evenals de Indicatief, door het Persoonlijk voornaamwoord onmiddellijk voor het Zegwoord te plaatsen; bijv. [illegible] \ *koelă malĕbĕt, ik wil naar binnen gaan;* [illegible] \ *koelă mangkat, ik ga vertrekken;* [illegible] \ *koelă njĕrat, ik ga schrijven.* Maar in Ngoko gebruikt men, in plaats van een Persoonlijk voornaamwoord, het woord [illegible] \ *dak* of [illegible] \ *tak* (bl. 77), dat dan geen Passief vormt en dus ook

aan het Werkwoord niet den neusklank behoeft te entnemen; bijv. *tak malěboe, ik wil naar binnen gaan; tak noelis, ik ga schrijven; dak atoeraké marang éjang, ik ga het aan grootvader vertellen.* Als men daarbij met nadruk wil te kennen geven wat men zelf gaat doen, in tegenstelling van anderen, wordt vóór dit of nog een van de Persoonlijke voornaamwoorden geplaatst; zie bl. 77.

Wanneer men een bepaald voorwerp of bepaalde voorwerpen van den 3den persoon als Object op het oog heeft, hetzij dit in den zin is uitgedrukt of uit het voorgaande er bij gedacht moet worden, gebruikt men het Subjectief passief en voegt daarachter het Bezittelijk voornaamwoord van den 3den persoon, *ipoen* (Kr.) *é* (Ng. Md.), dat op dezelfde wijze als het aanhechtsel *i* met het Werkwoord wordt verbonden (bl. 63); bijv. *koelå tjandåkipoen* (Kr.) *tak tjandåké* (Ng.) *ik ga hem pakken. dak godané sing bakal dadi ratoe iki* (Ng.) *ik ga of laat ik dezen toekomstigen koning in verzoeking brengen.* Bij Transitieve werkwoorden samengesteld met het aanhechtsel *i* verandert dit eerst in *an*, en neemt dan of achter zich; bijv. *koelå tingalånipoen* (Kr.) *ik ga het bekijken*, van *ningåli;* en bij Transitieve werkwoorden met aanhechtsel *akěn* (Kr.) *aké* (Ng.) verandert dit zoowel in Krâmå als in Ngoko, in *né;* bijv. *dak roengòkné* (Ng.) *ik ga er naar luisteren*, van *ngroengòkaké.*

Wanneer het Object niet van den 3den maar de 2de persoon is, gebruikt men natuurlijk dit aanhechtsel niet; men bezigt dan de gewone constructie, en drukt het voorstel of voornemen alleen uit door den toon, waarop men spreekt; bijv. *kowé dak rabèkaké* (Ng.) *ik ga u uithuwelijken of laat ik u uithuwelijken.*

De *Collectieve propositief*, waarmede men aan anderen voorstelt gezamenlijk iets te doen, wordt uitgedrukt door een van de hulpwoorden ꦱꦸꦩꦁꦒ \ *soemånggå* (Kr. i.), ꦱꦸꦮꦮꦶ \ *soewawi* (Kr.), *wees zoo goed, als 't u belieft*, ꦢꦮꦼꦒ꧀ \ *dawĕg* (Md.) *welaan*, ꦲꦪꦺꦴ \ *ajo*, ꦥꦪꦺꦴ \ *pajo* of ꦩꦪꦺꦴ \ *majo* (Ng.) *welaan, komaan, laten we*, te plaatsen voor het Zegwoord, dat dan geene verandering in den vorm ondergaat, maar het meervoud- of collectief-vormend woord ꦱꦩꦶ \ *sami* (Kr.) ꦥꦝ \ *pådå* (Ng.) onmiddellijk vóór zich neemt; bijv. ꦒꦸꦱ꧀ꦠꦶ꧈ ꦱꦸꦮꦮꦶ ꦱꦩꦶꦏꦺꦤ꧀ꦝꦼꦭ꧀ \ *goesti, soewawi sami kéndĕl* (Kr.) *heer, laten wij stilhouden;* ꦲꦪꦺꦴꦥꦼꦫꦁꦥꦝꦱꦶꦗꦶ \ *ajo pĕrang pådå sidji* (Ng.) *kom, laten wij man tegen man vechten;* ꦲꦪꦺꦴꦥꦝꦩꦁꦏꦠ꧀ \ *ajo pådå mangkat* (Ng.) *welaan, laten wij vertrekken.*

Wanneer men een bepaald Object op het oog heeft, gebruikt men het Subjectief passief van den 3den persoon, waarbij dan dat Object het onderwerp is; bijv. ꦲꦪꦺꦴꦠꦸꦩꦸꦭꦶꦥꦝꦢꦶꦒꦺꦴꦭꦺꦏꦶ \ *ajo toemoeli pådå digòlèki* (Ng.) *kom, laat het dadelijk gezocht worden;* voor: *laten wij het dadelijk gaan zoeken.*

De Optatief.

De Optatief drukt *den wensch, de bede* of *het verzoek uit dat iets geschieden* of *dat iemand iets doen zal.* Zij wordt gevormd door het woord ꦩꦸꦒꦶ \ *moegi* (Kr.) ꦩꦸꦒ \ *moegå* (Ng.) *moge, ik bid, wees zoo goed*, vóór het Zegwoord te plaatsen; tot vermeerdering van den nadruk wordt het dikwijls verdubbeld, en somtijds ook wel voorafgegaan door het woord ꦆꦁꦏꦁ \ *ingkang* (Kr.) ꦏꦁ \ *kang* (Ng.), dat anders meest als Betrekkelijk voornaamwoord voorkomt. Veelal gaat aan de Optatief nog eene zinsnede vooraf, die te kennen geeft dat men iets verzoekt, zooals: *mijn verzoek is, mijne bede is*, of iets dergelijks. Het Zegwoord zelf neemt gewoonlijk den vorm van de Objectieve Imperatief aan, wanneer het een verzoek is aan den persoon, tot wien men spreekt, en men dezen niet met een Voornaamwoord noemt; maar den vorm van de Jussief, wanneer het een

wensch of bede is dat een 3de persoon iets zal doen, of ook de 2de persoon, wanneer men hem met een Voornaamwoord noemt. Bijv. [illegible] \ *pandjaloekkoe: moegă-moegă loeloesă asih marang akoe* (Ng.) *mijn verzoek is: moge bestendig zijn uwe liefde jegens mij.* [illegible] \ *pamoedjikoe, moegă-moegă olèhă gawé* (Ng.) *mijne bede is, moogt gij in uwe onderneming slagen.* [illegible] \ *moegă-moegă loeloesă ing sapandoewoeré* (Ng.) *moogt gij voorspoedig zijn in de hoogste mate.* [illegible] \ *poekoeloen, moegi lĕpàtă ing ilă-ilă* (Kr.) *heer, vergun mij af te wijken van de oude gebruiken.* [illegible] \ *moegă pădă tinĕtĕpnă ing ka-antĕpàniră* (Ng.) *moogt gij bevestigd worden in uwe getrouwheid.* [illegible] \ *moegi àngsàlă damĕl, bilìh dédé, inggìh moegi lĕboeră* (Kr.) *moge ik in de onderneming slagen; zoo niet, moge ik dan omkomen.* [illegible] \ *moegă disaràbă ing anggang-anggang* (Ng.) *moge hij opgehapt worden door eene waterspin.* [illegible] \ *manawi parĕng ing karsă toewan, moegi ngatingàlă sakĕdap* (Kr.) *indien gij zoo goed wilt zijn, vertoon u dan als 't u belieft een oogenblik.* [illegible] \ *ingkang moegi kangdjĕng éjang andjarwanănă ingkang sajĕktos* (Kr.) *grootvader zij zoo goed* (wees gij zoo goed) *de waarheid te verklaren.*

Om *een verlangen* te kennen te geven *dat iets, wat niet geschiedt, toch geschieden moest*, gebruikt men het woord [illegible] \ *ĕmbòk*, of bij verkorting, [illegible] \ *mbòk, eilieve! toch!* waarachter het Zegwoord gewoonlijk geene verandering ondergaat: bijv. [illegible] \ *mbòk sampoen sampéjan ladjĕng-ladjĕng-*

akĕn doekā sampéjan (Kr.) *gij moest toch uw toorn niet volhouden.*

De Vetatief.

De Vetatief drukt, hetzij gebiedender- of afradender-wijs, den wil of het verlangen uit dat iets niet geschieden of dat iemand iets niet doen zal. Zij wordt gevormd door het woord *sampoen* (Kr.), *ĕmpoen* (Md.), *ādjā* (Ng.), *ajwā* (Kw.) *het moet niet*, *het mag niet*, *laat niet*, *dat niet*, te plaatsen vóór het Zegwoord, dat daarbij in geen geval eenige verandering ondergaat. Wanneer er bij het Zegwoord een Onderwerp is uitgedrukt, kan het Vetatieve woord zoowel vóór als achter dat Onderwerp staan. Bijv. *toewan sampoen sĕmbrānā* (Kr.) *gij moet geene gekheid maken.* *ādjā kakèhan padoe* (Ng.) *spreek niet zooveel tegen.* *Priantoen sampoen énggal doekā* (Kr.) *de Prijaji's moeten niet dadelijk boos worden.* *ādjā toetoer marang adi-adikoe* (Ng.) *vertel het niet aan mijne broeders.* *sampoen toewan énggal kondoer, éjang* (Kr.) *ga niet zoo spoedig heen, grootvader.* *ādjā dadi atinirā, nini* (Ng.) *wees niet boos, zusje.* *ādjā ānā soesah oetāwā koewatîr* (Ng.) *er zij geen kommer of ongerustheid.*

Wanneer bij de dus gevormde Vetatief nog eene ontkenning, d. i. een van de woorden *ora* of *tànora* (Ng.) *niet*, *neen*, wordt gevoegd, drukt zulks eene sterk Gebiedende wijs uit; dit kan dus alleen in Ngoko te pas komen. Bijv. *adjā tànora kalakon ing sa-oeniné lajang manirā paréntah iki* (Ng.) *het moet niet niet* (d.i. *het moet volstrekt*) *volbracht worden volgens den geheelen inhoud van dit mijn bevelschrift.*

Om een wensch of eene bede uit te drukken dat iets niet

geschieden of dat iemand iets niet doen zal, wordt het woord *moegi* (Kr.), *moegâ* (Ng.) (bl. 90) vóór de Vetatief gevoegd; bijv. *m o e g i s a m p o e n toewan m a n g k a t* (Kr.) *vertrek toch niet.*

De woorden en worden ook gebezigd tot uitdrukking van eene negatieve veronderstelling; maar dan wordt hetzij aan die woorden zelf of aan het volgende Zegwoord de vorm van de Jussief gegeven; bijv. *j è n s a m p o e n â koelâ t i n g a l*, of *j è n s a m p o e n koelâ t i n g à l â* (Kr.) *i n d i e n ik het n i e t g e z i e n h a d;* of ook zonder Voegwoord: *s a m p o e n â koelâ t i n g a l, h a d d e ik het n i e t g e z i e n.* Maar in deze beteekenis gebruikt men evenzeer op dezelfde wijze het ontkennend Bijwoord *bòtĕn* (Kr.), *ora* (Ng.) *niet* (1)

§ 12. Over de Afgeleide Naamwoordsvormen.

Door Afgeleide naamwoordsvormen verstaan wij hier zoodanige woorden, die *gewoonlijk* als Naamwoorden voorkomen, hoewel zij, evenals andere woordvormen, ook als Zegwoorden of in eenige andere beteekenis kunnen worden gebruikt (zie § 3.). Zij worden gevormd door middel van het aanhechtsel *an* en de voorvoegsels *ka*, *pa*, *pi* en *pra*, *prĕ*, *par* of *pĕr*.

Omtrent de wijze, waarop het aanhechtsel en de voorvoegsels en met het grondwoord worden verbonden, valt het volgende op te merken.

A. Het Aanhechtsel

1° Als het grondwoord op een medeklinker uitgaat, wordt de van het aanhechtsel in het schrift door dienzelfden

(1) De Tijden der Zegwoorden worden niet door vormverandering aangeduid; de wijze, waarop zulks geschiedt, zie men hierachter in § 22.

medeklinker vervangen, zonder dat die verdubbeling in de uitspraak wordt gehoord; bijv. *sĕkàran* (Kr.) *gebloemte*, van *sĕkar*, *bloem*. Is die eindmedeklinker eene voorafgegaan door eene Aksårå lĕgĕnå of eene Taling-taroeng, dan wordt deze somtijds weggelaten en de eenigszins geadspireerd uitgesproken; bijv. of *djadjahan* (Kr. Ng.) *grondgebied*, van *djadjah*, *betreden;* of *wòwòhan* (Kr. Ng.) *vruchten*, van *wòh*, *vrucht;* en is de voorafgaande klinker eene Oeloe, Taling of Soekoe, dan wordt de met de van het aanhechtsel dikwijls vervangen door of wanneer niet de voorgaande Aksårå ook eene of is; bijv. *kasoegijan* (Kr. Ng.) in pl. v. *kasoegihan*, *rijkdom*, van *soegih*, *rijk;* *sĕmbĕlèjan* (Kr. Ng.) in pl. v. *sĕmbĕlèhan*, *het geslachte*, van *sĕmbĕlèh*, *slachten;* *gaḍoewan* (Kr. Ng.) in pl. v. *gaḍoehan*, *leengoed*, van *gaḍoeh*, *in leen hebben*. (Vergel. bl. 8 en 9).

2° Als het grondwoord op een klinker uitgaat, smelt het aanhechtsel daarmede dikwijls samen, namelijk de *å* tot *an*, de *i* en *é* tot *èn*, de *o* en *oe* tot *òn;* bijv. *ratan* (Ng.) *een effen weg*, in pl. v. *rata-an*, van *råtå*, *effen;* *kasorèn* (Ng.) *te laat op den avond*, in pl. v. *kasoréan*, van *soré*, *avond;* *kasĕksèn* (Kr. Ng.) *getuigenis*, in pl. v. *kasĕksian*, van *sĕksi*, *getuige;* *karatòn* (Kr. Ng.) *paleis*, in pl. v. *karatoean*, van *ratoe*, *vorst* (1); *karon* (Ng.) *zich vereenigen*, in pl. v. *karoan*, van *karo*, *vereenigd*.

3° Die samentrekking heeft echter niet altijd plaats; dik-

---

(1) In poezie wordt, om den klank, soms *oe* met *an* samengetrokken tot *oen*; zoo in de laatste stanza van de Manik Måjå: *malĕbèng djro k a ḍ a t o e n, hij ging in het paleis.*

wijls wordt het aanhechtsel in zijn geheel achter het grondwoord gevoegd, maar dan altijd met die beginletter, welke zich in de uitspraak het best naar den eindklinker van het woord voegt; bijv. *pagawéjan* (Ng.) *bedrijf*, in pl. v. *pagawé-an* van *gawé*, *doen;* *kadadijan* of *kadadéjan* (Ng.) *uitkomst*, in pl. v. *kadadi-an*, van *dadi*, *geschieden;* *katamtoewan* (Kr. Ng.) *zekerheid*, in pl. v. *katamtoe-an*, van *tamtoe*, *zeker*.

4° De verbinding van het aanhechtsel met woorden, die op een klinker uitgaan, heeft ook wel, ofschoon zelden, zoo plaats, dat de opene eindlettergreep eerst door eene wordt gesloten (waarbij dan de Oeloe en Soekoe somtijds in Taling en Taling-taroeng veranderen) en daarachter het aanhechtsel in zijn geheel wordt geplaatst; bijv. *kanjatahan* (Ng.) *waarheid*, in pl. v. *kanjata-an*, van *njåtå*, *waar;* *kalakoehan* (Ng.) *handelwijs*, in pl. v. *kalakoe-an*, van *lakoe*, *gedrag* (1); *kadadéhan* (Ng.) *uitkomst*, in pl. v. *kadadi-an*, van *dadi*.

In andere wordt de opene eindlettergreep van het woord eerst door eene gesloten, en daarachter het aanhechtsel gevoegd; bijv. *kasahènan* (Ng.) *goedheid*, van *sahé*, *goed;* *djadjànan* (Kr. Ng.) *koopwaar*, van *djådjå*, *venten*.

In enkele woorden is de opene eindlettergreep door eene gesloten; bijv. *patěnggàkan* (Kr.) *plaats waar men wacht houdt*, van *těnggå*, *wacht houden*.

In weinige woorden is de van het aanhechtsel in veranderd; bijv. *darbèk* (Kr. Ng.) *doewèk* (Ng.) *bezitting*, van *darbé* en *doewé*, *bezitten*.

---

(1) Te onderscheiden van *kalakon*, dat de Passieve vorm is en beteekent *volbracht worden*, *volbracht*.

Dit alles zijn wellicht overblijfsels van een vroeger dialectverschil.

5° Wanneer met het aanhechtsel [Javanese] samengestelde Werkwoorden het aanhechtsel [Javanese] aannemen, vervalt [Javanese] Zie bl. 70 en 71.

B. De Voorvoegsels [Javanese] en [Javanese]

1° Wanneer het grondwoord met eene [Javanese] aanvangt, worden deze voorvoegsels veelal met de eerste lettergreep samengetrokken, en wanneer de [Javanese] eene Oeloe of Soekoe bij zich heeft, veranderen deze daarbij in Taling en Taling-taroeng; bijv. [Javanese] *karĕp* (Ng.) *begeerte*, van [Javanese] *arĕp*, *begeeren;* [Javanese] *kéndĕl* (Kr.) *het zwijgen*, van [Javanese] *indĕl*, *zwijgen;* [Javanese] *kòndoer* (Kr. Ng.) *teruggang*, van [Javanese] *oendoer*, *teruggaan;* [Javanese] *potang* (Ng.) *schuldeischer*, van [Javanese] *oetang*, *schulden*.

Die samentrekking heeft echter niet altijd plaats; bijv. [Javanese] *ka-andàpan* (Kr.) *laagheid*, van [Javanese] *andap laag;* [Javanese] *ka-inan* (Kr. Ng.) *nalatigheid*, van [Javanese] *inâ*, *gebrek;* [Javanese] *ka-oentoengan* (Kr. Ng.) *voorspoed*, van [Javanese] *oentoeng*, *geluk;* en zij geschiedt nooit wanneer de [Javanese] aan het begin van het woord ontstaan is uit de Arabische ح, bijv. [Javanese] *pahoekoeman* (Kr. Ng.) *straf* van [Javanese] *hoekoem* (Ar. حكم) *vonnis;* [Javanese] *kahoermàtan* (Kr. Ng.) *eerbiedbetuiging* van [Javanese] *hoermat* (Ar. حرمة), *eerbied*.

Ook wanneer de samentrekking niet plaats heeft, verandert toch somtijds de Oeloe in Taling; bijv. [Javanese] *kaétjàlan* (Kr.) [Javanese] *ka-élangan* (Ng.) *degeen, die iets verliest*, van [Javanese] *itjal* en [Javanese] *ilang*, *verliezen*.

2°. Wanneer het grondwoord met eene van de smeltletters [Javanese] of [Javanese] aanvangt, wordt het voorvoegsel ook daarmede dikwijls samengetrokken; bijv. [Javanese] *kraton* of [Javanese] *karaton* (Kr. Ng.) *paleis*, van [Javanese] *ratoe*, *vorst;* [Javanese] *klangkoeng* of [Javanese] *kalangkoeng* (Kr.) *overheen gekomen*, van [Javanese] *langkoeng*, *voorbijgaan;* [Javanese] *prâdjâ* (Kr. Ng.) *residentie*, van [Javanese] *râdjâ*, *vorst*.

3° Bij alle andere beginletters wordt het voorvoegsel onveranderd daarvoor geplaatst; bijv. *kasěněngan* (Kr. Ng.) *tevredenheid*, van *sěněng*, *tevreden;* *pasaréan* (Kr.) *slaapplaats*, van *saré*, *slapen*. Wanneer het voorvoegsel komt voor een Werkwoord, waarvan de neusklank in het schrift onzichtbaar is (bl. 49), wordt deze achter dat voorvoegsel ook in het schrift uitgedrukt; bijv. *pandělěng* (Ng.) *het zien*, van *ndělěng*, *zien;* *pamběḍil* (Ng.) *het schieten*, van *mběḍil*, *schieten*.

4° Er zijn sommige schijnbare onregelmatigheden, waarbij achter de voorvoegsels en (welk laatste overigens altijd onveranderd voor het grondwoord wordt geplaatst), wanneer deze voor een woord komen, dat met eene aanvangt, die in wordt veranderd; zooals *pakèwěd* (Kr.) *pakèwoeh* (Ng.) *moeilijkheid*, van *èwěd* en *èwoeh*, *moeilijk;* *pikantoek* (Kr.) *pakólèh* (Ng.) *het verkrijgen*, van *antoek* en *ólèh*, *verkrijgen*, enz. Doch deze zijn waarschijnlijk niet rechtstreeks van die grondwoorden gevormd, maar van de Accidenteel-passieve vormen *kèwěd*, *kèwoeh*, *kantoek*, *kólèh*, enz. Tenzij men mocht willen aannemen dat die verandering van in geschiedt om de twee bij elkander komende klinkers te scheiden (*pa-èwěd, pa-èwoeh, pa-antoek, pa-ólèh); doch dan doet zich de vraag voor, waarom dit bij de groote meerderheid der woorden, die met eene aanvangen, *niet* geschiedt; of waarom in woorden als de hier opgegevene het voorvoegsel niet met het grondwoord wordt samengetrokken, gelijk gewoonlijk plaats heeft; terwijl het voorvoegsel in andere met beginnende woorden eenvoudig daarvoor wordt geplaatst; zooals *pi-ālā* (Ng.) *pi-awon* (Kr.) *iets kwaads*, van *ālā* en *awon*, *kwaad*, *slecht*.

Door middel van de op bl. 93 genoemde voorvoegsels en

aanhechtsels worden Afgeleide **naamwoorden** gevormd op de volgende wijzen.

I. Door het voorvoegsel ꦏ voor het grondwoord te voegen.

De op deze wijze afgeleide woorden zijn eigenlijk Accidenteel-passieve werkwoordsvormen (bl. 72), die gebruikt worden als *benaming van een voorwerp, dat het Object is van de door het Werkwoord uitgedrukte handeling*, zooals in het Nederlandsch *geschenk*, *gebraad*, *beminde;* bijv. ꦏꦂꦱ \ *karsâ* (Kr. i.) ꦏꦗꦼꦁ \ *kadjĕng* (Kr.) ꦏꦫꦼꦥ꧀ \ *karĕp* (Ng.) *het begeerde*, *begeerte*, *wil*, van ꦲꦂꦱ \ *arsa*, ꦲꦗꦼꦁ \ *adjĕng* en ꦲꦫꦼꦥ꧀ \ *arĕp*, *begeeren*, *willen;* ꦏꦮꦿꦸꦃ \ *kawroeh* (Kr. Ng.) *wat gekend* of *geweten wordt*, *kennis*, *wetenschap*, van ꦮꦿꦸꦃ \ *wroeh*, *kennen*, *weten*, *vernemen*.

II. Door het aanhechtsel ꦲꦤ꧀ \ achter het grondwoord te voegen.

De algemeene beteekenis van dit aanhechtsel is dat het eene *objectieve* (*passieve*) *of accidenteele gesteldheid* van eenig voorwerp uitdrukt; en het dient dan ook tot het vormen van de benaming van *voorwerpen*, *die in zoodanige gesteldheid verkeeren*. (1)

Wordt het Naamwoord gevormd van Eenvoudige of Transitieve werkwoorden (die dan daarbij natuurlijk den neusklank verliezen, wegens de objectieve beteekenis van het afgeleide woord, en ook het aanhechtsel, dat bij het Werkwoord de betrekking tot het Object uitdrukt), dan komt het in beteekenis dikwijls overeen met de Nederlandsche woorden, die van den wortel van een Werkwoord worden gemaakt door voorvoeging van *ge* of door achtervoeging van *sel* of *ling*, zooals, *geschenk*, *baksel*, *zendeling;* bijv. ꦲꦸꦠꦸꦱꦤ꧀ \ *oetoèsan* (Kr.) *afgezant*, van ꦔꦸꦠꦸꦱ꧀ \ *ngoetoes*, *afvaardigen;* ꦠꦸꦭꦶꦱꦤ꧀ \ *toelìsan* (Ng.) *geschrift*, van ꦤꦸꦭꦶꦱ꧀ \ *noelis*, *schrijven;* ꦒꦣꦲꦤ꧀ \ *gaḍàhan* (Kr.) *bezitting*, van ꦔ꧀ꦒꦣꦃ \ *nggaḍah*, *bezitten;* [illegible]

---

(1) Over de beteekenis van den gewijzigden vorm ꦲꦼꦤ꧀ \ ĕn zie men § 16.

pangànan (Ng.) *wat gegeten wordt*, *spijs*, van *mangan*, *eten; bégàlan* (Kr. Ng.) *geroofd goed*, *roof* van *mbégal*, *rooven; rangkĕpan* (Kr. Ng.) *wat gebruikt wordt om iets mede te voeren*, *voering*, van *ngrangkĕpi*, *iets* (een kleed) *ergens mede voeren; pinaràkan* (Kr. i.) *iets waarop gezeten wordt*, *zitplaats*, van *minaràki*, *op iets zitten*.

Maar dikwijls beteekent het ook, als het grondwoord een Bedrijvend of Transitief werkwoord is, *de werking* of *daad*, en als het grondwoord Intransitief is *den toestand*, die door het grondwoord wordt uitgedrukt, zooals *het vechten* of *gevecht*, *het schreien* of *géschrei*, en wel veelal zóó dat die werking of toestand aan meer dan één persoon of partij wordt toegeschreven. Zoo beteekent *bégàlan* ook, *het rooven*, *straatroof; tangìsan* (Ng.) *het weenen*, *geween*, van *tangis*, *weenen; paréntàhan* (Kr. Ng.) *het bevelen*, *regeering*, van *maréntah*, *bevelen*, *regeeren; toekàran* of *toetoekàran* (Kr. Ng.) *getwist*, *gevecht*, van *noekàri*, *twisten*, *vechten; angkàtan* (Kr. Ng.) *het vertrekken*, *de afmarsch*, van *angkat*, *vertrekken; wangsoelan* (Kr.) *het terugkeeren*, *terugkeer*, van *wangsoel*, *terugkeeren; pĕràngan* (Kr. Ng.) *gevecht*, van *pĕrang*, *vechten; rĕmbàgan* of *rĕrĕmbàgan*, (Kr.) *beraadslaging*, van *rĕmbag*, *raadplegen*. En wanneer de beteekenis van het grondwoord daartoe aanleiding geeft, hebben zulke woorden dan ook wel eene *wederzijdsche* beteekenis, zooals in *een onderling gevecht*, *getwist met elkander*, *onderlinge beraadslaging;* hierbij wordt het woord somtijds geredupliceerd, zooals in de twee laatste voorbeelden. (Vergel. bl. 78 en 81.)

Sommige van Werkwoorden afgeleide Naamwoorden beteekenen de *geschiktheid om de handeling* door het grondwoord uitgedrukt *te ondergaan*, zooals ons *begaanbaarheid*, *rekbaar-*

heid; het grondwoord wordt daarbij gewoonlijk verdubbeld. Bijv. van ꦚꦼꦏꦼꦭ꧀ *njĕkĕl* (Ng.) *vatten, grijpen,* ꦕꦼꦏꦼꦭ꧀ꦕꦼꦏꦼꦭꦤ꧀ *tjĕkĕl-tjĕkĕlan, de geschiktheid om gevat of gegrepen te worden, grijpbaarheid,* bijv. van iets dat glad of stekelachtig is; van ꦚꦩ꧀ꦧꦸꦁ *njamboeng* (Ng.) *verbinden, aaneenknoopen,* ꦱꦩ꧀ꦧꦸꦁꦱꦩ꧀ꦧꦸꦔꦤ꧀ *samboeng-samboengan, verbindbaarheid, aaneenknoopbaarheid;* ꦲꦔꦺꦭ꧀ꦱꦩ꧀ꦧꦸꦁꦱꦩ꧀ꦧꦸꦔꦤꦺꦥꦚ꧀ꦗꦭꦶꦤ꧀ *angèl samboeng-samboengané pandjalin, de aaneenknoopbaarheid van rotting is moeilijk, rotting is moeilijk aaneen te knoopen.*

Van Intransitieve Zegwoorden afgeleid beteekent het Naamwoord ook wel *een persoon of eene zaak, die zich in den door het grondwoord uitgedrukten toestand bevindt;* bijv. van ꦫꦸꦤ꧀ꦠꦸꦃ *roentoeh* (Ng.) *afvallen,* ꦫꦸꦤ꧀ꦠꦸꦲꦤ꧀ *roentoehan, het afgevallene, afval;* van ꦲꦶꦁꦒꦠ꧀ *inggat* (Ng.) *vluchten,* ꦲꦶꦁꦒꦠꦤ꧀ *inggàtan, vluchteling;* van ꦠꦼꦭꦸꦏ꧀ *tĕloek* (Kr. Ng.) *zich onderwerpen,* ꦠꦼꦭꦸꦏꦤ꧀ *tĕloĕkan, onderwerpeling.*

Als het grondwoord eene benaming van hoedanigheid of eigenschap, dus een Bijvoeglijk naamwoord, is, heeft het afgeleide woord somtijds dezelfde beteekenis doch met eenige wijziging, *die het ontstaan, het worden,* of *iets anders accidenteels van de hoedanigheid of eigenschap* uitdrukt; bijv. ꦲꦚꦂ *anjar* (Ng.) *nieuw,* ꦲꦚꦫꦤ꧀ *anjàran, versch, pas gekregen;* ꦮꦼꦢꦶ *wĕdi* (Ng.) *bevreesd,* ꦮꦼꦢꦺꦤ꧀ *wĕdèn, bevreesd van aard, vreesachtig.* Maar wanneer de zoo gevormde woorden voorkomen als Zelfstandige naamwoorden, beteekenen zij veelal *een persoon of eene zaak, waaraan de door het grondwoord uitgedrukte eigenschap* of *hoedanigheid bijzonder eigen is;* bijv. van ꦏꦸꦤꦶꦁ *koening* (Ng.) ꦗꦼꦤꦺ *djĕné* (Kr.) *geel,* ꦏꦸꦤꦶꦔꦤ꧀ *koeningan* en ꦗꦼꦤꦺꦪꦤ꧀ *djĕnéan, geel koper;* van ꦊꦒꦶ *lĕgi* (Kr. Ng.) *zoet,* ꦊꦒꦺꦤ꧀ *lĕgèn, palmwijn;* van ꦥꦼꦛꦏ꧀ *pĕṭak* (Kr.) *wit,* ꦥꦼꦛꦏꦤ꧀ *pĕṭàkan, wit katoen, zilver, zilvergeld;* van ꦲꦶꦉꦁ *irĕng* (Ng.) *zwart,* ꦲꦶꦉꦔꦤ꧀ *irĕngan, eenig zwart voorwerp,* en *onbebouwde grond,* waarop geen gewas staat; en zoo beteekent ook ꦲꦚꦫꦤ꧀ *anjàran, iets nieuws* en *een nieuweling.*

Als het grondwoord een Zelfstandig naamwoord is, hebben de Afgeleide naamwoorden verschillende beteekenissen.

Sommige drukken iets uit, dat een *namaaksel* of *eene verkleining is van* of *eenige overeenkomst heeft met het* door het grondwoord beteekende *voorwerp*, of *daarvan de accidenteele gesteldheid heeft;* bijv. van *koeping* (Ng.) *het oor*, *koepingan*, *het oor van een pot* of *van eene mand;* van *sĕgårå* (Ng.) *de zee*, *sĕgáran* (Kr. Ng.) *een meer;* van *baloembang* (Kr. Ng.), *een vijver*, *baloembàngan*, *een badkom, badplaats;* van *kali* (Ng.), *eene rivier*, *kalèn*, *eene gracht, waterleiding;* van *baloeng* (Kr. Ng.) *gebeente*, *baloengan*, *het zware houtwerk in een gebouw;* van *anak* (Kr. Ng.) *een kind*, *anàkan* of *anak-anàkan*, *eene pop;* van *pĕḍang* (Kr. Ng.) *eene sabel*, *pĕḍangan* of *pĕḍang-pĕḍangan*, *eene nagemaakte sabel;* van *djaran* (Ng.) *een paard*, *djarànan* of *djaran-djarànan*, *een nagemaakt paard.* De verdubbeling van het grondwoord, zooals in de laatste voorbeelden, komt vooral voor wanneer het voorwerp als speelgoed wordt gebruikt.

Andere hebben *eene collectieve beteekenis*, zooals ons *geboomte*, *gebergte;* hierbij wordt het woord veelal geredupliceerd of, wanneer het met eene aanvangt, verdubbeld (bl. 42); bijv. *sĕsĕkàran* (Kr.) *gebloemte*, van *sĕkar*, *bloem;* *kĕkajon* (Ng.) *kĕkadjĕngan* (Kr.) *geboomte*, van *kajoe* en *kadjĕng*, *boom;* *wowohan* en *oewoh-oewohan* (Kr. Ng.) *vruchten*, van *woh* en *oewoh*, *vrucht.*

Enkele, die van benamingen van personen of titels gevormd zijn, beteekenen *hetgeen door zoodanigen persoon beheerd of bewoond wordt* of *aan hem behoort;* bijv. *kaoeman* (Kr. Ng.) *de priesterwijk*, van *kaoem*, *priester;* *pradjoeritan* (Kr.) *wat tot een krijgsman behoort,*

zijne *uitrusting*, van *pradjoerit, krijgsman;* en zoo ook van sommige plaatsnamen; bijv. *sĕmawisan* (Kr.) *wat tot Samarang behoort, het Samarangsche*, van *Sĕmawis, Samarang*. De meeste woorden van deze beteekenis worden echter op eene andere wijze gevormd; zie bl. 104.

Van de Telwoorden, en ook van eenige andere woorden, die eene bepaalde maat of hoeveelheid uitdrukken, worden met het aanhechtsel woorden gevormd, die beteekenen hetgeen wij te kennen geven door *bij de zooveel;* bijv. van *poeloeh* (Ng.) *tiental*, *poeloehan, bij tientallen, bij de tien;* van *èwoe* (Kr. Ng.) *duizendtal*, *èwon, bij duizendtallen, bij het duizend;* van *taoen* (Kr. Ng.) *een jaar*, *taoenan, bij het jaar, bij jaren, iaren lang;* van *kàti* (Ng), *een kati* (zeker gewicht), *katèn, bij het kati* (bijv. verkocht worden). Zie ook bij de Telwoorden, § 20.

III. Door het voorvoegsel vóór, en het aanhechtsel achter het grondwoord te voegen.

De op deze wijze afgeleide woorden zijn eigenlijk Passief-Transitieve werkwoordsvormen (bl. 71); zij worden evenwel ook gemaakt van woorden, waarvan geen Transitieve werkwoordsvorm bestaat. Bij woorden, die met eene aanvangen, smelt het voorvoegsel niet daarmede samen; en bij dezulke, die op een klinker eindigen, als het Werkwoorden zijn, het aanhechtsel ook meestal niet daarmede (bl. 71, 95 en 96).

Wanneer zij gevormd worden van Werkwoorden, die eene Transitieve beteekenis hebben, drukken zij veelal *een persoon* of *eene zaak* uit, *waaraan het* door het Werkwoord beteekende *accident overkomt* of *overkomen kan*, of die *de* door het grondwoord uitgedrukte *werking ondergaat;* bijv. van *ngilàngi* (Ng.) *ngitjàli* (Kr.) *iets verliezen*, *ka-ilàngan* en *ka-itjàlan, de persoon, die door een verlies getroffen wordt, die iets verliest*, en *het verlorene;* van *nĕksi* (Kr. Ng.) *getuigen*, *kasĕksèn*,

hetgeen getuigd wordt, verklaring; van ꦤꦶꦔꦭꦶ \ *ningàli* (Kr.) *naar iets zien,* ꦏꦠꦶꦔꦭꦤ꧀ \ *katingàlan, hetgeen te zien is, gezicht, visioen;* van ꦔ꧀ꦭꦸꦁꦒꦸꦃꦲꦶ \ *ngloenggoehi* (Ng.) *op iets zitten,* en *een ambt bekleeden,* ꦏꦭꦸꦁꦒꦸꦃꦲꦤ꧀ \ *kaloenggoehan, hetgeen waarop men zit,* en *een ambt,* dat bekleed wordt.

Is het grondwoord een Intransitief Zegwoord, dan beteekent het Naamwoord den *toestand,* die door het grondwoord wordt aangeduid; bijv. van ꦲꦤ *ànà* (Ng.) *zijn, bestaan,* ꦏꦲꦤꦤ꧀ \ *kahanan, het bestaan, het aanzijn;* van ꦢꦢꦶ \ *dadi* (Ng.) *worden,* ꦏꦢꦢꦶꦪꦤ꧀ \ *kadadian, wording;* van ꦌꦭꦶꦁ \ *éling* (Ng.) *indachtig zijn,* ꦏꦌꦭꦶꦔꦤ꧀ \ *ka-élingan, herinnering;* van ꦮꦶꦭꦸꦗꦼꦁ \ *wiloedjèng* (Kr.) *welvarend zijn,* ꦏꦮꦶꦭꦸꦗꦼꦔꦤ꧀ \ *kawiloedjèngan gezondheid;* van ꦭꦏꦸ \ *lakoe* (Ng.) *gaan, zich gedragen,* ꦏꦭꦏꦸꦮꦤ꧀ \ *kalakoean* (Kr. Ng.) *gedrag, handelwijs.*

Als het grondwoord eene eigenschap of hoedanigheid uitdrukt, dus een Bijvoeglijk naamwoord is, beteekent het afgeleide woord *die hoedanigheid* als Zelfstandig naamwoord, gelijk de Nederlandsche woorden, die door achtervoeging van *heid* of *dom* van Bijvoeglijke naamwoorden worden gemaakt; bijv. ꦏꦱꦼꦤꦼꦔꦤ꧀ \ *kasěněngan* (Kr. Ng.) *tevredenheid,* van ꦱꦼꦤꦼꦁ \ *sěněng, tevreden;* ꦏꦱꦼꦏ꧀ꦠꦺꦤ꧀ \ *kasěktèn* (Kr. Ng.) *machtigheid, macht,* van ꦱꦼꦏ꧀ꦠꦶ \ *sěkti, machtig;* ꦏꦧꦶꦱꦤ꧀ \ *kabisan* (Ng.) *bekwaamheid,* van ꦧꦶꦱ \ *bisà, bekwaam;* ꦏꦱꦸꦒꦶꦪꦤ꧀ \ *kasoegian* (Kr. Ng.) *rijkdom,* van ꦱꦸꦒꦶꦃ \ *soegih, rijk.*

Is het grondwoord een Zelfstandig naamwoord, dan beteekent het afgeleide woord somtijds *een persoon, die de accidenteele gesteldheid heeft van de* door het grondwoord beteekende *zaak, daarmede in aanraking komt,* of *die bezit;* bijv. ꦏꦠꦩꦸꦮꦤ꧀ \ *katamoean* (Kr.) *iemand die gasten heeft, gastheer,* van ꦠꦩꦸ \ *tamoe, gast;* ꦏꦼꦩꦱꦤ꧀ \ *kěmasan* (Kr. Ng.) *goudsmid,* van ꦲꦼꦩꦱ꧀ \ *ěmas, goud;* en zoo kunnen ook de op bl. 102 aangehaalde voorbeelden [illegible] \ en [illegible] \ *iemand, die een verlies heeft,* geacht worden afgeleid te zijn van de

grondwoorden *ilang* en *itjal*, die evenzeer *verlies* als *verliezen* beteekenen.

Andere beteekenen *hetzelfde als hun grondwoord*, *doch in ruimeren zin;* zij duiden alles aan, wat de accidenteele gesteldheid van de door het grondwoord beteekende zaak heeft; bijv. *kalangĕnan* (Kr. Ng.) *alles wat tot vermaak strekt*, van *langĕn*, *vermaak;* *kaoentoengan* (Kr. Ng.) *allerlei geluk*, *voorspoed*, *welvaart*, van *oentoeng*, *geluk*; *voordeel;* *karòban* (Kr. Ng.) *overstrooming*, ook *overstroomd land*, van *ròb*, *de vloed.*

Wanneer het grondwoord den naam, titel of rang van een persoon aanduidt, beteekent het afgeleide woord *hetgeen door dien persoon bezeten*, *beheerd of bewoond wordt*, of *tot hem behoort;* bijv. van *ratoe* (Kr. Ng.) *vorst*, *karaton* of *kraton*, *vorstelijk gebied*, *residentie*, *paleis;* van *poetri* (Kr. i.) *prinses*, *kapoetrèn*, *serail;* van *boepati* (Kr. Ng.) *een Boepati*, *regent*, *kaboepatèn*, *het gebied van een Boepati*, *regentschap;* van *déwâtâ* (Kr. Ng.) *godheden*, *kadéwatan*, *godenverblijf;* van *Mangkoe Nĕgârâ*, *kamangkoe-nĕgaran*, *het gebied* of *het hof van Mangkoe Nĕgârâ.* En zoo ook van sommige plaatsnamen; als van *Dĕmak*, *kadĕmàkan*, *het tot Dĕmak behoorende*, *het Dĕmaksche;* van *Magĕtan*, *kamagĕtan*, *het tot Magĕtan behoorende*, *het Magĕtansche;* in welk laatste woord het aanhechtsel wordt weggelaten, omdat het grondwoord zelf reeds op die lettergreep eindigt.

IV. Door het voorvoegsel voor het grondwoord te voegen.

Door dit voorvoegsel, dat ook somtijds als *pĕ* wordt geschreven en uitgesproken, worden Naamwoorden gevormd van Eenvoudige werkwoorden (1), van Toestandswoorden, en

(1) Slechts in enkele gevallen van Transitieve werkwoorden (die

in het algemeen van woorden, die een eenvoudig *handelen* of *iets zijn* beteekenen. Van Werkwoorden gevormd behouden de afgeleide woorden den neusklank, wanneer zij eene subjectieve of actieve beteekenis hebben; zij nemen dien dan ook zelfs aan, al heeft het grondwoord niet den werkwoordsvorm; bijv. ꦥꦚꦼꦫꦠ꧀ \ *panjĕrat* (Ng.) *het schrijven*, van ꦚꦼꦫꦠ꧀ \ *njĕrat, schrijven;* ꦥꦔꦶꦤ꧀ꦠꦸꦤ꧀ \ *pangintoen* (Kr.) *het verzenden, de zender*, van ꦔꦶꦤ꧀ꦠꦸꦤ꧀ \ *ngintoen, zenden;* ꦥꦔ꧀ꦒꦼꦝꦺ \ *panggĕḍé* (Ng.) *aanvoerder*, van ꦒꦼꦝꦺ \ *gĕḍé, groot, groot zijn*. Wanneer het afgeleide woord eene objectieve of passieve beteekenis heeft, krijgt het den neusklank niet; zooals ꦥꦏꦶꦤ꧀ꦠꦸꦤ꧀ \ *pakintoen, het gezondene, de bezending;* ꦥꦮꦂꦠ \ *pawartâ* (Ng.) *tijding, bericht, wat bericht wordt*, van ꦲꦮꦂꦠ \ *awartâ, berichten.* Deze woorden zijn niet zeer talrijk. — Als het grondwoord een Toestandswoord is, komt het voorvoegsel onveranderd daarvoor; bijv. ꦥꦩꦁꦏꦠ꧀ \ *pamangkat* (Kr. Ng.) *het vertrekken*, van ꦩꦁꦏꦠ꧀ \ *mangkat, vertrekken.* Ook deze woorden zijn weinig in gebruik, omdat dikwijls het Toestandswoord zelf als Naamwoord wordt gebezigd (zie bl. 69).

Het voorvoegsel ꦥ geeft aan het woord den vorm en de beteekenis van een Naamwoord, *dat de* door het grondwoord aangeduide *handeling of toestand voorstelt als een voorwerp, als eene zaak;* zooals wij dit doen door de Onbepaalde wijs van het Werkwoord als Zelfstandig naamwoord te gebruiken, of door een Naamwoord, dat gevormd is door *ing* achter den wortel van het Werkwoord te voegen, of ook door dien wortel zelf als Naamwoord te bezigen; zooals *het verdedigen, de verdediging; het verkoopen, de verkoop; het afmarscheeren, de*

---

dan natuurlijk het aanhechtsel verliezen), wanneer het Eenvoudig werkwoord niet in gebruik is of eene andere beteekenis heeft; bijv. ꦥꦩꦗꦼꦒ꧀ \ *pamadjĕg* (Ng.), *het pachten* en *het verpachten*, van ꦩꦗꦼꦒꦶ \ *madjĕgi, pachten* en ꦩꦗꦼꦒꦏꦺ \ *madjĕgaké, verpachten.* Het Eenv. werkw. ꦩꦗꦼꦒ꧀ \ *madjĕg* beteekent *vast* of *bestendig iets zijn.*

afmarsch; het zenden, de zending. Dooh deze woorden hebben dan in het Javaansch eene actieve of passieve beteekenis naar gelang zij wel of niet den neusklank hebben, in welk laatste geval zij de Onbepaalde wijs van den Lijdenden vorm als Naamwoord beteekenen: *het verkocht worden, het gezonden worden.* Zoo komt dan, met eene actieve beteekenis, van *ambĕḍil* (Ng.) *schieten*, *pambĕḍil, het schieten;* van *nandoer* (Ng.) *planten*, *panandoer, het planten;* van *ngirim* (Ng.) *zenden*, *pangirim, het zenden;* van *noekoe* (Ng.) *koopen*, *panoekoe, het koopen;* van *ngoelon* (Ng.) *westwaarts gaan*, *pangoelon, het westwaarts gaan;* van *oeloe* (Kw.) *hoofd, hoofd zijn*, *pangoeloe, het aan het hoofd staan;* van *ningali* (Kr.) *iets zien*, *paningal, het zien;* van *ndamĕl* (Kr.) *nggawé* (Ng.) *doen*, *pandamĕl* en *panggawé, het doen, bedrijf;* van *ngolah* (Kr. Ng.) *bereiden* (ook van spijzen) *pangolah, het bereiden;* van *njoekoer* (Kr. Ng.) *scheren*, *panjoekoer, het scheren* (1). En met eene passieve beteekenis: van *ngirim* (Ng.) *ngintoen* (Kr.) *zenden*, *pakirim* en *pakintoen, het gezonden worden;* van *awarti* (Kr.) *awartå* (Ng.) *berichten*, *pawarti* en *pawartå, het bericht worden;* van *ndamĕl* en *doen*, *padamĕl* en *pagawé, het gedaan worden, bedrijf;* van *kèwoeh* (Ng.) *kèwĕd* (Kr.) *in*

(1) Men vindt echter ook enkele woorden, die geene actieve beteekenis hebben, met den neusklank; zoo als *pambòbot* (Kr. i.) *het zwanger zijn, zwangerschap*, van *ambòbot, zwanger, zwanger zijn;* *panjakit* (Kr.), *panglårå* (Ng.), *plaatselijke ziekte* (maar ook met de actieve beteekenis van *kwaadstoker, toovenaar*), van *sakit* en *lårå, ziek, pijnlijk.*

moeilijkheid geraakt zijn, ꦥꦏꦺꦮꦸꦃ꧈ *pakèwoeh* en ꦥꦏꦺꦮꦺꦢ꧀꧈ *pakèwĕd, het in moeilijkheid geraakt zijn, moeilijkheid, bezwaar.*

Maar vele van deze woorden hebben ook eene andere beteekenis gekregen; namelijk door ze te beschouwen als bepaling of attribuut van een ander, veelal niet uitgedrukt, Naamwoord, dat een persoon of een voorwerp beteekent. En zoo geven zij dan te kennen, met den neusklank, *den persoon of de zaak, die de handeling van het Werkwoord verricht;* en zonder den neusklank, *den persoon of de zaak, die de handeling ondergaat* of *in zekeren toestand verkeert.* Zoo beteekent bijv. ꦥꦚ꧀ꦗꦿꦶꦩꦤ꧀꧈ ook, *de persoon die schiet;* ꦥꦔꦶꦫꦶꦩ꧀꧈ en ꦥꦔꦶꦤ꧀ꦠꦸꦤ꧀꧈ *de persoon die zendt, de zender;* ꦥꦤꦸꦏꦸ꧈ *het geld om te koopen, koopsom;* ꦥꦔꦸꦭꦸꦮꦤ꧀꧈ *een oord dat westwaarts loopt, het westwaarts gelegene land;* ꦥꦔ꧀ꦲꦸꦭꦸ꧈ *iemand die aan het hoofd staat, een opperpriester;* ꦥꦤꦶꦔꦭꦤ꧀꧈ *het gezicht, gezichtsvermogen;* ꦥꦔꦺꦴꦭꦃ꧈ *iemand die spijzen bereidt, een kok;* ꦥꦚꦸꦏꦸꦂ꧈ of ꦭꦝꦶꦁꦥꦚꦸꦏꦸꦂ꧈ *lading panjoekoer, een mes om te scheren, scheermes.* En zonder neusklank: ꦥꦏꦶꦫꦶꦩ꧀꧈ en ꦥꦏꦶꦤ꧀ꦠꦸꦤ꧀꧈ *goederen die gezonden worden, bezending;* ꦥꦮꦂꦠ꧈ en ꦥꦮꦂꦠꦶ꧈ *iets dat bericht wordt, tijding;* ꦥꦒꦮꦺꦪꦤ꧀꧈ en ꦥꦒꦮꦺ꧈ *eene daad die uitgevoerd wordt, bedrijf, streek.* (Zie ook § 13).

V. Door het voorvoegsel ꦥ vóór en het aanhechtsel ꦲꦤ꧀꧈ achter het grondwoord te voegen.

Op deze wijze worden afgeleide Naamwoorden gevormd van Werkwoorden en van oorspronkelijke Zelfstandige naamwoorden.

Hoewel het aanhechtsel ꦲꦤ꧀ eene objectieve beteekenis heeft (bl. 98) en dus eigenlijk niet kan samengaan met den neusklank, die het kenmerk van den actieven of subjectieven vorm is, behouden toch de van Werkwoorden afgeleide woorden den neusklank, wanneer zij een voorwerp of eene zaak uitdrukken, die de *werking* van eenig Subject veronderstelt, terwijl het aanhechtsel ꦲꦤ꧀ den objectieven zin aan het woord geeft; maar wanneer zoodanige *werking* niet wordt

verondersteld, hebben zij den neusklank niet. Zij missen natuurlijk ook den neusklank, wanneer het grondwoord niet den werkwoordsvorm kan hebben, dus ook als dit een Zelfstandig naamwoord is, en, gelijk vanzelf spreekt, wanneer het afgeleide woord eene passieve beteekenis heeft. Vandaar, dat sommige woorden met en zonder den neusklank kunnen voorkomen naarmate men zich de daardoor beteekende zaak voorstelt als door een Subject teweeggebracht of zonder dat nevendenkbeeld.

Van Werkwoorden gevormd met behoud van den neusklank schijnen zij eigenlijk te beteekenen *de* door het grondwoord uitgedrukte *handeling, voorgesteld als een voorwerp, als eene zaak, die door eenig Subject* (door iemand, door of met iets) *wordt teweeggebracht;* dus hetzelfde als die alleen door het voorvoegsel worden gevormd, doch, ten gevolge van het objectieve aanhechtsel \ met het nevenbegrip van *teweeggebracht worden;* bijv. \ *pandamèlan* (Kr.) \ *panggawéan* (Ng.) *het werken dat iemand doet, werk, bedrijf,* van \ *ndamèl* en \ *nggawé, werken, doen;* \ *pangoerìpan* (Kr.) \ *panggèsangan* (Ng.) *het laten leven, het levend maken,* dat door iemand of iets geschiedt, van \ *ngoerìpi* en \ *nggèsàngi, laten leven,* of \ *ngoerìpakèn* en \ *nggèsangaké, levend maken;* \ *panoekon* (Ng.) *het koopen,* dat iemand doet, *de koop,* dien iemand sluit, van \ *noekoe, koopen.* Maar nu worden deze woorden veelal gebruikt als bepaling of attribuut van een ander, hetzij al of niet uitgedrukt, Naamwoord, dat een *werktuig, middel, oorzaak, vermogen* of *kunst* uitdrukt; en zoo beteekenen zij dan, ook zonder dat hoofdwoord, gewoonlijk het *werktuig, middel* enz. waarmede de door het grondwoord uitgedrukte handeling wordt verricht. Zoo is dan \ en \ ook *een levendmakend middel,* bijv. \ *tojå pangoerìpan, levendmakend water;* \ ook *het geld* of *de prijs*

waarvoor iets (bijv. eene bruid) *wordt gekocht*, *koopsom;* van *ngaoeb* (Kr. Ng.) *schuilen*, *pangaoeban*, *iets dat dient om onder te schuilen*, bijv. een afdak, een boom; van *nggorèng* (Kr. Ng.) *braden*, *panggorèngan*, *braadpan*, *braadspit;* van *ndadar* (Kr. Ng.) *toetsen*, *pandadàran*, *toetssteen;* van *nggiling* (Kr. Ng.) *draaien*, *malen*, *panggilìngan*, een *handmolen;* van *njĕrat* (Kr.) *noelis* (Ng.) *schrijven*, *panjĕràtan* en *panoelisan*, *iets wat tot schrijven gebezigd wordt*, *schrijftafel*.

Maar zij worden ook dikwijls gebruikt als benaming van eene *plaats*, waar, en somtijds van een *tijd*, waarop iets geschiedt, dus eigenlijk als bepaling of attribuut van eenig plaats- of tijd-aanduidend hoofdwoord. In deze beteekenis behoeven zij den neusklank niet aan te nemen; bijv. *patoeron* (Ng.) *pasaréan* (Kr.) *slaapplaats*, van *toeroe* en *saré*, *slapen;* *pamoeroekan* (Ng.) *pamoelangan* (Kr.) *plaats waar onderricht wordt gegeven*, *school*, van de Werkwoorden *moeroek* en *moelang* (grondw. en) *leeren;* *paséban* (Ng.) *pasowan* (Kr.) (1), *plaats waar men voor eenen meerdere verschijnt*, en ook *de bepaalde dag waarop dit moet geschieden*, *zitdag*, van *sébå* en *sowan*, *voor eenen meerdere verschijnen;* *panèn* (Kr. Ng.) *de tijd om de rijst te snijden*, *rijstoogst*, van *ngĕni* (grondv. *nì*), *rijstsnijden;* *pabarìsan* (Kr. Ng.) *plaats waar troepen gelegerd zijn*, *legerplaats*, van *abaris*, *gelegerd zijn;* *pagantoengan* (Kr. Ng.) *plaats waar iets wordt opgehangen*, *galg*, *rek*, van *nggantoeng*, *ophangen*. En zoo is ook

(1) In dit woord wordt voor de welluidendheid het aanhechtsel *an* weggelaten, omdat het grondwoord ook reeds op die lettergreep eindigt.

pasĕràtan en *patoelisan*, *schrijftafel*, als *plaats* waar men schrijft (verg. bl. 109). Doch men vindt ook *pambarìsan*, *panggantoengan*, enz.; en dit beteekent dan eigenlijk *de plaats waar men troepen legert*, *de plaats waar men iemand* of *iets ophangt*, enz.

Wanneer overigens op deze wijze Naamwoorden worden gevormd van Werkwoorden met verlies van den neusklank, hebben zij eene zuiver objectieve beteekenis, d. i. zij duiden *een persoon of eene zaak* aan *die het Object is van de door het Werkwoord uitgedrukte handeling;* bijv. *pakiriman* (Ng.) *pakintoenan* (Kr.) *hetgeen gezonden wordt*, *een geschenk*, van *ngirim* en *ngintoen*, *zenden; parantéan* (Kr. Ng.) *een geketende*, *kettingganger* (ook het *kettinggangersverblijf*) van *ngranté*, *ketenen; patjĕlaṭon* (Ng.) *hetgeen gesproken wordt*, *gesprek*, van *njĕlaṭoe*, *spreken; pagawéan* (Ng.) *padamĕlan* (Kr.) *hetgeen gedaan wordt*, *werk*, van *nggawé* en *ndamĕl*, *doen*, *werken; pagilingan* (Kr. Ng.) *hetgeen ronddgedraaid wordt*, *een molenrad; patakònan* (Ng.) *iemand die gevraagd wordt*, *een vraagbaak* en *hetgeen gevraagd wordt*, *vraag*, van *nakòni*, *iemand iets vragen; pasoeson* (Ng.) *een kind dat gezoogd wordt*, *zuigeling*, van *noesoe*, *zogen*. En zoo zal *patĕlĕsan*, *een badkleed*, van *nĕlĕs*, *nat maken*, en *pasàtan* (Kr. Ng.) *een kleed dat men na het baden aantrekt*, van *ngasat*, *drogen*, eigenlijk ook wel beteekenen *het nat gemaakte* en *het gedroogde*, of anders *de plaats* (het kleed) *waarin men nat* en *droog is* (bl. 109). Evenwel vindt men met dezelfde objectieve beteekenis doch met den neusklank: *panĕmbahan* (Kr. Ng.) *een persoon die vereerd wordt* of *bij wien men zijne sembah maakt* (vorstentitel), van *nĕmbah*, *eene sembah maken*, *vereeren*; en *panoetan*,

nevens *patoetan* (Kr. Ng.) *een persoon die gevolgd wordt, voorganger*, van *anoet, volgen;* en enkele andere.

Is het grondwoord een Zelfstandig naamwoord, dan beteekent het afgeleide woord *de plaats waar de* door het grondwoord aangeduide *persoon of zaak zich bevindt*, zijn of haar *grondgebied;* bijv. van *djĕksâ* (Kr. Ng.) *rechter, Djaksa, padjĕksan, de woning van een Djaksa, gerechtsplaats;* van *dĕmang, districtshoofd, Demang, padĕmangan, de woning* of *het gebied van een Demang;* van *awoe* (Kr. Ng.) *asch*, *pawon, stookplaats;* van *griâ* (Kr.) *een huis*, *pagrian, de plaats waarop een huis staat, erf;* van *désâ* (Ng.) *een dorp, padésan, de plaats waar een dorp staat, dorpsgrond;* van *koeboer* (Kr.) *een graf*, *pakoeboeran, begraafplaats.*

VI. Door het voorvoegsel voor het grondwoord te voegen.

Het voorvoegsel verschilt van daardoor, dat het geene Naamwoorden vormt van Actieve werkwoordsvormen en dus nooit den neusklank achter zich neemt (1), en dat het daarmede samengestelde woord nooit een *persoon* beteekent. Het hiermede gevormde woord heeft eene objectieve beteekenis; het drukt het accident uit als *eene zaak die gedaan wordt;* bijv. van *toeloeng* (Kr. Ng.) *helpen, hulp* in het algemeen, *pitoeloeng, hulp* die verleend wordt; van *rĕmbag* (Kr.) *rĕmboeg* (Ng.) *overleg, beraadslaging, pirĕmbag* en *pirĕmboeg, beraadslaging* die gehouden wordt; van *toeroet* (Kr. Ng.) *volgen, gehoorzamen*, *pitoeroet, het gehoorzamen, gehoorzaamheid* die bewezen wordt; van *toetoer* (Ng.)

---

(1) Prof. ROORDA vermeldt echter in zijne Grammatica en ook in het Woordenboek *pinoedjoe* nevens *panoedjoe* (Kr. Ng.) *het juiste oogenblik*, van *noedjoe* (grondw. *toedjoe*), *juist treffen.*

zeggen, onderrichten, ꦥꦶꦠꦸꦠꦸꦂ \ *pitoetoer, gezegde, onderrichting* die gegeven wordt; van ꦠꦏꦺꦤ꧀ \ *takèn* (Kr.) ꦠꦏꦺꦴꦤ꧀ \ *takòn* (Ng.) *vragen,* ꦥꦶꦠꦏꦺꦤ꧀ \ *pitakèn* en ꦥꦶꦠꦏꦺꦴꦤ꧀ \ *pitakòn, vraag* die gedaan wordt; van ꦲꦭ \ *ålå* (Ng.) ꦲꦮꦺꦴꦤ꧀ \ *awon* (Kr.) *slecht,* ꦥꦶꦲꦭ \ *piålå* en ꦥꦶꦲꦮꦺꦴꦤ꧀ \ *piawon, slechtheid, iets slechts* dat ontstaat of bedreven wordt; ꦥꦶꦏꦤ꧀ꦠꦸꦏ꧀ \ *pikantoek* (Kr.) *hetgeen verkregen wordt, bevinding, baat,* van ꦏꦤ꧀ꦠꦸꦏ꧀ \ *kantoek,* passieve vorm van ꦲꦤ꧀ꦠꦸꦏ꧀ \ *antoek, verkrijgen.* Deze woorden worden ook weder onveranderd als Zegwoord gebruikt; zoo beteekent dan ꦥꦶꦠꦸꦭꦸꦁ \ ook *helpen,* ꦥꦶꦠꦏꦺꦴꦤ꧀ \ *vragen,* ꦥꦶꦏꦤ꧀ꦠꦸꦏ꧀ \ *verkrijgen,* enz.

Er zijn eenige weinige woorden, die bij het voorvoegsel ꦥꦶ ook het aanhechtsel ꦲꦤ꧀ aannemen; deze hebben dan dezelfde beteekenis als die met ꦥ en ꦲꦤ꧀ zonder neusklank worden gevormd. Zoo heeft men ꦥꦶꦠꦏꦺꦴꦤꦤ꧀ \ (Ng.) ꦥꦶꦠꦏꦺꦤꦤ꧀ \ (Kr.) *iemand die gevraagd wordt* en *hetgeen gevraagd wordt, vraagbaak, vraag* (bl. 110); ꦥꦶꦠꦼꦥꦸꦔꦤ꧀ \ *pitĕpoengan* (Ng.) ꦥꦶꦠꦼꦥꦔꦤ꧀ \ *pitĕpangan* (Kr.), *gemeenschap, omgang, gezelligheid,* van ꦠꦼꦥꦸꦁ \ *tĕpoeng* en ꦠꦼꦥꦁ \ *tĕpang, zich aansluiten, vereenigd zijn;* ꦥꦶꦭꦼꦁꦒꦲꦤ꧀ \ *pilĕnggahan* (Kr.) ꦥꦶꦭꦸꦁꦒꦸꦲꦤ꧀ \ *piloenggoehan* (Ng.) *het zitten, zitplaats* en *bij elkander zitten,* van ꦭꦼꦁꦒꦃ \ *lĕnggah* en ꦭꦸꦁꦒꦸꦃ \ *loenggoeh, zitten.*

VII. Door het voorvoegsel ꦥꦿ \ ꦥꦿ \ ꦥꦂ \ of ꦥꦽ \ voor het grondwoord te voegen.

Omtrent dit voorvoegsel valt op te merken: 1° dat het voorkomt in vele woorden, die daarmede samengesteld in hun geheel uit het Sanskrit zijn overgenomen en niet eerst na hunne inlijving in het Javaansch dit praefix hebben gekregen; zooals ꦥꦿꦕꦪ \ *pratjåjå* (Ng.) *geloof, vertrouwen;* ꦥꦿꦏꦫ \ *prakårå* (Ng.) *zaak, onderwerp;* ꦥꦂꦠꦶꦮ \ *partiwå* (Kr.) *bevelhebber, held;* ꦥꦽꦠꦶꦮꦶ \ *prĕtiwi* (Kw.) *de aarde,* enz. 2° dat het in andere woorden eene samentrekking is van ꦥꦫ \ *pårå, gedeelte,* zooals in ꦥꦿꦠꦶꦒꦤ꧀ \ *pratigan* (Kr.) ꦥꦿꦠꦼꦭꦺꦴꦤ꧀ \ *pratĕlon* (Ng.) *derde gedeelte,* van ꦠꦶꦒ \ *tigå* en ꦠꦼꦭꦸ \ *tĕloe, drie;* of van een

ander ꦥꦫ pârâ, dat eene collectieve beteekenis heeft, zooals in ꦥꦿꦩꦤ꧀ꦠꦿꦶ *prâmantri*, in pl. v. ꦥꦫꦩꦤ꧀ꦠꦿꦶ *pârâ mantri*, *de gezamenlijke Mantri's.*

Het eigenlijke Javaansche voorvoegsel ꦥꦿ schijnt in beteekenis weinig van ꦥ te verschillen, behalve dat de daarmede gevormde woorden altijd een actieven zin hebben; hoewel zij nooit van Werkwoorden worden afgeleid, en het voorvoegsel dus ook nooit den neusklank achter zich neemt. Voorbeelden zijn: ꦥꦿꦠꦤ꧀ꦝ *pratândâ* (Kr. Ng.) *bewijs*, *beteekening*, van ꦠꦤ꧀ꦝ *tândâ*, *blijk*, *teeken*, *merk;* ꦥꦿꦠꦺꦭ *pratélâ* (Kr. Ng.) *verklaring*, *opgaaf*, van ꦠꦺꦭ *télâ*, *klaar*, *duidelijk;* ꦥꦿꦠꦶꦁꦏꦃ *pratingkah* (Kr. Ng.) *handelwijs*, *gedrag*, *kuren*, van ꦠꦶꦁꦏꦃ *tingkah*, *gedrag*, *kuren;* ꦥꦿꦩꦶꦭ *pramilâ* (Kr.) *oorzaak*, *begin*, van ꦩꦶꦭ *milâ*, *oorzaak*, *begin*, *reden;* ꦥꦿꦗꦚ꧀ꦗꦶ *pradjangdji* (Kr. Ng.) *overeenkomst*, *belofte*, van ꦗꦚ꧀ꦗꦶ *djangdji*, *overeenkomst*, *belofte;* ꦥꦿꦢꦠ *pradâtâ*, *twist*, *proces*, ook de naam van eene rechtbank, de *Pradâtâ*, van ꦢꦠ *dâtâ*, *twist*, *strijd*, *proces;* ꦥꦿꦗꦸꦫꦶꦠ꧀ *pradjoerit* (Kr. Ng.) *krijgsman*, van ꦗꦸꦫꦶꦠ꧀ *djoerit*, *krijg.*

Enkele woorden nemen bij het voorvoegsel ꦥꦿ ook het aanhechtsel ꦲꦤ꧀ aan; zooals ꦥꦿꦥꦺꦤ꧀ *prapèn* (Kr. Ng.) *stookplaats*, *fornuis*, van ꦲꦥꦶ *api*, *vuur;* ꦥꦿꦢꦠꦤ꧀ *pradatan* (Kr. Ng.) *plaats waar de Pradâtâ* (rechtbank) *gehouden wordt* of *waar de processen gevoerd worden*, van ꦢꦠ *dâtâ*, of van ꦥꦿꦢꦠ *pradâtâ;* ꦥꦿꦗꦚ꧀ꦗꦺꦪꦤ꧀ *pradjangdjéan* (Kr. Ng.) *onderlinge afspraak*, *verdrag*, van ꦗꦚ꧀ꦗꦶ *djangdji;* ꦥꦼꦫꦶꦥꦺꦪꦤ꧀ *pĕripéan* (Kr. Ng.) *zwagerschap*, van ꦲꦶꦥꦺ *ipé*, *zwager.*

§ 13. De hulpwoorden ꦲꦺꦁꦒꦺꦤ꧀ (Kr.) ꦲꦺꦁꦒꦺꦴꦤ꧀ (Ng.) en [illegible] (Kr.) [illegible] (Ng.)

De woorden ꦲꦺꦁꦒꦺꦤ꧀ *ĕnggèn* en ꦲꦺꦁꦒꦺꦴꦤ꧀ *ĕnggòn* (gewoonlijk éénlettergrepig uitgesproken *nggèn* en *nggòn*), die

plaats, en [Javanese script] *angsal* en [Javanese script] *olèh*, die *verkrijgen* en *hetgeen verkregen wordt* beteekenen, worden, met geheele verwaarloozing van die oorspronkelijke beteekenis, dikwijls gebezigd om aan een Werk- of Toestandswoord of ook wel aan een Zindeel de beteekenis van een Naamwoord te geven, en wel veelal van zulk een, dat van een Werkwoord gevormd is door het praefix [Javanese script] en dus de handeling of den toestand voorstelt als eene zaak (zie bl. 105), waarvan dan iets gezegd wordt; b. v. [Javanese script] *èdjrahkoe olèhkoe adol timoen ånå barang ikoe tèkå toenå* (Ng.) *ik bereken dat ons komkommers verkoopen iets is, dat op schade zal uitloopen;* [Javanese script] *sampoen lami nggénipoen oemadĕg ratoe* (Kr.) *reeds lang was zijn vorst zijn* (*reeds lang was hij vorst*); [Javanese script] *kapati nggénipoen saré* (Kr.) *zeer vast was zijn slapen* (*zijn slaap*); [Javanese script] *Dèwi Boehanad angsàlipoen mbòbòt sampoen sawĕlas woelan* (Kr.), *het zwanger zijn* (*de zwangerschap*) *van Dèwi Boehanad was reeds elf maanden.* Somtijds heeft zoodanige uitdrukking ook de beteekenis van een objectief naamwoord, zooals gevormd wordt van Werkwoorden door het aanhechtsel [Javanese script] (zie bl. 98); bijv. [Javanese script] *ĕnggénipoen njĕpĕng dĕdamĕl sami anggrègèli* (Kr.) *de in de hand gehoudene wapenen* (*de wapenen die zij in de handen hadden*) *ontvielen hun.* In dergelijke gevallen, waarin men in het Nederlandsch een betrekkelijk zindeel zoude bezigen, geschiedt zulks in het Javaansch niet, omdat het Betrekkelijk voornaamwoord in deze taal altijd eene *tegenstelling* uitdrukt (*de wapens die zij in de handen hadden, en geene andere*); maar wel kan men zeggen [Javanese script] *tjĕpĕngánipoen dĕdamĕl*, *het in de hand gehoudene*, *de wapens* of *de in de handen gehoudene wapenen.*

Deze hulpwoorden schijnen vooral te worden gebezigd,

wanneer men den nadruk minder wil leggen op het zoo uitgedrukte Naamwoord dan wel op hetgeen daarvan wordt gezegd; zooals in de bijgebrachte voorbeelden op *het schade lijden*, *de langdurigheid* van de regeering, *de vastheid* van den slaap, enz.

Waarschijnlijk maken de Javanen wel eenig onderscheid in het gebruik van de hulpwoorden en die toch oorspronkelijk eene geheel verschillende beteekenis hebben; maar dit is ons nog niet duidelijk.

§ 14. De hulpwoorden (Kr.) (Ng. Md.) (Kr. Ng.) en (Kr. Ng.)

De woorden *sami*, *pâḍâ* en *pârâ* worden, evenals سکل *segala* in het Maleisch, gebezigd bij een Naamwoord of Persoonlijk voornaamwoord om de daardoor aangeduide zaken of personen *collectief* voor te stellen, hetgeen in onze taal veelal door een bepaald Meervoud kan worden uitgedrukt, zooals *pâḍâ djaran* (Ng.) *sami kapal* (Kr.) *de paarden* of *de gezamenlijke paarden*. Hierbij valt op te merken dat altijd onmiddellijk voor het Naamwoord staat en uitsluitend gebezigd wordt bij benamingen van titels, rangen of standen van personen; bijv. *p â r â r a t o e ing tanah Djawi* (Kr.) *d e v o r s t e n van het land Java*; *p â r â n o e d j o e m batângĕn impènkoe* (Ng.), (*g e z a m e n l ij k e*) *s t e r r e n w i c h e l a a r s*, *verklaart mijnen droom*. Daarentegen worden en niet altijd onmiddellijk voor het bijbehoorende Naamwoord geplaatst, maar dikwijls ook daarachter en dan door andere woorden ervan gescheiden; somtijds zelfs gaat dit Naamwoord niet vooraf, maar volgt eerst later of moet er uit den samenhang worden bijgedacht; voorbeelden zijn: *ĕh Boepati ing Mĕsir*, *p â ḍ â s i r â roengòkĕnâ* (Ng.) *o Boepati's van Mesir*, *luistert g ij* (*a l l e n*) *toe*; *sarĕng m ĕ n d â*

sampoen s a m i toewoek (Kr.) *toen (al) d e s c h a p e n verzadigd waren;* [illegible] *p å r å B o e p a t i ladjĕng s a m i aningáli djisimipoen ratoenipoen lami* (Kr.) *d e (g e z a m e n l ij k e) B o e p a t i' s zagen toen het lijk van hunnen vorigen vorst;* [illegible] *Nabi Soengèb kagoengan poetrå kalih s a m i è s t r i, padamĕlipoen poetrå kalih wahoe s a m i angèn méndå* (Kr.) *Profeet Soengeb had twee kinderen, a l l e b e i d e m e i s j e s; de bezigheid van die twee meisjes was g e z a m e n l ij k de schapen te hoeden.* [illegible] *kangdjĕng nabi kakalih ladjĕng kondoer; ing wingking rådjå Pirangon s a m i pirĕmbågan* (Ng.) *de twee profeten gingen toen heen; na hun vertrek overleide vorst Pirangon* (nl. met hier niet genoemde personen); [illegible] *sakéhé loeloeroeng p å ḍ å djagánånå, pradjoerit* (Ng.) *bewaakt (g e z a m e n l ij k) de straten, soldaten!* [illegible] *sarĕng sampoen kåṭah ladjĕng s a m i katoembåsakĕn gĕgaman* (Kr.) *toen er nu velen waren werden v o o r h e n a l l e n wapens gekocht.*

Het hulpwoord [illegible] *pating*, ook wel [illegible] *ting*, heeft eene frequentatieve beteekenis, en wordt vóór drielettergrepige woorden geplaatst om aan te duiden dat iets *overal, aan alle kanten* of *aan eene menigte voorwerpen te gelijk* plaats heeft. Wanneer men aan tweelettergrepige woorden die beteekenis wil geven, worden deze eerst drielettergrepig gemaakt door invoeging van *ăl* of *ăr* achter den eersten medeklinker, welk infix ook op zichzelf reeds eene frequentatieve kracht heeft (vergelijk bl. 42 en 80). B. v. [illegible] *pating pantjoeran* (Kr. Ng.) *naar alle kanten licht uitstralen;* [illegible] *pating pălĕntjar* (Kr. Ng.) (van *pĕntjar*), *zich naar alle kanten uitbreiden;* [illegible] *pating tărambal* (Kr. Ng.) (van *tambal*) *overal gelapt;* [illegible] *pating sălĕnggroek* (Kr. Ng.) (van *sĕnggroek*), *het was een algemeen gesnik;* [illegible]

[Javanese script] *ingkang agĕng kongkang pating bĕrangkang wòntĕn ing pasaréan* (Kr.) *de groote kikvorschen kropen overal rond in de slaapplaatsen.*

§ 15. De voorvoegsels [Javanese script] en [Javanese script]

Het voorvoegsel [Javanese script] *a*, waarvan reeds terloops in § 4 is gesproken, misschien oorspronkelijk een op zichzelf staand Tusschenwerpsel [Javanese script], wordt dikwijls, vooral in de Krâmâ-taal, vóór woorden geplaatst, waarop men zekeren nadruk wil leggen of die men als hoofdwoorden of hoofdbestanddeelen in den zin wil doen uitkomen, door namelijk met dit op zichzelf niets beteekenende Voorvoegsel (of Tusschenwerpsel) den voortgang van den zin eenigszins te stuiten en zoodoende de aandacht meer op het volgende woord te vestigen. Daar nu het hoofdwoord in eenen zin veelal het Werkwoord is, komt dit voorvoegsel menigvuldig bij deze woordsoort voor (bl. 51) (1); maar ook andere woordsoorten, die niet den werkwoordsvorm hebben, nemen, wanneer zij als Zegwoord voorkomen, dikwijls dit voorvoegsel aan, hoewel zulks niet noodig is om daaraan deze beteekenis te geven; b. v. [Javanese script] *grijâ* (Kr.) *huis*, [Javanese script] *parèntah* (Kr. Ng.) *bevel*, [Javanese script] *wĕrni* (Kr.) *voorkomen*, *gedaante*, die in een Gezegde ook *gehuisd zijn*, *bevelen* en *zich voordoen*, *het voorkomen hebben* beteekenen, nemen in dezen zin veelal [Javanese script] voor zich: [Javanese script] *agrijâ*, [Javanese script] *aparèntah*, [Javanese script] *awĕrni;* [Javanese script] *bilahi kang loewih abangĕt* (Ng.) *een onheil dat zeer erg is.* Voor Naamwoorden geplaatst heeft dit voorvoegsel dikwijls dezelfde beteekenis als برا *bĕr* in het Maleisch, zoodat het uitdrukt *het hebben* of *gebruiken* van de door het grondwoord beteekende zaak en men

(1) Evenwel nooit voor het Subjectief passief, en zelden voor het Passief met [Javanese script] en het Toestandswoord.

het dikwijls door *met* kan vertalen; bijv. [illegible] *toeṭoekoelan kang ahĕri* (Ng.) *een gewas dat dorens heeft, een gewas met dorens;* [illegible] *jèn panḍé aparon ḍĕngkoel, apaloe tangan, asoepit daridji, ahoeboeban iroeng, als hij smeedde had (gebruikte) hij als aanbeeld zijne knie, als hamer zijne hand, als nijptang zijne vingers, als blaasbalg zijn neus.*

Wanneer aan een Naamwoord twee attributen (Bijvoeglijke naamwoorden) worden toegevoegd, die wij door het Voegwoord *en* verbinden, plaatst men in het Javaansch vóór het laatste veelal het voorvoegsel [illegible] b.v. [illegible] *goenoeng gĕḍé aḍoewoer* (Ng.) *een groote en hooge berg;* [illegible] *sabab déning rådjå Pirangon poenikå ratoe agĕng aloehoer* (Kr.) *omdat die koning Pirangon een groot en verheven Vorst is;* [illegible] *bótjah kĕng wis kòtòntòni wis ajoe asoegìh* (Ng.) *de meisjes, die gij zijt gaan zien, zijn nu schoon en rijk;* zoo ook, wanneer er slechts één Bijvoeglijk naamwoord is, doch dit weder een Zelfstandig naamwoord tot complement heeft; b. v. [illegible] *poenåpå sampéjan njanggi bòbòtipoen rådjå Pirangon, tijang ratoe asoegìh bålå* (Kr.) *rekent gij u bestand tegen het vermogen van koning Pirangon, een vorst rijk in volk?* insgelijks voor het laatste van twee Zegwoorden, die bij hetzelfde onderwerp behooren; bijv. [illegible] *Råmå ladjĕng pamit aloemampah malih* (Kr.) *Rama nam toen afscheid en ging weder voort;* [illegible] *Radèn Wrĕkodårå madjĕng amanḍi gådå* (Kr.), *Radèn Wrekodårå trad vooruit en hield de knots op den schouder.*

Dikwijls ook dient dit voorvoegsel alleen om op een woord meer de aandacht te vestigen en zoo er meer kracht aan bij te zetten; b.v. [illegible] *nanging* (Kr. Ng.), *maar,* [illegible] *mĕsṭi* (Kr.

Ng.) *zekerlijk*, *noodwendig*, *margâ* (Ng.) *margi* (Kr.), *doordien*, *doordat*, *moerih* (Kr. Ng.), *ten einde*, *met oogmerk om*, enz., waarvoor men met meer nadruk zegt *ananging*, *amĕsti*, *amargâ*, *amargi*, *amoerih*, enz. *amĕsti akoe mitoehoe mĕnjang kowé* (Ng.) *zekerlijk gehoorzaam ik u*.

Eindelijk wordt dit voorvoegsel, zoo het schijnt alleen voor de welluidendheid, gebezigd achter éénlettergrepige woorden, die op de Tjĕtjak eindigen, en verandert dan in b.v. *wong ngatoewa-toewané* (Ng.), *zijne ouders;* *wong ngahoerip* (Ng.), *een levend mensch*. Is dit voorafgaande woord de partikel *ing*, dan krijgt het volgende daardoor tevens de beteekenis van een Zelfstandig naamwoord; b.v. *namaning ngagĕsang* (Kr.), *de namen der levenden;* *moenggoeh ing ngahoerip* (Ng.) *wat de levenden betreft*. (1)

ing is een aanwijzend voorvoegsel en wordt als zoodanig vooral gebezigd bij eigennamen van plaatsen en andere plaatsbenamingen; b. v. *ing Sĕmawis poenikâ nĕgari agĕng* (Kr.) *dat Samarang is eene groote stad*. Wordt de eigennaam door een soortnaam voorafgegaan, dan komt het voorvoegsel tusschen die beide; b. v. *nĕgari ing Ngajogjâkartâ* (Kr.) *de stad Djogjakarta;* *ḍoesoen ing Karas poenikâ toemoet nĕgari Bali* (Kr.), *dat dorp Karas behoorde tot het rijk Bali*. Door toonlooze uitspraak van den klinker *i* is dit voorvoegsel somtijds tot samengesmolten met woorden, die met eene of de smeltletters of aanvangen; b.v. *ngarĕp*

(1) Zie T. Roorda, *Beknopte Javaansche Grammatica* bl. 118.

(Ng.) *ngadjĕng* (Kr.) *ngarsă* (Kr. i.) ***vooraan, vooruit, voor***, van *ing arĕp*, *ing adjĕng*, *ing arsă;* *ngriki* (Kr.) *hier*, *ngrikoe* (Kr.) *daar*, *ngrikă* (Kr.) *ginds*, van *ing riki*, *ing rikoe* en *ing rikă*. In dezelfde beteekenis wordt het ook gebruikt bij de Bijwoorden van tijd; b. v. *ing sapoeniki* (Kr.) *nu*, *thans*. (Zie § 22).(1)

Het voorvoegsel heeft verschillende beteekenissen.

1° Beteekent het *al*, *geheel*, *gansch*, en vormt dan met het woord, waarvóór het wordt geplaatst, eigenlijk eene ***benaming van eene hoeveelheid of hoegrootheid*** als ***een geheel*** of als ***eenheid*** beschouwd. Wanneer men die beteekenis bepaaldelijk wil doen uitkomen, wordt het uitgesproken als *sà* (somtijds als ***sàk*** en dan ook geschreven); maar wanneer dit niet het geval is, als *sĕ* en dan ook dikwijls geschreven , en dan wordt het ook veelal met de eerste lettergreep van het woord samengetrokken als deze met eene begint, of als *soe* uitgesproken als de eerste letter de halfklinker is; zoolals in *sèwoe* (Kr. Ng.) voor *sĕ-èwoe, een duizendtal;* *soewĕlas* of *sèwĕlas* (Kr.) van *wĕlas, elf*. Zoo beteekent dan b. v. *sàdjàm* (Kr. Ng.) ***een geheel uur, een uur***, niet in tegenstelling van meer uren maar van een gedeelte van een uur; *sàḍoesoen* (Kr.) ***een geheel dorp, een dorp;*** *sàkarĕpé* (Ng.) *sàkadjĕngipoen* (Kr.), ***zijne geheele begeerte, al wat hij begeert;*** *sàkaṭàhipoen tijang miskîn* (Kr.) ***de geheele menigte der arme lieden, alle armen.*** Maar dikwijls ook kan dit voorvoegsel, met toonlooze uitspraak, vertaald worden door ons Niet-bepalend lidwoord (Lidwoord

---

(1) De andere beteekenissen van , waarin het door T. Roorda ook als een demonstratief voorvoegsel wordt beschouwd, behandelen wij liever bij de Voorzetsels, § 23.

van eenheid); b.v. ꦱꦱꦱꦶ꧈ of ꦱꦼꦱꦱꦶ꧈ *sĕsasi* (Ng.) *eene maand, 'n maand;* ꦱꦏꦼꦝꦥ꧀꧈ *sĕkĕḍap* (1) (Kr.) ꦱꦼꦢꦺꦭ꧈ *sĕdélå* (Ng.) *een oogenblik;* ꦱꦼꦛꦶꦛꦶꦏ꧀꧈ *sĕṭiṭik* (Ng.) ꦱꦏꦼꦝꦶꦏ꧀꧈ *sĕkĕḍik* (Kr.) *een weinig, eene kleinigheid.* En gelijk wij zulk eene benaming van *een geheel* of *eene eenheid* ook somtijds niet alleen in tegenoverstelling van *een deel* maar ook van *meer geheelen* gebruiken, in uitdrukkingen als *een pond of zes*, een *jaar of twee*, evenzoo in het Javaansch, maar daar alleen in tegenstelling met *twee geheelen*, ꦱꦢꦶꦤꦫꦺꦴꦁꦢꦶꦤ꧈ *sadinå rong dinå* (Ng.) *een dag of twee, een paar dagen.*

En daar men alles wat eene bekende grootte heeft ook gebruikt als maat, om er iets anders mede te vergelijken, wordt ꦱ꧈ ook gebezigd in den zin van *zoo groot als, zooveel als;* b. v. ꦱꦫꦶꦫꦤꦶꦥꦸꦤ꧀ꦱꦏꦼꦝꦥ꧀ꦢꦢꦺꦴꦱ꧀ꦲꦒꦼꦁꦱꦫꦼꦢꦶ꧈ *sariranipoen sàkeḍap dados agĕng sarĕdi* (Kr.) *zijn lichaam werd in een oogenblik zoo groot als een berg (eene heele berg groot);* ꦱꦼꦩꦸꦠ꧀ꦱꦩꦺꦤ꧀ꦢꦩꦺꦤ꧀ꦢꦮꦲꦸꦭꦗꦼꦁꦢꦶꦥꦸꦤ꧀ꦩꦔ꧀ꦱꦏꦭꦶꦃꦱꦮꦼꦂ꧈ *sĕmoet saméndå-méndå wahoe ladjĕng dipoen mångså kalih sawĕr* (Kr.), *die mieren zoo groot als schapen (heele schapen) werden toen door den draak verslonden.*

Over het gebruik van dit voorvoegsel bij de Telwoorden zie men § 20.

Dit voorvoegsel is in dezelfde beteekenis ook van menigvuldig gebruik tot vorming van Bijwoordelijke uitdrukkingen en dan veelal in verbinding met het aanhechtsel (Bezittelijk voornaamwoord) ꦤꦺ꧈ *é* (Ng.) ꦲꦶꦥꦸꦤ꧀꧈ *ipoen* (Kr.); b. v. ꦱꦧꦼꦤꦼꦫꦺ꧈ *sĕbĕnĕré* (Ng.) ꦱꦭꦼꦉꦱꦶꦥꦸꦤ꧀꧈ *sĕlĕrĕsipoen* (Kr.) *naar waarheid, in waarheid, waarlijk (al de waarheid);* ꦱꦥꦠꦸꦠꦺ꧈ *sĕpatoeté* (Ng.) *naar behooren, behoorlijk;* ꦱꦠꦏꦺꦴꦤ꧀꧈ *sĕtakon* (Ng.) *al vragende, vragenderwijs.* Inzonderheid worden er Bijwoorden van *tijd* en van *plaats* mede gevormd. Bij de laatst-

(1) Het voorvoegsel wordt niet met de Pĕpĕt geschreven, als de eerste lettergreep van het woord ook dien klinker heeft.

genoemde duidt het dan *de geheele uitgestrektheid* **aan, evenals** *al* in het Nederlandsche *alhier, alwaar;* b. v. [illegible] , *ing sabĕn daloe karsā nganglang sĕlĕbĕtipoen kitā oetawi sĕdjawinipoen kitā* (Kr.), *elken nacht ging hij de ronde doen binnen de stad en buiten de stad;* [illegible] , *sĕlòring nĕgārā* (Ng.), *ten noorden van de hoofdplaats.* In Bijwoorden van *tijd* beteekent het *gedurende, in, op* zekeren tijd, en, wanneer het geplaatst wordt voor de benaming van eenig accident, ook wel *na* den tijd, waarop dat accident plaats had; b.v. [illegible] , *sapoenikā koelā dipoen pĕndĕt toendan malih* (Kr.) *nu word ik weder als lastdrager genomen;* [illegible] , *angoer dak patènānā sàkiki* (Ng.) *het is beter dat ik hem nu (terstond) dood;* [illegible] , *pārā Boepati sasampoenipoen mĕtak ratoenipoen* (Kr.), *nadat de Boepati's hunnen vorst hadden begraven;* [illegible] , *sàoendoeripoen saking pĕkĕn* (Kr.) *na zijne terugkomst van de markt.*

2° Beteekent het voorvoegsel [illegible] , ook *met*, om een voorwerp met een ander voorwerp te verbinden als daarbij behoorende, en wordt dan altijd als *sa* uitgesproken; b. v. [illegible] , *sarĕng sampoen wĕrni pradjoerit sagĕgamánipoen* (Kr.) *toen zij nu het voorkomen hadden van soldaten met hunne wapenen (van gewapende soldaten);* [illegible] , *Pirangon làdjĕng malĕbĕt kaḍaton sabalánipoen sadājā* (Kr.) *Pirangon ging toen in het paleis met al zijn volk;* [illegible] , *pārā poenggāwā sasaménipoen sadājā sami éram, sartā sami witjantĕn pārā poenggāwā sapanoenggìlipoen* (Kr.) *al de poenggawa's en huns gelijken waren verbaasd, en de poenggawa's met hunne medegenooten zeiden.*

3° De derde beteekenis van het voorvoegsel is die van *deelgenootschap* of *medegenootschap* met iemand of iets ten opzichte van de zaak, die uitgedrukt wordt door het woord, waarvoor het voorvoegsel komt, dat in dit geval met eene toonlooze *a* wordt uitgesproken; b. v. *saroepâ* (Ng.), *hetzelfde voorkomen hebben, gelijken op;* *tijang s a ḍ o e s o e n* (Ng.) *menschen uit h e t z e l f d e d o r p, dorpsgenooten;* *sĕdoeloer s a b â p â s a b i j a n g* (Kr. Ng.) *broeders van d e n z e l f d e n v a d e r en d e z e l f d e m o e d e r, volle broeders.* Soms wordt in deze beteekenis het voorvoegsel met de beginletter van het woord samengetrokken; b. v. van *omah* (Ng.) *émah* (Kr.) *huis,* *somah* en *sémah, huisgenoot, echtgenoot;* *wong somah, menschen van h e t z e l f d e h u i s, man en vrouw.* Somtijds wordt een zoo samengesteld woord voorafgegaan door het woord *toenggal* (Ng.) *toenggil* (Kr.), *gezamenlijk, samen hebben,* of den werkwoordsvorm *noenggal* (Ng.) *noenggil* (Kr.); b. v. *toenggal samédja* (Ng.), *samen aan dezelfde tafel;* *noenggal sakarétâ* (Ng.), *samen in hetzelfde rijtuig gaan rijden.*

§ 16. De aanhechtsels

Behalve het gebruik dat van het aanhechtsel *â* wordt gemaakt tot vorming van de Imperatief en de Jussief (zie § 11) wordt het ook aan elk woord, dat als hoofdwoord in een Gezegde voorkomt, toegevoegd om *twijfel, onzekerheid, toelating* of iets dergelijks uit te drukken; b. v. *sakéhé wòng Djâwâ l a n à n g â w a d ò n â* (Ng.) *alle Javanen, h e t z ij m a n n e n o f v r o u w e n;* *bòtĕn mawi abdi s a t o e n g g i l - t o e n g g ì l â* (Kr.) *zonder bedienden, a l w a r e h e t e e n e n k e l e;* *ésoekâ awánâ kowé katĕmoe*

toeroe (Ng.) *hetzij vroeg of laat men vindt je slapend;* [Javanese script] \ *pĕdjah-gĕsà-ngă, inggih manoet ing sakarsă dalĕm* (Kr.) *of wij er het leven afbrengen of niet* (*dood of levend*) *wij gehoorzamen Uwer Majesteits wil;* [Javanese script] \ *sĕnadyan sĕjĕktòsă abdi dalĕm sadăjă măngsă adjrih pĕrang* (Kr.), *al mocht het waar zijn, zouden uwe dienaressen den strijd toch niet vreezen;* [Javanese script] \ *sĕnadjan ing samĕngkowă* (Ng.) *al ware het dadelijk;* [Javanese script] \ *jèn ănăhă* (Ng.) *indien hij er mocht zijn.*

Het aanhechtsel [Javanese script] \ *ĕn*, eene wijziging van [Javanese script] \ *an* (zie bl. 98), wordt op dezelfde wijze met het woord verbonden, wanneer dit op een medeklinker eindigt (bl. 93); doch wanneer het op eenen klinker uitgaat, wordt de eindlettergreep door eene [Javanese script] gesloten en de [Javanese script] van het aanhechtsel ook door die Pasangan vervangen. Dit aanhechtsel drukt ook eene *objectieve of accidenteele gesteldheid* van eenig voorwerp uit doch altijd in eenen *ongunstigen* zin, dus een *behept zijn met* of *lijden aan* eenig accident; b. v. van [Javanese script] \ *woedoen* (Kr. Ng.) *steenpuist,* [Javanese script] \ *woedoenĕn, met steenpuisten behept;* [Javanese script] \ *sakit* (Kr.) [Javanese script] \ *lără* (Ng.) *ongemak, ziekte,* [Javanese script] \ *sakìtĕn* en [Javanese script] \ *larănĕn, aan ongemakken lijden, ziekelijk;* [Javanese script] \ *tahi* (Ng.) [Javanese script] \ *tindjă* (Kr.) *roest,* [Javanese script] \ *tahinĕn* en [Javanese script] \ *tindjănĕn, met roest bezet, roestig.* Ook het Accidenteel passief (bl. 72) krijgt door deze wijziging van het aanhechtsel dezelfde ongunstige beteekenis; b.v. van [Javanese script] \ *manàsi* (Kr. Ng.) *verwarmen* (grondw. [Javanese script] \ *panàs, warm, heet*), [Javanese script] \ *kăpanàsan, verwarmd, verhit,* maar [Javanese script] \ *kăpanàsĕn, door de hitte lijdend, gebrand;* van [Javanese script] \ *ngaḍĕmi* (Ng.), [Javanese script] \ *ngasrĕpi* (Kr.) *verkoelen* (grondw. [Javanese script] \ *aḍĕm* en [Javanese script] \ *asrĕp, koel, koud*), [Javanese script]

kădĕmĕn en *kasrĕpĕn, door koude bevangen zijn, de koorts hebben.*

Dit aanhechtsel heeft ook in verbinding met het voorvoegsel *kă* of *kĕ* de beteekenis van den *excessieven* of *overmatigen trap*, die in onze taal wordt uitgedrukt door *te*, *al te* of *óver* (*te zuur*, *al te zoet*, *óvergroot*), en wordt dan, wanneer het grondwoord op eenen klinker eindigt, gewoonlijk met dien eindklinker samengetrokken. Zoo kunnen de boven aangehaalde voorbeelden *kăpanàsĕn*, *kădĕmĕn* en *kăsrĕpĕn* ook beteekenen *te heet* en *te koud;* *jèn poekoel sapoeloeh k ă w a n ĕ n* (Ng.) *als het tien ure is, is het t e v e r o p d e n d a g*, van *awan, daglicht, midden van den dag;* *poenikâ kăsòntĕnĕn* (Kr.) *ikâ kăsorèn* (Ng.), *dat is t e l a a t i n d e n a v o n d*, van *sòntĕn* en *soré, avond;* *kĕkaṭàhĕn* (Kr.) *kăkèhĕn* of *kăkèjen* (Ng.), *te veel*, van *kaṭah* en *kéh, veel.* Dat zijn dan eigenlijk ook Accidenteele passieven, waarin door den gewijzigden vorm van het aanhechtsel »eene accidenteele gesteld»heid wordt beteekend, die over de maat gaat, of tot dien »graad toe, dat het eene slechte gesteldheid wordt," (1) zoodat deze beteekenis zeer nauw met de voorgaande verwant is.

Het aanhechtsel *tâ* wordt vooreerst dikwijls gebruikt bij de verschillende vormen van de Voluntatief, evenals له *lah* in het Maleisch, om daaraan meer nadruk te geven, hetgeen men in het Nederlandsch somtijds door bijvoeging van het Tusschenwerpsel *toch* uitdrukt, als *ga t o c h heen*, *doe het t o c h niet;* bijv. *mangánâtâ* (Ng.), *eet t o c h* (van *mangan*); *ngandĕlâtâ* (Kr. Ng.) *geloof t o c h* (van

(1) T. Roorda, *Beknopte Jav. Gramm.* bl. 106, waar deze vorm meer in bijzonderheden wordt behandeld.

[illegible] *ngandĕl*) (1); [illegible] *iki ĕtjis kang kowé djoepoet mahoe kowé djoepoet manèh*, *b a l è k n â t â* (Ng.), *dit is de staf, dien gij straks reeds haaldet en dien gij nu weder hebt gehaald; b r e n g hem t o c h t e r u g;* [illegible] *â d j â t â soemĕlang atimoe* (Ng.) *w e e s t o c h n i e t ongerust in uw hart.*

Voorts wordt dit aanhechtsel ook veel geplaatst achter vraagwoorden (Voornaamwoorden en Bijwoorden) en dient dan òf alleen om de vraag te versterken òf om tevens het vraagwoord als Zegwoord in den zin te kenmerken, geheel gelijk [illegible] ***tah*** **in het Maleisch; b. v.** [illegible] *âpâtâ* (Ng.) *wat toch? wat is het toch?* [illegible] *kĕprijétâ* (Ng.) *hoe toch? hoe is het toch?* [illegible] *ĕ n d i t â sing wadjib anggĕntèni* (Ng.) *w i e i s h e t, die hem moet vervangen?*

Maar ook achter allerlei andere woordsoorten wordt [illegible] **gevoegd met eene demonstratieve kracht, die men veelal door** ***dan, toch, immers*** **of een dergelijk Tusschenwerpsel kan uitdrukken; b.v.** [illegible] *ĕ m p o e n t â koelâ kang bĕnĕri nikoe* (Md.), *w e l n u d a n, ik zal hierin beslissen;* [illegible] *j é n t â mĕnggah djĕné sawĕg dipoen sĕpoehi* (Kr.) *a l s e r n u van goud sprake was* (*als het nu goud betrof* of *gesteld het was goud*), *dan zoude het juist gelouterd zijn;* [illegible] *mĕkatĕntâ* (Kr.) *op die wijze immers, zóó immers;* [illegible] *o r a t â, sirâ pidàkĕn sikil, ingsoen kang akon* (Ng.) *n e e n t o c h, trap er met den voet op, ik gelast het u.*

Hoewel dit [illegible] **veelal als suffix wordt gebruikt, schijnt het eigenlijk een Tusschenwerpsel te zijn, en wordt als zoodanig**

---

(1) Bij de Imperatief van Werkwoorden, die op [illegible] uitgaan en en waarin dus het aanhechtsel [illegible] *â* reeds in [illegible] *tâ* verandert, wordt deze partikel welluidendheidshalve zelden of nooit gebruikt; men zegt dus b.v. niet [illegible] *mangkàtåtå* (Ng.) *vertrek toch*, maar eenvoudig [illegible] *mangkàtå*.

ook wel aan het begin van een zin geplaatst in de beteekenis van ons *komt toe! zeg!* b. v. *tă botjah wadok koewé săpă* (Ng.), *z e g, wie is dat meisje daar?* *tă Doersăsănă, ajo pădă ditĕmòni* (Ng.) *k o m Doersăsănă, laten wij hem tegemoet gaan.*

Het aanhechtsel *ing* wordt, wanneer het voorafgaande woord op een medeklinker eindigt, daarmede op dezelfde wijze verbonden als het aanhechtsel (bl. 93); doch wanneer het woord op een klinker eindigt, wordt het niet daarmede samengetrokken, maar de eindlettergreep door eene gesloten, en de van ook door vervangen; b. v. *grijáning*, van *grijă* (Kr.) *huis;* *sadjawining*, van *djawi* (Kr.) *buiten.* Men bezigt dit aanhechtsel beide in Krămă en Ngoko om de *betrekking* tot een volgend woord uit te drukken, zooals dit anders door het Bezittelijk voornaamwoord *é* (Ng.) *ipoen* (Kr.) (in het Maleisch ڽ *nja*) geschiedt (Zie § 21, C.). Het aanhechtsel *ing* wordt vooral zoo gebruikt tot aanduiding van eene betrekking van *plaats;* b.v. *grijánipoen sadjawin i n g nĕgari* (Kr.) *zijn huis is buiten de hoofdplaats.* *sadjabán i n g rangkah* (Ng.) *buiten de grensscheiding.* Ook bij tijdsbepalingen; b. v. *angkán i n g warsă* (Kr. Ng.) *cijfer van het jaar, jaartal.* Zeer dikwijls ook, wanneer men eenig voorwerp wil aanduiden als een deel van iets anders, of als bij iets anders behoorende, en dan in het algemeen spreekt; b. v. *toetoep i n g soemoer* (Kr. Ng.) *een deksel van een put;* *tjahján i n g srĕngéngé* (Kr. Ng.), *de glans der zon;* *poetrán i n g ratoe* (Kr.) *een vorstenkind;* *karsán i n g ratoe koedoe di èstòkaké ing abdi* (Ng.) *d e w i l v a n d e n v o r s t moet opgevolgd worden door de onderdanen.* Maar wanneer men van bepaalde personen of zaken

spreekt, of men zich onder de twee naamwoorden geheel afzonderlijke personen of zaken voorstelt, gebruikt men niet [Javanese script] maar [Javanese script] of [Javanese script] b. v. [Javanese script] *karsánipoen ki Djăkă Pirangon* (Kr.), *de wil van Djăkă Pirangon;* [Javanese script] *poetránipoen ratoe* (Kr.), *het kind van den vorst.* [Javanese script] *ḍahàripoen sang ṅătă* (Kr.) *de spijs van den vorst.* Evenwel bezigt men dan toch [Javanese script] wanneer eene herhaling van [Javanese script] of [Javanese script] onwelluidendheid zoude veroorzaken; b. v. [Javanese script] *grijáning tanggánipoen* (Kr.) in pl. v. [Javanese script] *grijánipoen tanggánipoen, het huis van zijn buurman;* [Javanese script] *anàking tanggáné* (Ng.) in pl. v. [Javanese script] *anàké tanggáné, het kind van zijn buurman.*

Somtijds wordt [Javanese script] tegelijk met [Javanese script] of [Javanese script] gebruikt; b. v. [Javanese script] *noewoen sirnánipoen ing bandjir topan* (Kr.) *smeekende om het ophouden van den watervloed;* [Javanese script] *panggénánipoen ing tjahjă wòntĕn baṭoek* (Kr.), *de plaats van den glans* (*wáar de glans zich vertoonde*) *was zijn voorhoofd.*

Over de veronderstelling dat dit aanhechtsel [Javanese script] is samengetrokken uit het aanhechtsel [Javanese script] en het voorvoegsel [Javanese script] zie men de *Beknopte Jav. Grammatica van* T. Roorda, bl. 167 en 168.

§ 17. De verdubbeling en herhaling der woorden.

Er is onderscheid te maken tusschen de *herhaling* of het tweemaal uitspreken van een woord en de *verdubbeling* tot vorming van een nieuw woord, althans wat den vorm betreft, hoewel deze ook niet altijd te onderscheiden is.

De *herhaling* van het geheele woord kan alleen plaats hebben: bij grondwoorden, b.v. [Javanese script] *djaran-djaran* (Ng.),

paarden; bij Eenvoudige werkwoorden, wier beginletter achter den neusklank vervallen is, b.v. *nibă-nibă* (Ng.) *zich telkens op den grond werpen*, van *tibă*, *vallen;* *ngombé-ngombé* (Kr. Ng.) *het een of ander drinken*, van *ombé*, *drinken;* bij Accidenteele passieven, b.v. *kătingal-kătingal* (Kr.) *telkens zichtbaar worden*, van *ningal*, *zien;* en bij tweelettergrepige Toestandswoorden, b.v. *moendoer-moendoer* (Kr. Ng.) *steeds terugwijken*, van *oendoer*, *het achteruitgaan.*

Bij de *verdubbeling* van een woord valt het volgende op te merken: woorden, die geene vóór-, achter- of tusschenvoegsels hebben, worden in hun geheel verdubbeld, b.v. *koedoe-koedoe* (Ng.) *kĕdah-kĕdah* (Kr.) *steeds genoopt worden*, van *koedoe* en *kĕdah*, *genoopt worden, moeten;* *tĕmĕn-tĕmĕn* (Kr. Ng.) *in vollen ernst*, van *tĕmĕn*, *ernstig.* Eenvoudige werkwoorden, wier beginletter achter den neusklank is verloren gegaan, behouden den neusklank ook in het tweede lid der verdubbeling, b.v. *niti-niti* (Kr. Ng.) *nauwkeurig onderzoeken*, van *titi*, *nauwkeurig;* behalve wanneer de beginletter van het grondwoord eene is, b.v. *ngahoeb-ahoeb* (Kr. Ng.) *schuilen*, van grondw. *ahoeb*, *beschutting.* Wanneer het Werkwoord het Voorvoegsel *a* voor zich heeft, wordt dit voorvoegsel niet herhaald, maar de neusklank ook voor het tweede lid, hoewel niet geschreven, toch in de uitspraak gehoord, b.v. *ambĕḍil-mbĕḍil* (Ng.) *aanhoudend schieten*, van *ambĕḍil*, *schieten.* Transitieve werkwoorden nemen het voorvoegsel alleen voor het eerste lid, den neusklank òf alleen voor het eerste lid òf voor beide, en de aanhechtsels en of alleen achter het laatste lid, maar ondergaan toch ook op het einde van het eerste lid de verandering, die somtijds door die aanhechtsels wordt veroorzaakt (§§ 5 en 6); b. v. *angroeboeh-roeboehaké* (Ng.)

iemand trachten over te halen, van *roeboek, vallen;* *nakon-nakòni* (Ng.) *ondervragen*, van *takon, vragen;* *ngrabèk-rabèkaké* (Ng.) *achtereenvolgens uithuwelijken*, van *rabi, trouwen;* *nitèn-nitèni* (Kr. Ng.) *nauwkeurig naar iets onderzoek doen*, van *niti* (grondw.) *iets nauwkeurig doen;* *anggoejon-goejòni* (Ng.) *aanhoudend uitlachen*, van *goejoe, lach.* Alle Passieve werkwoorden, behalve het Accidenteele, nemen bij de verdubbeling alleen in het eerste lid den Passieven vorm aan, hoewel ook het tweede den neusklank verliest; b.v. *tinitir-titir* (Ng.) *aanhoudend alarm geslagen worden*, van *nitir* (grondw.) *alarm slaan;* *dipaloe-paloe* (Kr. Ng.) *aanhoudend gehamerd worden*, van *maloe* (grondw.) *hameren;* *karisak-risak* (Kr.) *geheel vernield worden*, van *ngrisak* (grondw.) *vernielen;* *daktjĕkĕl-tjĕkĕl* (Ng.) *telkens door mij gegrepen worden*, van *njĕkĕl* (grondw.) *grijpen.* Drielettergrepige Toestandswoorden worden verdubbeld door achtervoeging van het grondwoord, b.v. *goemilang-gilang* (Kr. Ng.) *aanhoudend schitteren*, van (grondw.), *schitteren;* bij sommige echter wordt het grondwoord vooraan geplaatst; b.v. *toeroen-toemoeroen* (Ng.) *tĕdak-toemĕdak* (Kr.) *bij opvolging, van geslacht tot geslacht*, van en (grondw. en) *nederdalen.* Bij afgeleide woorden wordt in het algemeen alleen het grondwoord verdubbeld, b.v. *satĕmĕn-tĕmĕné* (Ng.) *in allen ernst*, van *satĕmĕné, in ernst;* *salĕrĕs-lĕrĕsipoen* (Kr.) *in volle waarheid*, van *salĕrĕsipoen, in waarheid;* *oewit-oewitan* (Kr. Ng.) *allerlei geboomte*, van *oewitan, geboomte;* alleen de tweelettergrepige, door achtervoeging van *an* gevormde Naamwoorden worden in hun geheel verdubbeld, b.v.

sikon-sikon (Kr. Ng.) *winkelhaken*, van *sikoe, een rechthoek; soekan-soekan* (Kr. Ng.) *feestvreugde, feestvieren*, van *soekâ, vreugde.*

De beteekenis van de herhaling of verdubbeling van een woord wordt door den vorm zelven in het algemeen vrij duidelijk aangewezen; het is die van *nadruk, versterking, voortduring, herhaling*, die men aan de beteekenis van het enkele woord wil toevoegen. Zoo zegt men ook in het Nederlandsch tot iemand, dien men met nadruk wil aansporen om te vluchten: *vlucht! vlucht!* en: *het is een t r e u r i g , t r e u r i g (allertreurigst) geval;* of met een Voegwoord: *h ij k e e k e n k e e k (keek overal, keek met inspanning), maar zag niets.* In het Javaansch heeft echter het spraakgebruik aan dezen woordvorm uitbreiding en wijziging van beteekenis gegeven, waaromtrent hier de voornaamste bijzonderheden worden opgegeven.

Bij Zegwoorden drukt de verdubbeling dikwijls *eene herhaling, voortduring* of *een op verschillende wijzen plaats hebben* van het accident uit; b.v. *ambĕḍil-mbĕḍil* (Ng.) *aanhoudend* of *gedurig schieten; anakĕn-nakĕn* (Kr.) *gedurig vragen, allerlei vragen doen; ngĕling-ĕling* (Ng.) *ngĕmoet-ĕmoet* (Kr.) *telkens aan iets denken, trachten zich iets te herinneren; pating salĕnggroek, wŏntĕn ingkang m i n g s ĕ g - m i n g s ĕ g* (Kr.) *het was een algemeen gejammer, er waren er die a a n h o u d e n d s n i k t e n; saking agĕnging prihhatos pangandikanipoen p ĕ g a t - p ĕ g a t* (Kr.) *door de grootheid van hare smart w e r d e n hare woorden t e l k e n s a f g e b r o k e n.*

De verdubbeling van een Zegwoord dient somtijds ook tot *vermeerdering van den nadruk* of *tot versterking van de beteekenis;* b. v. *mriksan-mriksàni* (Kr. Ng.) *nauwkeurig onderzoek naar iets doen*, van *mriksàni, iets onderzoeken.* Vooral heeft zij deze kracht in negatieve

zinnen, waardoor dan de ontkenning de beteekenis krijgt van *volstrekt niet, in 't geheel niet;* b. v. [illegible] \ *ladjĕng bòtĕn ḍ a t ĕ n g - ḍ a t ĕ n g* (Kr.) *toen is hij i n 't g e h e e l n i e t meer gekomen;* [illegible] \ *wis sĕpasar ora n ĕ s ĕ p - n ĕ s ĕ p, kang disĕsĕp amoeng djĕmpòlàné daridji* (Ng.) *reeds eene geheele week heeft hij v o l s t r e k t n i e t aan de borst gezogen, hij zuigt maar op zijn duim.*

Het menigvuldigst beteekent de verdubbeling van een Zegwoord, dat men zich het accident voorstelt als *door velen* of *aan velen* of *op onderscheidene wijzen* of *tijden plaats hebbend*, zoodat men daarbij aan *verschillende subjecten, objecten* of *omstandigheden* denkt; b.v. [illegible] \ *sartă a n g g ĕ n a h - g ĕ n à h a k ĕ n ingkang pără abdi* (Kr.) *en hij wees a l z ij n e n d i e n a r e n een bepaalden post aan;* [illegible] \ *jèn kowé l o e n g ă - l o e n g ă h ă loengă mĕnjang ĕndi* (Ng.) *indien gij (te eeniger tijd* of *ergens heen) w e g g i n g t, waarheen zoudt gij gaan?* [illegible] \ *ingkang koelă lampàhi poenikă jèn l ĕ p a t - l ĕ p a t* (Kr.) *indien hetgeen ik ga doen o p d e e e n e o f a n d e r e w ij z e m i s l u k t.* [illegible] \ [illegible] \ *jèn kowé arĕp loengă, t o e t o e r - t o e t o e r ă ḍisik* (Ng.) *als gij wilt weggaan, z e g h e t dan eerst a a n d e n e e n o f a n d e r.* [illegible] \ *tijang kaṭah ingkang b i b a r - b i b a r* (Kr.) *v e l e m e n s c h e n v e r w ij d e r e n zich (in alle richtingen).*

De verdubbeling van een Zelfstandig naamwoord drukt een *meervoud* uit, maar zóó dat men daarbij denkt aan *verschillende* voorwerpen, aan voorwerpen van allerlei soort of personen van verschillenden rang; b.v. [illegible] \ *sĕkar-sĕkar ing margi* (Kr.) *de (verschillende) bloemen aan den weg;* [illegible] \ *lampah-lampàhipoen nagari titigă* (Kr.) *de (verschillende) lotgevallen van drie hoofdplaatsen;* [illegible]

kowé ădjă toetoer marang aḍi-aḍikoe (Ng.) *gij moogt het niet vertellen aan mijne (onderscheidene* of *een van mijne) broeders. Korăwă loemadjĕng ing sapoeroeg-poeroeg* (Kr.) *de Korăwă's vluchtten in verschillende richtingen. grijănipoen pără alit-alit* (Kr.) *de huizen der (meer en minder) geringe lieden.*

Zoo worden ook de Vragende voornaamwoorden en de Vragende bijwoorden verdubbeld om *een onbepaald voorwerp, een onbepaalden persoon* of *tijd, eene onbepaalde plaats*, of deze *in het algemeen* uit te drukken; b.v. *sîntĕn* (Kr.) *săpă* (Ng.) *wie?, sîntĕn-sîntĕn* en *săpă-săpă, wie het ook zij, alwie; ing ĕndi* (Ng.) *waar? ing ĕndi-ĕndi, waar ook, waar het ook zij. pîntĕn* (Kr.) *hoeveel? pîntĕn-pîntĕn, hoeveel het ook zij, ik weet niet hoeveel wel.* Diezelfde beteekenis van *algemeenheid* of *onbepaaldheid* heeft de verdubbeling ook in woorden, die met het voorvoegsel zijn samengesteld; b.v. *sa-oedjar-oedjăring wong* (Ng.) *al wat de menschen zeggen, wat de menschen ook zeggen; samăngsă-măngsă* (Kr. Ng.) *te allen tijde, wanneer het ook zij; sadalan-dalan* (Ng.) *den geheelen weg langs; sakarĕp-karĕpmoe* (Ng.) *al wat gij verlangt, wat gij maar verlangt.*

Wanneer een Bijvoeglijk naamwoord, ook wanneer het als Zegwoord voorkomt, of een Bijwoord van hoedanigheid wordt verdubbeld, duidt dit een hoogen trap aan van de hoedanigheid, die door dat Bijvoeglijk naamwoord of Bijwoord wordt beteekend, zooals men dat in het Nederlandsch uitdrukt door bijvoeging van *zeer, erg* of *te;* b.v. *tijang kaṭah-kaṭah* (Kr.) *zeer vele menschen; wĕḍoes kang majag-majag* (Ng.) *schapen die zeer vet zijn; déné méndă*

milanipoen l ĕ m å - l ĕ m å, sabab wånå poenikå anglangkoengi saking kaṭah roempoetipoen kalijan a n è m - a n è m (Kr.) *de oorzaak nu, dat de schapen z e e r v e t waren, was dat er in dat woud zeer veel en z e e r j o n g gras was;* ꦢꦺꦤꦺꦲꦶꦁꦏꦁꦏꦢꦩꦼꦭ꧀ꦠꦶꦠꦶꦤ꧀ꦝꦶꦲꦶꦥꦸꦤ꧀ꦲꦤꦏꦶꦥꦸꦤ꧀ꦥꦫꦫꦠꦸ꧈ ꦱꦂꦠꦱꦩꦶꦧꦒꦸꦱ꧀ꦧꦒꦸꦱ꧀꧈ ꦲꦶꦁꦏꦁꦱꦩ꧀ꦥꦸꦤ꧀ꦱꦩꦶꦱꦼꦥꦸꦃꦱꦼꦥꦸꦃꦏꦛꦃꦲꦶꦁꦏꦁꦱꦩꦶꦢꦶꦥꦸꦤ꧀ꦮꦔ꧀ꦱꦸꦭꦏꦼꦤ꧀꧈ *déné ingkang kadamĕl titindhipoen anàkipoen pårå ratoe; sartå sami b a g o e s - b a g o e s ; ingkang sampoen sami s ĕ p o e h - s ĕ p o e h kaṭah ingkang sami dipoen wangsoelakĕn* (Kr.) *en tot hoofden werden aangesteld de zonen van vorsten, en allen waren z e e r s c h o o n ; velen, die reeds t e o u d waren, werden teruggezonden.*

Wanneer een Bijvoeglijk naamwoord bij een Zelfstandig wordt gevoegd als attribuut dat aan een voorwerp wordt toegekend, en dus daarmede slechts één begrip of één onscheidbaar denkbeeld vormt, wordt door de verdubbeling van het Bijvoeglijk naamwoord niet uitgedrukt dat deze of gene hoedanigheid aan dat voorwerp in hooge mate eigen is, maar dat men zich onderscheidene voorwerpen voorstelt, die deze hoedanigheid bezitten; want het *geheele* begrip, dat door die samengestelde uitdrukking wordt aangeduid, wordt herhaald; zoo beteekent ꦮꦺꦴꦁꦕꦶꦭꦶꦏ꧀ꦕꦶꦭꦶꦏ꧀꧈ *wong tjilik-tjilik* (Ng.) *allerlei geringe lieden;* ꦮꦺꦴꦁꦒꦼꦝꦺꦒꦼꦝꦺ꧈ *wong gĕḍé-gĕḍé* (Ng.) *allerlei aanzienlijke lieden;* ꦢꦶꦤ꧀ꦠꦼꦤ꧀ꦲꦒꦼꦁꦲꦒꦼꦁ꧈ *dintĕn agĕng-agĕng* (Kr.) *verschillende feestdagen;* en niet *zeer geringe, zeer aanzienlijke lieden*, enz.

Wanneer een Bijvoeglijk naamwoord, als Zelfstandig gebruikt, wordt verdubbeld, beteekent dit het een of ander voorwerp, dat zich door de aangeduide eigenschap onderscheidt; b.v. ꦧꦼꦕꦶꦏ꧀ꦧꦼꦕꦶꦏ꧀꧈ *bĕtjik-bĕtjik* (Ng.) *iets goeds;* ꦥꦸꦠꦶꦃꦥꦸꦠꦶꦃ꧈ *poetih-poetih* (Ng.) *iets wits.*

De verdubbeling van een Telwoord drukt uit wat wij aanduiden door bijvoeging van *telkens;* b.v. ꦱꦶꦗꦶꦱꦶꦗꦶ꧈ *sidji-sidji*

(Ng.) *telkens een, een voor een;* ꦠꦼꦭꦸꦠꦼꦭꦸ꧈ *tĕloe-tĕloe* (Ng.) *telkens drie.*

Bij de verdubbeling van een woord ondergaan somtijds de klinkers verandering; en de beteekenis van dezen woordvorm is veelal dezelfde, die men in het Nederlandsch uitdrukt door twee zinverwante woorden of synoniemen bij elkander te voegen, of wel door bij de beteekenis van het grondwoord te voegen *of zoo iets, en dergelijke* of *heen en weder, op en neder,* enz. Wat den vorm betreft valt op te merken dat de klankverandering dikwijls in het eerste woord plaats heeft, en wel zóó dat de laatste klinker van het grondwoord in *a*, en de voorlaatste, indien deze eene opene *a* is, in *o* verandert; b.v. ꦧꦺꦴꦭꦧꦭꦶ꧈ *bola-bali* (Ng.) *heen en weêr loopen,* van ꦧꦭꦶ꧈ *terugkeeren;* ꦏꦺꦴꦤ꧀ꦠꦿꦁꦏꦤ꧀ꦠꦿꦶꦁ꧈ *kontrang-kantring* (Kr. Ng.) *her- en derwaarts gevoerd worden,* van ꦏꦤ꧀ꦠꦿꦶꦁ꧈ *kantring;* ꦩꦺꦁꦒꦏ꧀ꦩꦺꦁꦒꦺꦴꦏ꧀꧈ *mènggak-mènggok* (Kr. Ng.) *zich heen en weêr wenden, van de eene naar de andere zijde,* van ꦩꦺꦁꦒꦺꦴꦏ꧀꧈ *mènggok, zich wenden, een hoek omslaan.* Maar dikwijls ook heeft de klankverandering ook in het tweede woord plaats, op de volgende wijzen: is de voorlaatste klinker van het grondwoord eene *o* en de laatste eene *é* of *i*, dan verandert deze in het eerste woord in *a* en gaat over op de laatste lettergreep van het tweede woord, terwijl de *o* van het eerste woord in het tweede verandert in *a;* b.v. ꦔꦺꦴꦭꦁꦔꦭꦶꦁ꧈ *ngolang-ngaling* (Kr. Ng.) *draaien en wenden, woelen van pijn,* van ꦔꦺꦴꦭꦶꦁ꧈ *ngoling, draaien;* ꦩꦺꦴꦧꦠ꧀ꦩꦧꦶꦠ꧀꧈ *mobat-mabit* (Kr. Ng.) *heen en weêr zwaaien, wapperen,* van ꦩꦺꦴꦧꦶꦠ꧀꧈ *mobit, zwaaien;* of ook, wanneer de eindlettergreep van het grondwoord eene *a* heeft, verandert deze in *i* of *é;* b.v. ꦒꦺꦴꦤꦱ꧀ꦒꦤꦺꦱ꧀꧈ *gònas-gànès* (Kr.) *levendig en spraakzaam,* van ꦒꦺꦴꦤꦱ꧀꧈ *gònas, bevallig, spraakzaam;* ꦎꦧꦂꦄꦧꦶꦂ꧈ *obar-abir* (Kw.) *bliksem en weêrlicht, bliksemstralen,* van ꦎꦧꦂ꧈ *obar, bliksem.* Andere voorbeelden van klankverandering zijn: ꦩꦩ꧀ꦥꦁꦩꦸꦩ꧀ꦥꦸꦁ꧈ *mampang-moempoeng* (Kr.) *stout en vermetel,* van ꦩꦸꦩ꧀ꦥꦸꦁ꧈ *moempoeng,*

vermetel; ꦏꦸꦮꦁꦱꦭ꧀ꦏꦸꦮꦁꦱꦸꦭ꧀ \ *koewangsal-koewangsoel* (Kr.) *omgekeerd en achterstevoor*, van ꦏꦸꦮꦁꦱꦸꦭ꧀ \ *koewangsoel, omgekeerd, ondersteboven, achterstevoor;* ꦧꦫꦁꦧꦺꦫꦺꦁ \ *barang-bèrèng* (Kr. Ng.) *wat het ook zij, het een of ander*, van ꦧꦫꦁ \ *barang, iets;* ꦱꦼꦭꦁꦱꦼꦭꦶꦁ \ *sĕlang-sĕling* (Kr. Ng.) *met allerlei afwisseling, bont door elkander*, van ꦱꦼꦭꦶꦁ \ *sĕling, afgewisseld;* ꦗꦸꦫꦁꦗꦫꦺꦁ \ *djoerang-djarèng* (Kr. Ng.) *bergkloven en ravijnen*, van ꦗꦸꦫꦁ \ *djoerang, ravijn;* enz.

§ 18. De Reduplicatie of herhaling van den eersten medeklinker.

Door Reduplicatie verstaat men de herhaling van den aanvangsmedeklinker van een woord met den daarbij behoorenden klinker; b.v. ꦠꦸꦠꦸꦭꦸꦁ \ *toetoeloeng* (Kr. Ng.) *tot hulp verstrekken*, van ꦠꦸꦭꦸꦁ \ *toeloeng, helpen.*

Die eerste klinker wordt echter in de reduplicatie zeer dikwijls vervangen door eene toonlooze *a* of door de Pĕpĕt; b.v. ꦩꦼꦩꦸꦭꦁ \ *mĕmoelang* of ꦩꦸꦩꦸꦭꦁ \ *moemoelang* (Kr. Ng.) *onderwijzingen geven*, van ꦩꦸꦭꦁ \ *moelang* (grondw. ꦮꦸꦭꦁ \ *woelang*) *onderwijzen;* ꦠꦠꦶꦒ \ *tåtigå* of ꦠꦼꦠꦶꦒ \ *tĕtigå* (Kr.) ꦠꦠꦼꦭꦸ \ *tåtĕloe* of ꦠꦼꦠꦼꦭꦸ \ *tĕtĕloe, drie*, van ꦠꦶꦒ \ *tigå* en ꦠꦼꦭꦸ \ *tĕloe, drie;* ꦗꦼꦗꦩ꧀ꦥꦶ \ *djĕdjampi* (Kr.) ꦠꦼꦠꦩ꧀ꦧ \ *tĕtåmbå* (Ng.) *geneesmiddelen gebruiken, eenig geneesmiddel*, van ꦗꦩ꧀ꦥꦶ \ *djampi* en ꦠꦩ꧀ꦧ \ *tåmbå, geneesmiddel.* En dit heeft altijd plaats, wanneer die eerste medeklinker geenen klinker bij zich heeft, zooals in ꦒꦼꦒꦿꦩꦺꦤ꧀ \ *gĕgramèn* of ꦒꦒꦿꦩꦺꦤ꧀ \ *gågramèn* (Kr.) *eenige koopwaar*, van ꦒꦿꦩꦺꦤ꧀ \ *gramèn, koopwaar.*

Woorden, die met eene ꦲ aanvangen, worden niet geredupliceerd, omdat deze Aksårå in de uitspraak niet hoorbaar is; wil men daaraan de door de reduplicatie uitgedrukte beteekenis geven, dan wordt het geheele woord herhaald; b.v. ꦲꦺꦴꦩꦃꦲꦺꦴꦩꦃ \ *omah-omah* (Ng.) ꦒꦼꦒꦿꦶꦪ \ *gĕgrijå* of ꦒꦒꦿꦶꦪ \ *gågrijå* (Kr.) *gehuisd zijn, wonen*, van ꦲꦺꦴꦩꦃ \ *omah* en

grijă, huis; *anak-anak* (Kr. Ng.) *poepoetră* (Kr. i.) *kinderen krijgen*, van *anak* en *poetră.*

De beteekenis van dezen woordvorm schijnt in het algemeen te zijn dat hij *iets onbepaalds* of *onzekers* of *onbestemds*, een *streven naar*, een *beproeven van iets* uitdrukt. Het verschil van soort of gebruik der grondwoorden geeft daaraan echter dikwijls wijzigingen, die in eene vertaling niet of niet dan bij omschrijving kunnen worden wedergegeven.

De reduplicatie van een Zelfstandig naamwoord geeft daaraan een meer *algemeenen* of *onbepaalden* zin; b.v. *dalan* (Ng.) *weg*, *dĕdalan*, *wegen* in het algemeen, en, weg om tot iets te geraken, *middel;* *tamèng* (Kr. Ng.) *schild*, *tĕtamèng*, *schild*, alwat tot verdediging of bescherming strekt; *dĕlĕngan* (Ng.) *tingàlan* (Kr.) *wat aan* iemand of iets *te zien is*, *dĕdĕlĕngan* en *tĕtingàlan*, *eenig voorwerp van het gezicht*, *schouwspel;* *djampi* (Kr.) *geneesmiddel*, *djĕdjampi*, *iets dat als geneesmiddel gebruikt wordt;* *oewĭtan* (Kr. Ng.) *geboomte*, *oewit-oewĭtan*, *allerlei geboomte.*

Wanneer zulk een geredupliceerd Naamwoord als Zegwoord voorkomt, beteekent het dikwijls onbepaald *zich met dat voorwerp bezig houden*, *daarvan gebruik maken;* b.v. *sabin* (Kr.) *sawah* (Ng.) *rijstveld*, *sĕsabin* en *sĕsawah*, *zich met den rijstbouw bezighouden;* *djawah* (Kr.) *oedan* (Ng.) *regen*, *djĕdjawah* en *oedan-oedan*, *in den regen gaan staan;* *sok* (Kr. Ng.) *storting*, *betaling*, *sòsòkan*, iets te *betalen hebben* of *betalen*, *storten.*

De reduplicatie van een woord, dat de beteekenis van een Nederlandsch werkwoord heeft, ook al heeft het in het Javaansch niet den werkwoordsvorm, duidt òf op *de algemeenheid* of *onbepaaldheid* van het object, zooals in *tĕtoem-*

bas (Kr.) ꦠꦼꦠꦸꦏꦸ \ *tĕtoekoe* (Ng.) *het een of ander koopen*, van ꦠꦸꦩ꧀ꦧꦱ꧀ \ *toembas* en ꦠꦸꦏꦸ \ *toekoe, koopen;* ꦤꦤꦤ꧀ꦢꦸꦂ \ *nanandoer* (Ng.) *het een of ander planten*, van ꦤꦤ꧀ꦢꦸꦂ *nandoer* (grondw. ꦠꦤ꧀ꦢꦸꦂ \ *tandoer*), *planten;* ꦱꦁꦤꦠꦲꦁꦒꦒꦤ꧀ꦗꦂꦣꦸꦩꦠꦼꦁꦧꦭꦤꦶꦥꦸꦤ꧀ \ *Sang Nātā anggagandjar ḍoematĕng balanipoen* (Kr.) *de vorst gaf verschillende belooningen aan zijn volk;* òf wel, zij duidt op *de onbepaaldheid der handeling*, op een *beproeven* of *pogen* om de handeling te verrichten; b.v. ꦲꦏꦸꦲꦫꦼꦥ꧀ꦭꦸꦔꦲꦩ꧀ꦧꦼꦧꦼꦝꦶꦭ꧀ \ *akoe arĕp loengā ambĕbĕḍil* (Ng.) *ik wil uitschieten gaan*, ik wil gaan beproeven iets te schieten, van ꦲꦩ꧀ꦧꦼꦝꦶꦭ꧀ \ *ambĕḍil, schieten;* ꦥꦸꦠꦿꦤꦶꦥꦸꦤ꧀ꦱꦺꦴꦮꦤ꧀ꦲꦁꦫꦫꦥꦸꦣꦸꦩꦠꦼꦁꦆꦁꦏꦁꦫꦩ \ *poetranipoen sowan angrarapoe ḍoematĕng ingkang rāmā* (Kr.) *zijn zoon verscheen voor hem en poogde zijn vader tot bedaren te brengen*, van ꦔꦿꦥꦸ \ *ngrapoe, tot bedaren brengen.*

De reduplicatie van een Bijvoeglijk naamwoord drukt een *onbepaald voorwerp* uit *met de door dat woord beteekende hoedanigheid;* b.v. ꦮꦼꦮꦔꦶ \ *wĕwāngi* (Kr. Ng.) *iets welriekends, welriekende dingen*, van ꦮꦔꦶ \ *wāngi, welriekend;* ꦫꦼꦫꦸꦧꦼꦢ꧀ \ *rĕroebĕd* (Ng.) ꦫꦼꦫꦶꦧꦼꦢ꧀ \ *rĕribĕd* (Kr.) *iets lastigs, onaangenaamheid*, van ꦫꦸꦧꦼꦢ꧀ \ *roebĕd* en ꦫꦶꦧꦼꦢ꧀ \ *ribĕd, lastig, hinderlijk;* en somtijds worden er dan ook wel bepaalde voorwerpen door aangeduid; zooals in ꦭꦼꦭꦼꦩ꧀ꦧꦠ꧀ \ *lĕlĕmbat* (Kr.) ꦭꦼꦭꦼꦩ꧀ꦧꦸꦠ꧀ \ *lĕlĕmboet* (Ng.) *een geest, spook*, eig. *iets fijns*, van ꦭꦼꦩ꧀ꦧꦠ꧀ \ *lĕmbat* en ꦭꦼꦩ꧀ꦧꦸꦠ꧀ \ *lĕmboet, fijn* van stof of wezen.

De éénlettergrepige Telwoorden worden altijd en sommige tweelettergrepige veelal geredupliceerd zonder verandering van beteekenis, wanneer zij eene hoeveelheid van *bepaalde voorwerpen* uitdrukken, en dan achter den voorwerpsnaam geplaatst (zie § 20); b.v. ꦥꦸꦠꦿꦏꦼꦏꦭꦶꦃ \ *poetrā kĕkalih* (Kr.) *twee kinderen;* ꦮꦺꦴꦁꦥꦥꦠ꧀ \ *wong papat* (Ng.) *vier menschen*, van ꦏꦭꦶꦃ \ *kalih, twee*, en ꦥꦠ꧀ \ *pat, vier.*

§ 19. Samengestelde woorden en uitdrukkingen.

Eigenlijk gezegde *samengestelde woorden*, waarin twee woorden tot eene volkomene woordeenheid worden verbonden, zooals in het Nederlandsche *boezemvriend*, *turfschip*, *ziekenhuis* enz., komen in het Javaansch, behalve in enkele eigennamen, zeer zelden voor. Menigvuldig zijn daarentegen de *samengestelde uitdrukkingen*, waarin twee woorden eenvoudig door nevenstelling bij elkander worden gevoegd om zoo te zamen één denkbeeld uit te drukken, dat in onze taal veelal door een samengesteld woord kan worden teruggegeven. In zulke samenstellingen is dan het eerste het hoofdwoord en het tweede de bepaling, juist omgekeerd als in het Nederlandsch; b.v. ꦠꦤ꧀ꦝꦠꦔꦤ꧀꧈ *tåndå-tangan* (Kr. Ng.) *handteekening*, van ꦠꦤ꧀ꦝ꧈ *tåndå* (Kr. Ng.) *teeken merk* en ꦠꦔꦤ꧀꧈ *tangan* (Kr. Ng.) *hand;* ꦧꦚꦸꦏꦭꦶ꧈ *banjoe-kali* (Ng.) *rivierwater*, van ꦧꦚꦸ꧈ *banjoe* (Ng.) *water* en ꦏꦭꦶ꧈ *kali* (Ng.) *rivier;* ꦮꦺꦴꦁꦭꦤꦁ꧈ *wong lanang* (Ng.) *manspersoon*, *man*, van ꦮꦺꦴꦁ꧈ *wong* (Ng.) *mensch*, *persoon*, en ꦭꦤꦁ꧈ *lanang* (Ng.) *mannelijk*, *man*.

Eene andere soort van samengestelde uitdrukkingen is die, waarin twee zinverwante woorden of ook twee woorden van tegenovergestelde beteekenis, die in het Nederlandsch door een Voegwoord worden verbonden, zooals *kommer en verdriet*, *vreugde en blijdschap*, *koopen en verkoopen*, *geven en nemen*, eenvoudig naast elkander worden geplaatst; b. v. ꦱꦸꦏꦥꦶꦫꦼꦤ꧀ꦤ꧈ *soekå-pirĕnnå* (Kr. Ng.) *vreugde en tevredenheid*, *verheugd en tevreden*, van ꦱꦸꦏ꧈ *soekå* (Kr. Ng.) *vreugde*, *verheugd*, en ꦥꦶꦫꦼꦤ꧀ꦤ꧈ *pirĕnnå* (Kr. Ng.) *tevredenheid*, *tevreden;* ꦧꦥꦧꦶꦪꦸꦁ꧈ *båpå-bijoeng* (Kr. Ng.) *vader en moeder*, *ouders*, van ꦧꦥ꧈ *båpå* (Kr. Ng.) *vader*, en ꦧꦶꦪꦸꦁ꧈ *bijoeng* (Kr. Ng.) *moeder;* ꦮꦢꦾꦧꦭ꧈ *wådyå-bålå* (Kr. Ng.) *volk en manschappen*, *heerleger*, van ꦮꦢꦾ꧈ *wådyå* (Kr. Ng.) *volk*, en ꦧꦭ꧈ *bålå* (Kr. Ng.) *volk*, *troep*, *bende;* ꦲꦸꦠꦁꦲꦥꦶꦲꦸꦠꦁ꧈ *oetang-apioetang*

(Ng.) *schulden en schuldvordering hebben*, van ꦲꦸꦠꦁ \ *oetang* (Ng.) *schuld*, en ꦲꦥꦶꦲꦸꦠꦁ \ *apioetang* (Kr. Ng.) *eene schuldvordering hebben;* ꦲꦢꦺꦴꦭ꧀ꦠꦸꦏꦸ \ *adol-toekoe* (Ng.) *koopen en verkoopen*, van ꦲꦢꦺꦴꦭ꧀ \ *adol* (Ng.) *verkoopen*, en ꦠꦸꦏꦸ \ *toekoe* (Ng.) *koopen;* ook ꦲꦢꦺꦴꦭ꧀ꦠꦶꦤꦸꦏꦸ \ *adol-tinoekoe, verkoopen en gekocht worden, met elkander handeldrijven.*

Omtrent deze beide soorten van samengestelde uitdrukkingen valt op te merken, dat daarin somtijds twee woorden, die tot verschillende taalsoorten behooren, met elkander worden verbonden, waardoor zij dan meer het karakter van *samengestelde woorden* verkrijgen; b.v. ꦠꦤꦼꦩ꧀ꦠꦸꦮꦸꦃ \ *tanĕmtoewoeh* (Kr. Ng.) *veldgewas*, van ꦠꦤꦼꦩ꧀ \ *tanĕm* (Kr.) *plant, planten* en ꦠꦸꦮꦸꦃ \ *toewoeh* (Kr. Ng.) *groeien;* ꦲꦪꦩ꧀ꦲꦭꦱ꧀ \ *ajam-alas* (Kr. Ng.) *boschhoen*, van ꦲꦪꦩ꧀ \ *ajam* (Kr.) *hoen*, en ꦲꦭꦱ꧀ \ *alas* (Ng.) *bosch;* ꦠꦤ꧀ꦥꦼꦒꦠ꧀ \ *tan-pĕgat* (Kr. Ng.) *onafgebroken*, van ꦠꦤ꧀ \ *tan* (Kw. anders alleen in poëzie in gebruik) *niet*, en ꦥꦼꦒꦠ꧀ \ *pĕgat* (Kr. Ng.) *afgebroken;* ꦲꦤ꧀ꦝꦥ꧀ꦲꦱꦺꦴꦂ \ *anḍap-asor* (Kr. Ng.) *nederig en ootmoedig*, van ꦲꦤ꧀ꦝꦥ꧀ \ *anḍap* (Kr.) en ꦲꦱꦺꦴꦂ \ *asor* (Ng.) *laag, nederig.*

Volkomen *samengestelde woorden* worden zoodanige uitdrukkingen, wanneer er door voor- of achtervoegsels afgeleide vormen van worden gemaakt; b.v. van ꦠꦶꦠꦶꦩꦁꦱ \ *titimångså* (Kr. Ng.) *dagteekening* (uit ꦠꦶꦠꦶ \ *titi, dag van de maand* en ꦩꦁꦱ \ *mångså, maand, getijde*), ꦤꦶꦠꦶꦩꦁꦱꦤꦶ \ *nitimangsani, dagteekenen, dateeren*, en ꦏꦠꦶꦠꦶꦩꦁꦱꦤ꧀ \ *katitimangsan, gedateerd;* van ꦲꦧꦁꦧꦶꦫꦸ \ *abang-biroe* (Kr. Ng.) *rood en blauw* (uit ꦲꦧꦁ \ *abang* (Ng.) *rood*, en ꦧꦶꦫꦸ \ *biroe* (Kr. Ng.) *blauw*), ꦔꦧꦁꦧꦶꦫꦺꦴꦤꦶ \ *ngabangbiròni* (Kr. Ng.) *rood en blauw worden;* ꦮꦺꦴꦁꦭꦤꦁꦔꦺ \ *wonglanangé* (Ng.) *haar man;* ꦮꦺꦴꦁꦠꦸꦮꦩꦸ \ *wongtoewamoe* (Ng.) *uwe oude lui, uwe ouders.* (1)

---

(1) In deze beteekenis worden ꦮꦺꦴꦁꦭꦤꦁꦔꦺ \ en ꦮꦺꦴꦁꦠꦸꦮ \ als *samengestelde woorden* beschouwd en nemen het Bezittelijk voornaamwoord achter zich; maar in andere uitdrukkingen, waarin een naam-

Hiertoe behooren ook de Wederkeerige werkwoordsvormen, waarover gesproken is in § 9; b.v. *toeloeng-tinoeloeng, elkander helpen;* *bagèk-binagèkakĕn, elkander verwelkomen* enz. (Bl. 77 en 78).

Ook moeten hier vermeld worden de samenstellingen met het woord *pårå* in verschillende beteekenissen, dat dan veelal tot *pra*, *prĕ* of *pĕr* wordt verkort; zooals *pårå-ro-las* (Ng.) *in twaalven gedeeld;* *pra-tĕlon* (Ng.) *derde gedeelte,* van *tĕloe, drie;* *pra-dipati* (Kr. Ng.) voor *pårå adi-pati, de Adipati's.*

Eindelijk valt nog op te merken dat in samengestelde woorden of uitdrukkingen de woorden dikwijls worden samengetrokken of verkort, en inzonderheid bij tweelettergrepige woorden, die van een éénlettergrepigen grondvorm zijn gemaakt, die grondvorm wordt gebezigd; b.v. *si-tinggil* (Kr.) in pl. v. *siti-inggil, de sitinggil, verheven plein voor het paleis;* *padang-boelan* (Kr. Ng.) *lichte maan, maanlicht,* van *padang, licht* en *rĕmboelan, de maan;* *dĕlanggoeng* (Ng.) of *dalan-goeng* (Kr. Ng.) *groote weg,* voor *dalan-agoeng,* van *dalan* (Ng.) *weg,* en *agoeng* (Kr.) *groot;* *wondéning* (Kr.) *nu, maar, voorts,* uit *wòntĕn* (Kr.) *zijn,* en *déning* (Kr.) *alsook, alsmede;* *dilalah,* voor *dir-Allah,* en dit voor *takdir Allah* (Kr.) *Gods beschikking;* *bot-pakèwoeh* (Ng.) *zwarigheid en moeilijkheid,* van *abot, zwaar, zwarigheid,* en *pakèwoeh, moeilijkheid.*

---

woord door een ander woord als attribuut wordt bepaald, komt dit Voornaamwoord achter het hoofdwoord; b.v. *andàké lanang* (Ng.) *zijn mannelijk kind, zijn zoon.*

§ 20. De Telwoorden.

Deze zijn:

A. Hoofdgetallen.

B. Rangschikkende telwoorden.

C. Breuken.

D. Vermenigvuldigende telwoorden.

E. Afzonderende telwoorden.

F. Verzamelende telwoorden.

A. *Hoofdgetallen.*

1 ꧑ \ ꦱ \ *sa* (Kr. Ng.) ꦱꦠꦸꦁꦒꦶꦭ꧀ \ *satoenggil* (Kr.) ꦱꦠꦸꦁꦒꦭ꧀ \ *satoenggal* (Md.) ꦱꦶꦗꦶ \ *sidji* of ꦱꦮꦶꦗꦶ \ *sawidji* (Ng.).

2 ꧒ \ ꦏꦭꦶꦃ \ *kalìh* en ꦏꦼꦏꦭꦶꦃ \ *kĕkalìh* (Kr.) ꦫꦺꦴ \ *ro*, ꦫꦺꦴꦫꦺꦴ \ *roro* of ꦭꦺꦴꦫꦺꦴ \ *loro* (Ng.)

3 ꧓ \ ꦠꦶꦒ \ *tigå* ook ꦠꦶꦠꦶꦒ \ *titigå* en ꦠꦼꦠꦶꦒ \ *tĕtigå* (Kr.) ꦠꦼꦭꦸ \ *tĕloe* en ꦠꦼꦠꦼꦭꦸ \ *tĕtĕloe* (Ng.).

4 ꧔ \ ꦱꦏꦮꦤ꧀ \ *sakawan* (Kr.) ꦥꦠ꧀ \ *pat* of ꦥꦥꦠ꧀ \ *papat* (Ng.).

5 ꧕ \ ꦒꦁꦱꦭ꧀ \ *gangsal* (Kr.) ꦭꦶꦩ \ *limå* (Ng.).

6 ꧖ \ ꦤꦼꦩ꧀ \ *nĕm* of ꦤꦼꦤꦼꦩ꧀ \ *nĕnĕm* (Kr. Ng.).

7 ꧗ \ ꦥꦶꦠꦸ \ *pitoe* (Kr. Ng.).

8 ꧘ \ ꦮꦺꦴꦭꦸ \ *wòloe* (Kr. Ng.).

9 ꧙ \ ꦱꦔ \ *sångå* (Kr. Ng.).

10 ꧑꧐ \ ꦱꦢꦱ \ *sadåså* (Kr.) ꦱꦥꦸꦭꦸꦃ \ *sapoeloeh* (Ng.).

11 ꧑꧑ \ ꦱꦮꦼꦭꦱ꧀ \ *sawĕlas*, ꦱꦸꦮꦼꦭꦱ꧀ \ *soewĕlas* of ꦱꦧꦼꦭꦱ꧀ \ *sabĕlas* (Kr. Ng.).

12 ꧑꧒ \ ꦏꦭꦶꦃꦮꦼꦭꦱ꧀ \ *kalìh wĕlas* (Kr.) ꦫꦺꦴꦭꦱ꧀ \ *ro las* (Ng.).

13 ꧑꧓ \ ꦠꦶꦒꦮꦼꦭꦱ꧀ \ *tigå wĕlas* (Kr.) ꦠꦼꦭꦸꦭꦱ꧀ \ *tĕloe las* (Ng.).

14 ꧑꧔ \ ꦏꦮꦤ꧀ꦮꦼꦭꦱ꧀ \ *kawan wĕlas* (Kr.) ꦥꦠ꧀ꦧꦼꦭꦱ꧀ \ *pat bĕlas* (Ng.).

15 ꧑꧕ \ ꦒꦁꦱꦭ꧀ꦮꦼꦭꦱ꧀ \ *gangsal wĕlas* (Kr.) ꦭꦶꦩꦭꦱ꧀ \ *limå las* (Ng.).

16 ꧑꧖ ꧈ ꦤꦼꦩ꧀ꦧꦼꦭꦱ꧀ ꧈ *nĕm bĕlas* (Kr. Ng.).

17 ꧑꧗ ꧈ ꦥꦶꦠꦸꦭꦱ꧀ ꧈ *pitoe las* (Kr. Ng.).

18 ꧑꧘ ꧈ ꦮꦺꦴꦭꦸꦭꦱ꧀ ꧈ *wòloe las* (Kr. Ng.).

19 ꧑꧙ ꧈ ꦱꦔꦭꦱ꧀ ꧈ *sångå las* (Kr. Ng.).

20 ꧒꧐ ꧈ ꦏꦭꦶꦃꦢꦱ ꧈ *kalih dåså* (Kr.) ꦫꦺꦴꦁꦥꦸꦭꦸꦃ ꧈ *rong poeloeh* (Ng.).

21 ꧒꧑ ꧈ ꦱꦭꦶꦏꦸꦂ ꧈ *salikoer* (Kr. Ng.).

22 ꧒꧒ ꧈ ꦏꦭꦶꦃꦭꦶꦏꦸꦂ ꧈ *kalih likoer* (Kr.) ꦫꦺꦴꦭꦶꦏꦸꦂ ꧈ *ro likoer* (Ng.).

23 ꧒꧓ ꧈ ꦠꦶꦒꦭꦶꦏꦸꦂ ꧈ *tigå likoer* (Kr.) ꦠꦼꦭꦸꦭꦶꦏꦸꦂ ꧈ *tĕloe likoer* (Ng.).

24 ꧒꧔ ꧈ ꦏꦮꦤ꧀ꦭꦶꦏꦸꦂ ꧈ *kawan likoer* (Kr.) ꦥꦠ꧀ꦭꦶꦏꦸꦂ ꧈ *pat likoer* (Ng.) of ꦱꦼꦭꦮꦺꦥꦿꦃ ꧈ *sĕlawé prah* (Kr. Ng).

25 ꧒꧕ ꧈ ꦱꦭꦮꦺ ꧈ *salawé* of ꦱꦼꦭꦮꦺ ꧈ *sĕlawé* (Kr. Ng.).

26 ꧒꧖ ꧈ ꦤꦼꦩ꧀ꦭꦶꦏꦸꦂ ꧈ *nĕm likoer* (Kr. Ng.).

27 ꧒꧗ ꧈ ꦥꦶꦠꦸꦭꦶꦏꦸꦂ ꧈ *pitoe likoer* (Kr. Ng.).

28 ꧒꧘ ꧈ ꦮꦺꦴꦭꦸꦭꦶꦏꦸꦂ ꧈ *wòloe likoer* (Kr. Ng.).

29 ꧒꧙ ꧈ ꦱꦔꦭꦶꦏꦸꦂ ꧈ *sångå likoer* (Kr. Ng.).

30 ꧓꧐ ꧈ ꦠꦶꦒꦁꦢꦱ ꧈ *tigang dåså* (Kr.) ꦠꦼꦭꦸꦁꦥꦸꦭꦸꦃ ꧈ *tĕloeng poeloeh* (Ng.).

31 ꧓꧑ ꧈ ꦠꦶꦒꦁꦢꦱꦱꦠꦸꦁꦒꦶꦭ꧀ ꧈ *tigang dåså satoenggil* (Kr.) ꦠꦼꦭꦸꦁꦥꦸꦭꦸꦃꦱꦶꦗꦶ ꧈ *tĕloeng poeloeh sidji* (Ng.).

32 ꧓꧒ ꧈ ꦠꦶꦒꦁꦢꦱꦏꦭꦶꦃ ꧈ *tigang dåså kalih* (Kr.) ꦠꦼꦭꦸꦁꦥꦸꦭꦸꦃꦭꦺꦴꦫꦺꦴ ꧈ *tĕloeng poeloeh loro* (Ng.).

33 ꧓꧓ ꧈ ꦠꦶꦒꦁꦢꦱꦠꦶꦒ ꧈ *tigang dåså tigå* (Kr.) ꦠꦼꦭꦸꦁꦥꦸꦭꦸꦃꦠꦼꦭꦸ ꧈ *tĕloeng poeloeh tĕloe* (Ng.).

34 ꧓꧔ ꧈ ꦠꦶꦒꦁꦢꦱꦱꦏꦮꦤ꧀ ꧈ *tigang dåså sakawan* (Kr.) ꦠꦼꦭꦸꦁꦥꦸꦭꦸꦃꦥꦠ꧀ ꧈ *tĕloeng poeloeh pat* (Ng.).

35 ꧓꧕ ꧈ ꦠꦶꦒꦁꦢꦱꦒꦁꦱꦭ꧀ ꧈ *tigang dåså gangsal* (Kr.) ꦠꦼꦭꦸꦁꦥꦸꦭꦸꦃꦭꦶꦩ ꧈ *tĕloeng poeloeh limå* (Ng.) ꦱꦭꦥꦤ꧀ ꧈ *salapan* (Kr. Ng.)

36 ꧓꧖ ꧈ ꦠꦶꦒꦁꦢꦱꦤꦼꦩ꧀ ꧈ *tigang dåså nĕm* (Kr.) ꦠꦼꦭꦸꦁꦥꦸꦭꦸꦃꦤꦼꦩ꧀ ꧈ *tĕloeng poeloeh nĕm* (Ng.).

40 ꧔꧐ ꧈ ꦏꦮꦤ꧀ꦢꦱ ꧈ *kawan dåså* (**Kr.**) ꦥꦠꦁꦥꦸꦭꦸꦃ ꧈ *patang poeloeh* (**Ng.**).

41 ꧔꧑ ꧈ ꦏꦮꦤ꧀ꦢꦱꦱꦠꦸꦁꦒꦶꦭ꧀ ꧈ *kawan dåså satoenggil* (**Kr.**) ꦥꦠꦁꦥꦸꦭꦸꦃꦱꦶꦗꦶ ꧈ *patang poeloeh sidji* (**Ng.**).

50 ꧕꧐ ꧈ ꦱꦺꦏꦺꦠ꧀ ꧈ *sèkèt* (**Kr. Ng.**).

51 ꧕꧑ ꧈ ꦱꦺꦏꦺꦠ꧀ꦱꦠꦸꦁꦒꦶꦭ꧀ ꧈ *sèkèt satoenggil* (**Kr.**) ꦱꦺꦏꦺꦠ꧀ꦱꦶꦗꦶ ꧈ *sèkèt sidji* (**Ng.**).

60 ꧖꧐ ꧈ ꦱꦮꦶꦢꦏ꧀ ꧈ *sawidak* (**Kr. Ng.**).

70 ꧗꧐ ꧈ ꦥꦶꦠꦸꦁꦢꦱ ꧈ *pitoeng dåså* (**Kr.**) ꦥꦶꦠꦸꦁꦥꦸꦭꦸꦃ ꧈ *pitoeng poeloeh* (**Ng.**).

80 ꧘꧐ ꧈ ꦮꦺꦴꦭꦸꦁꦢꦱ ꧈ *wòloeng dåså* (**Kr.**) ꦮꦺꦴꦭꦸꦁꦥꦸꦭꦸꦃ ꧈ *wòloeng poeloeh* (**Ng.**).

90 ꧙꧐ ꧈ ꦱꦔꦁꦢꦱ ꧈ *sangang dåså* (**Kr.**) ꦱꦔꦁꦥꦸꦭꦸꦃ ꧈ *sangang poeloeh* (**Ng.**).

100 ꧑꧐꧐ ꧈ ꦱꦠꦸꦱ꧀ ꧈ *satoes* (**Kr. Ng.**).

101 ꧑꧐꧑ ꧈ ꦱꦠꦸꦱ꧀ꦱꦠꦸꦁꦒꦶꦭ꧀ ꧈ *satoes satoenggil* (**Kr.**) ꦱꦠꦸꦱ꧀ꦱꦶꦗꦶ ꧈ *satoes sidji* (**Ng.**).

110 ꧑꧑꧐ ꧈ ꦱꦠꦸꦱ꧀ꦱꦢꦱ ꧈ *satoes sadåså* (**Kr.**) ꦱꦠꦸꦱ꧀ꦱꦥꦸꦭꦸꦃ ꧈ *satoes sapoeloeh* (**Ng.**).

200 ꧒꧐꧐ ꧈ ꦏꦭꦶꦃꦲꦠꦸꦱ꧀ ꧈ *kalih atoes* (**Kr.**) ꦫꦺꦴꦁꦲꦠꦸꦱ꧀ ꧈ *rong atoes* (**Ng.**).

300 ꧓꧐꧐ ꧈ ꦠꦶꦒꦁꦲꦠꦸꦱ꧀ ꧈ *tigang atoes* (**Kr.**) ꦠꦼꦭꦸꦁꦲꦠꦸꦱ꧀ ꧈ *tĕloeng atoes* (**Ng.**).

1000 ꧑꧐꧐꧐ ꧈ ꦱꦺꦮꦸ ꧈ *sèwoe* (**Kr. Ng.**).

2000 ꧒꧐꧐꧐ ꧈ ꦏꦭꦶꦃꦲꦺꦮꦸ ꧈ *kalih èwoe* (**Kr.**) ꦫꦺꦴꦁꦲꦺꦮꦸ ꧈ *rong èwoe* (**Ng.**).

3000 ꧓꧐꧐꧐ ꧈ ꦠꦶꦒꦁꦲꦺꦮꦸ ꧈ *tigang èwoe* (**Kr.**) ꦠꦼꦭꦸꦁꦲꦺꦮꦸ ꧈ *tĕloeng èwoe* (**Ng.**).

10 000 ꧑꧐꧐꧐꧐ ꧈ ꦱꦭꦼꦏ꧀ꦱ ꧈ *salĕksa* (**Kr. Ng.**).

20 000 ꧒꧐꧐꧐꧐ ꧈ ꦏꦭꦶꦃꦭꦼꦏ꧀ꦱ ꧈ *kalih lĕksa* (**Kr.**) ꦫꦺꦴꦁꦭꦼꦏ꧀ꦱ ꧈ *rong lĕksa* (**Ng.**).

100 000 ꧑꧐꧐꧐꧐꧐ ꧈ ꦱꦏꦼꦛꦶ ꧈ *sakĕṭi* (**Kr. Ng.**)

200 000	꧒꧐꧐꧐꧐꧐	*kalih këṭi* (Kr.) *rong këṭi* (Ng.).
1000 000	꧑꧐꧐꧐꧐꧐꧐	*sajoetă* (Kr. Ng.).
2000 000	꧒꧐꧐꧐꧐꧐꧐	*kalih joetă* (Kr.) *rong joetă* (Ng.).
10 000 000	꧑꧐꧐꧐꧐꧐꧐꧐	*sawëndră* (Kr. Ng.).
100 000 000	꧑꧐꧐꧐꧐꧐꧐꧐꧐	*sabără* (Kr. Ng.).
1000 000 000	꧑꧐꧐꧐꧐꧐꧐꧐꧐꧐	*sagoelmă* (Kr. Ng.).
10 000 000 000	꧑꧐꧐꧐꧐꧐꧐꧐꧐꧐꧐	*satjamoe* (Kr. Ng.).
100 000 000 000	꧑꧐꧐꧐꧐꧐꧐꧐꧐꧐꧐꧐	*sawoerdă* (Kr. Ng.).
1000 000 000 000	꧑꧐꧐꧐꧐꧐꧐꧐꧐꧐꧐꧐꧐	*sakirnă* (Kr. Ng.).

Vele van deze telwoorden hebben iets bijzonders in hunne samenstelling of hun gebruik, zoals nu zal worden aangetoond.

sa beteekent *één*, bepaaldelijk *een geheel*, en wordt gebruikt voor benamingen van onstoffelijke voorwerpen, b.v. *sanapas* (Kr. Ng.) *ééne ademhaling;* *sakëḍap* (Kr.) *één oogenblik;* ook in eene samengestelde benaming van hoeveelheid, b.v. *saroepijah* (Kr. Ng.) *één gulden*, d. i. de waarde van een gulden, niet een guldenstuk.

toenggil en *toenggal* beteekenen *eenheid;* en is dus letterlijk *ééne eenheid;* het laatste woord komt ook veel in Krămă voor.

sidji is samengetrokken uit *sa* en *idji*, *korrel*, welk woord dan eveneens gebruikt wordt als in het Maleisch بيجي *bidji*, بواه *boewah* enz. in de beteekenis van *stuks;* *sidji* is dus eigenlijk *één stuks*. In plaats van zegt men ook *widji*, en dus voor ook *sawidji*. Al deze woorden worden zoowel met betrekking tot personen als tot zaken gebruikt.

kalih en de andere Telwoorden, van welke hierboven een gereduplicеerde vorm is opgegeven, worden alleen geredupliceerd gebruikt wanneer men een bepaald getal bijzondere voorwerpen wil aanduiden, en dan achter het Naam-

woord geplaatst; b.v. ꦥꦸꦠꦿꦏꦼꦏꦭꦶꦃ \ *poetrā kĕkalih* (Kr.) *twee kinderen;* ꦱꦶꦏꦶꦭꦺꦥꦥꦠ꧀ \ *sikilé papat* (Ng.) *zijne vier pooten;* maar ꦥꦠꦁꦏꦏꦶ \ *patang kaki* (Ng.), *vier voet* als lengtemaat.

Van ꦫꦺꦴ \ *ro* is de geredupliceerde vorm ꦫꦺꦴꦫꦺꦴ \ *roro*, waarvoor men echter om de welluidendheid veelal ꦭꦺꦴꦫꦺꦴ \ *loro* zegt (zie bladz. 10).

ꦱꦏꦮꦤ꧀ \ *sakawan* is samengesteld uit ꦱ \ en ꦏꦮꦤ꧀ \ *kawan*, *troep* (*viertal?*)

Van ꦥꦠ꧀ \ *pat* is de verlengde vorm ꦲꦼꦩ꧀ꦥꦠ꧀ \ *ĕmpat* (volgens bl. 36) in het Javaansch niet in gebruik, wel in het Maleisch امڤت, dat van denzelfden grondvorm is.

Van ꦤꦼꦩ꧀ \ *nĕm* wordt zulk een verlengde vorm ꦲꦼꦤꦼꦩ꧀ \ *ĕnĕm* (gelijk het Maleische انم *anam*) wel somtijds gebruikt, namelijk dan, wanneer eerst de voorwerpen onbepaald worden opgegeven en dan de hoeveelheid ervan, als het ware op zichzelfstaande, wordt aangeduid: b.v. ꦭꦶꦁꦒꦶꦱ꧀ꦲꦭꦶꦠ꧀ꦲꦼꦤꦼꦩ꧀ \ *linggis alit, ĕnĕm* (Kr.) *kleine breekijzers, zes.*

Wanneer de Telwoorden ꦫꦺꦴ \ ꦠꦼꦭꦺꦴ \ ꦠꦼꦭꦸ \ ꦥꦠ꧀ \ ꦭꦶꦩ \ ꦥꦶꦠꦸ \ ꦮꦭꦸ \ en ꦱꦔ \ zoodanig met een ander Telwoord worden verbonden dat zij daarvan een *veelvoud* uitdrukken of er de *vermenigvuldigers* van zijn, dus ook wanneer zij voor eenig ander Naamwoord worden geplaatst, nemen zij eene Tjĕtjak als uitgang aan, met uitzondering van ꦥꦠ꧀ \ dat den uitgang *ang* aanneemt; zij veranderen dus in ꦫꦺꦴꦁ \ ꦠꦼꦭꦺꦴꦁ \ ꦠꦼꦭꦸꦁ \ ꦥꦠꦁ \ ꦭꦶꦩꦁ \ ꦥꦶꦠꦸꦁ \ ꦮꦭꦸꦁ \ en ꦱꦔꦁ \ b.v. ꦫꦺꦴꦁꦥꦸꦭꦸꦃ \ *rong poeloeh, twintig* (2 × 10), ꦠꦼꦭꦸꦁꦱꦱꦶ \ *tĕloeng sasi* (Ng.) *drie maanden.* Het woord ꦥꦶꦫ \ *pirā* (Ng.) *hoeveel*, ondergaat dezelfde verandering; b.v. ꦥꦶꦫꦁꦲꦺꦮꦸ \ *pirang éwoe* (Ng.) *hoeveel duizend?* ꦥꦶꦫꦁꦠꦲꦸꦤ꧀ \ *pirang tahoen* (Ng.) *hoeveel jaren?*

Als twee door een Voegwoord verbondene Telwoorden bij een Naamwoord worden gevoegd, ondergaat het eerste deze verandering niet; b.v. ꦠꦼꦭꦸꦲꦸꦠꦮꦥꦠꦁꦱꦱꦶ \ *tĕloe oetāwā patang sasi* (Ng.) *drie of vier maanden.* Deze Telwoorden ondergaan die verandering ook niet, wanneer zij vóór een ander

Telwoord geplaatst daarbij moeten worden *opgeteld;* b.v. *ro las*, *twaalf* (2 + 10), *wòloe likoer*, *achtentwintig* (8 + 20).

en zijn samengesteld uit en *dàsà* (Kr.) *poeloeh* (Ng.) *tiental;* zij beteekenen dus letterlijk *een tiental.* Om de overige ronde tientallen te vormen wordt dit dan eenvoudig vervangen door enz.; b.v. (Kr.) (Ng.) *twee tientallen*, d.i. *twintig*, en zoo verder tot en met *negentig.* Slechts de twee tientallen *vijftig* en *zestig* worden niet op deze wijze uitgedrukt maar hebben afzonderlijke benamingen; het eerste *sèkĕt*, en het tweede *sawidak.* Deze beide woorden zijn blijkbaar samengesteld met de beteekenis van het overige gedeelte is niet geheel zeker.

De getallen van *elf* tot *negentien* worden uitgedrukt door het woord *wĕlas* (Kr.) *bĕlas* of, achter een Telwoord dat op een klinker eindigt, *las* (Ng.), dat alleen in deze samenstelling voor *tien* wordt gebruikt, en waarvóór dan het woord wordt geplaatst, dat de bij te voegen eenheden aanwijst; b.v. *pitoe las*, *zeventien.*

Op gelijke wijze worden de getallen van *een en twintig* tot *negen en twintig* gevormd door het getal, dat de eenheden uitdrukt, te plaatsen vóór het woord *likoer* (Kr. Ng.) dat ook alleen in deze samenstelling *twintig* beteekent; b.v. *drie en twintig.* Hiervan is alleen uitgezonderd het getal *vijf en twintig*, waarvoor men nimmer (Kr.) of (Ng.) zegt, maar altijd het woord *salawé* of *sĕlawé* gebruikt, waarvan de oorspronkelijke beteekenis is *eene streng* van vier en twintig of vijf en twintig draden; daarom voegt men hierbij somtijds het woord *bĕntĕt* (Ng.) *vol*, dus *salawé bĕntĕt*, *volle vijf en twintig;* in tegenstelling van *salawé prah*, hetgeen *bijna vijf en twintig*, *op één na vijf en twintig* beteekent en veel voor *vier en twintig* wordt gebruikt; voor dit

laatste zegt men echter ook [illegible] (Kr.) en [illegible] (Ng.)

In de getallen van *een en dertig* tot *negen en dertig* gebruikt men in sommige streken van Java in de spreektaal in plaats van ꦠꦶꦒꦁꦢꦱ (Kr.) en ꦠꦼꦭꦸꦁꦥꦸꦭꦸꦃ (Ng.) het Kawi-woord ꦧꦺꦃ *bèh*, dat *geheel en al* of *juist* schijnt te beteekenen. Dit woord wordt niet zooals ꦭꦶꦏꦸꦂ achter het getal dat de eenheden uitdrukt, maar daarvóór geplaatst; b.v. ꦧꦺꦃꦱꦠꦸꦁꦒꦶꦭ꧀ *bèh satoenggil* (Kr.) *een en dertig*, ꦧꦺꦃꦥꦶꦠꦸ *bèh pitoe* (Kr. Ng.) *zeven en dertig*. Van de Telwoorden, die alleen Ngoko zijn, gebruikt men bij dit woord gewoonlijk slechts de laatste lettergreep; als: ꦧꦺꦃꦗꦶ *bèh dji, een en dertig*, ꦧꦺꦃꦫꦺꦴ *bèh ro, twee en dertig*, ꦧꦺꦃꦭꦸ *bèh loe, drie en dertig*, ꦧꦺꦃꦩ *bèh mă, vijf en dertig.*

Voor *vijf en dertig* gebruikt men ook het woord ꦱꦭꦥꦤ꧀ *salapan* (Kr. Ng.), welks oorspronkelijke beteekenis onbekend is; b.v. ꦱꦭꦥꦤ꧀ꦠꦲꦸꦤ꧀ *salapan tahoen, vijf en dertig jaren.*

In Oost-Java gebruikt men voor *vijf en negentig* ook wel ꦱꦩꦱ꧀ *samas.*

De woorden ꦱꦠꦸꦱ꧀ *satoes, honderd* en ꦱꦺꦮꦸ *sèwoe, duizend* zijn samengetrokken uit ꦱꦲꦠꦸꦱ꧀ *sa-atoes* en ꦱꦲꦺꦮꦸ *sa-èwoe*, en beteekenen dus letterlijk *één honderdtal, één duizendtal.* Wanneer deze woorden een Telwoord vóór zich nemen, dat op eene Tjĕtjak eindigt, wordt de ꦲ in het schrift in ꦔ veranderd (zie boven.)

In Oost-Java gebruikt men voor *honderd* ook wel ꦱꦠꦏ꧀ *satak*, voor *vierhonderd* ꦱꦧꦶꦠꦶꦁ *sabiting*, en voor *achthonderd* ꦝꦺꦴꦩꦱ꧀ *ḍomas.*

Ook de benamingen der volgende Telwoorden [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] en [illegible] zijn met ꦱ samengesteld. Zij zijn aan het Sanskrit ontleend en hebben in die taal niet alle dezelfde beteekenis als in het Javaansch. De Javanen gebruiken ze, althans de zes laatste, alleen om onbepaalde maar onberekenbaar groote getallen uit te drukken; b.v. [illegible]

ꦪꦺꦤ꧀ꦩꦤꦸꦁꦱꦧꦺꦴꦠꦼꦤ꧀ꦩꦶꦂꦱꦕꦕꦃꦲꦶꦥꦸꦤ꧀ꦗꦸꦠꦤ꧀ꦮꦼꦤ꧀ꦢꦿꦤ꧀ꦱꦒꦸꦭ꧀ꦩꦮꦸꦂꦢꦩꦏꦼꦠꦶꦏꦼꦠꦶ \ *jèn manoengsâ bòtĕn mirsâ tjatjàhipoen,* j o e t a n w ĕ n d r a n s a g o e l m â w o e r d â m a k ĕ ṭ i - k ĕ ṭ i (Kr.) *een mensch kan het getal niet weten; er waren er* b ij m i l l i o e n e n.

Gemengde getallen, die bestaan uit een geheel en de breuk $^1/_2$, worden gevormd door het woord ꦠꦼꦔꦃ \ *tĕngah, half, midden,* te plaatsen achter het getal dat eene eenheid grooter is dan men bedoelt, op dezelfde wijze als wij zeggen *zevendehalf* voor $6^1/_2$; het geheele getal neemt dan den Accidenteel-passieven vorm (het voorvoegsel ꦏ \) aan; b.v. ꦏꦠꦶꦒꦠꦼꦔꦃ \ *katigâ tĕngah*(Kr.) ꦏꦠꦼꦭꦸꦠꦼꦔꦃ \ *katĕloe tĕngah* (Ng.) *derdehalf,* $2^1/_2$; ꦏꦥꦶꦠꦸꦭꦱ꧀ꦠꦼꦔꦃ \ *kapitoe las tĕngah* (Kr. Ng.) *zeventiendehalf,* $16^1/_2$; ꦏꦤꦼꦩ꧀ꦭꦶꦏꦸꦂꦠꦼꦔꦃ \ *kanĕm likoer tĕngah* (Kr. Ng.) *zesentwintigstehalf,* $25^1/_2$; ꦏꦱꦠꦸꦱ꧀ꦠꦼꦔꦃ \ *kasatoes tĕngah* (Kr. Ng.) *honderdstehalf,* $99^1/_2$. Bij meer dan éénlettergrepige Telwoorden laat men ook wel het voorvoegsel ꦏ \ weg en zegt dus b.v. ꦠꦶꦒꦠꦼꦔꦃ \ *tigâ tĕngah,* ꦠꦼꦭꦸꦠꦼꦔꦃ \ *tĕloe tĕngah,* enz.

Onder kooplieden gebruikt men voor de *halve tientallen* boven de 25 ook op dezelfde wijs het woord ꦱꦱꦸꦂ \ *sasoer* in verbinding met het Accidenteel passief der Ngoko-telwoorden van *vier* tot *negen;* b.v. ꦏꦥꦠ꧀ꦱꦱꦸꦂ \ *kapat sasoer,* 35, ꦏꦭꦶꦩꦱꦱꦸꦂ \ *kalimâ sasoer,* 45, ꦏꦱꦔꦱꦱꦸꦂ \ *kasângâ sasoer,* 85, enz. In Krâmâ zegt men, zonder den Passieven vorm, ꦏꦮꦤ꧀ꦱꦱꦸꦂ \ *kawan sasoer,* 35, ꦒꦁꦱꦭ꧀ꦱꦱꦸꦂ \ *gangsal sasoer,* 45. Voor 55 zegt men ook wel ꦱꦮꦶꦢꦏ꧀ꦱꦱꦸꦂ \ *sawidak sasoer.*

Om het middengetal tusschen twee honderdtallen of twee duizendtallen uit te drukken plaatst men het woord ꦧꦼꦭꦃ \ *bĕlah* (Kr. Ng.) *in tweeën gespleten, half,* achter het Telwoord, dat een honderdtal of een duizendtal meer uitdrukt dan het volle honderd- of duizendtal, dat men wil aanduiden. De woorden ꦲꦠꦸꦱ꧀ \ *honderdtal* en ꦲꦺꦮꦸ \ *duizendtal* worden dan gewoonlijk niet uitgedrukt maar verondersteld; b.v. ꦠꦼꦭꦸꦧꦼꦭꦃ \ *tĕloe bĕlah* (Ng.) ꦠꦶꦒꦧꦼꦭꦃ \ *tigâ bĕlah* (Kr.) *derdehalf (honderd* of *duizend),* 250 of 2500; ꦥꦶꦠꦸꦧꦼꦭꦃ \ *pitoe bĕlah* (Kr.

Ng.) *zevendehalf* (*honderd* of *duizend*). Wanneer evenwel [Javanese script] niet nader wordt bepaald, verstaat men er gewoonlijk *honderd* onder; b.v. [Javanese script] *indàkipoen tojà ing boemi laminipoen k a l ì h b ĕ l a h dìntĕn* (Kr.) *het water nam toe op de aarde gedurende t w e e d e h a l f* (*h o n d e r d*) d.i. 150 *dagen*. Als de duidelijkheid vordert dat men de woorden [Javanese script] of [Javanese script] uitdrukt, worden zij achter het woord [Javanese script] geplaatst; b.v. [Javanese script] *nĕm bĕlah atoes, zesdehalf honderd*, 550, [Javanese script] *wòloe bĕlah èwoe, achtstehalf duizend*, 7500.

B. *Rangschikkende telwoorden.*

Met uitzondering van *de eerste* en *de tweede* worden deze gevormd door [Javanese script] *kaping* (Kr.) [Javanese script] *ping* (Ng.) voor het hoofdgetal te plaatsen; dus:

[Javanese script] *sapìndah* (Kr.) [Javanese script] *sapisan* (Ng. doch ook wel in Kr.) *de eerste.*

[Javanese script] *kaping kalìh* (Kr.) [Javanese script] *pìndo* of [Javanese script] *kapìndo*, soms ook [Javanese script] *ping pìndo* (Ng.) *de tweede.*

[Javanese script] *kaping tigà* (Kr.) [Javanese script] *ping tĕloe* (Ng.) *de derde.*

[Javanese script] *kaping sakawan* (Kr.) [Javanese script] *ping papat* (Ng.) *de vierde.*

[Javanese script] *kaping sadàsà* (Kr.) [Javanese script] *ping sapoeloeh* (Ng.) *de tiende.*

[Javanese script] *kaping gangsal wĕlas* (Kr.) [Javanese script] *ping limà las* (Ng.) *de vijftiende.*

[Javanese script] *kaping kalìh dàsà* (Kr.) [Javanese script] *ping rong poeloeh* (Ng.) *de twintigste.*

[Javanese script] *kaping satoes* (Kr.) [Javanese script] *ping satoes* (Ng.) *de honderdste.*

Bijv. [Javanese script] *tanggal ping pitoe las sasi Soerà* (Ng.) *de zeventiende dag der maand Soera;* [Javanese script] *sĕrat anggĕr agĕng, bab kaping kalìh likoer* (Kr.) *het wetboek Angger ageng, het twee en twintigste hoofdstuk.* Dikwijls worden de woorden [Javanese script] en [Javanese script] voorafgegaan

door het Betrekkelijk voornaamwoord ꦆꦁꦏꦁ꧈ *ingkang* (Kr.) ꦏꦁ꧈ *kang* (Kr. Ng.) of ꦱꦶꦁ꧈ *sing* (Ng.); b.v. ꦏꦁꦗꦼꦁꦱꦸꦱꦸꦲꦸꦤꦤ꧀ꦥꦏꦸꦧꦸꦮꦤꦆꦁꦏꦁꦏꦥꦶꦁꦤꦼꦤꦼꦩ꧀꧉ *kangdjĕng Soesoehoenan Pakoe Boewånå* *i n g k a n g k a p i n g n ĕ n ĕ m* (Kr.) *de Soesoehoenan Pakoe Boewånå d e z e s d e.* Het Voornaamwoord heeft in dit geval de beteekenis van een Lidwoord, dat tot nadruk of onderscheiding dient (zie § 21, E.). Zoo ook, wanneer die Rangschikkende telwoorden bijwoordelijk worden gebruikt, in de beteekenis van *ten eerste, ten tweede*, enz. bijv. ꦆꦁꦏꦁꦏꦥꦶꦁꦱꦠꦸꦁꦒꦭ꧀꧈ ꦥꦼꦱ꧀ꦠꦸꦭ꧀ꦱꦠꦸꦁꦒꦭ꧀꧈ ꦆꦁꦏꦁꦏꦥꦶꦁꦏꦭꦶꦃ꧈ ꦢꦸꦮꦸꦁꦱꦭꦮꦺꦥꦿꦲ꧀꧈ *ingkang kaping satoenggal, pĕstoel satoenggal; ingkang kaping kalih, ḍoewoeng salawé pråh* (Kr.) *ten eerste, een pistool; ten tweede, vier en twintig krissen.*

Bij het achter elkander opnoemen van zaken of personen worden dikwijls eenvoudig de Hoofdgetallen gebezigd; b.v. ꦮꦱ꧀ꦠꦤꦶꦁꦠꦶꦠꦶꦪꦤ꧀ꦆꦁꦏꦁꦱꦠꦸꦁꦒꦶꦭ꧀ꦥꦸꦤ꧀ꦱꦸꦏꦤ꧀ꦠ꧈ ꦏꦭꦶꦃꦥꦸꦤ꧀ꦱꦺꦤꦱꦼꦏ꧀ꦠꦶ꧈ ꦠꦶꦒꦥꦸꦤ꧀ꦥꦸꦱ꧀ꦥꦤꦏ꧈ ꦱꦏꦮꦤ꧀ꦥꦸꦤ꧀ꦠꦩ꧀ꦧꦁꦔꦂꦱ꧈ ꦒꦁꦱꦭ꧀ꦥꦸꦤ꧀ꦠꦩ꧀ꦧꦁꦮꦭꦶꦃ꧈ *wastaning titijan i n g k a n g s a t o e n g g i l poen Soekånṭå, k a l i h poen Sénåsĕkti, t i g å poen Poespånåkå, s a k a w a n poen Tambangarså, g a n g s a l poen Tambangwalih* (Kr.) *de paarden heetten: h e t e e r s t e Soekåntå, h e t t w e e d e Sénåsĕkti, h e t d e r d e Poespå-nåkå, h e t v i e r d e Tambang-arså, h e t v ij f d e Tambang-walih*, enz.

C. *Breuken.*

Een half wordt bij onstoffelijke voorwerpen uitgedrukt door ꦱꦠꦼꦔꦃ꧈ *satĕngah* of ꦱꦼꦠꦼꦔꦃ꧈ *sĕtĕngah* of *stĕngah* (Kr. Ng.), en bij stoffelijke door ꦱꦥꦭꦶꦃ꧈ *sapalih* of ꦱꦼꦥꦭꦶꦃ꧈ *sĕpalih* (Kr.) ꦱꦥꦫꦺꦴ꧈ *saparo* of ꦱꦼꦥꦫꦺꦴ꧈ *sĕparo* (Ng.). De overige breuken worden gevormd door het woord ꦥꦫ꧈ *pårå* (Kr. Ng.) *gedeelte, deel* (dat in breuken, wier noemer minder dan *tien* is, veelal tot ꦥꦿ꧈ *prå* (*pra*) wordt samengetrokken) te plaatsen tusschen den teller en den noemer, welke laatste dan gewoonlijk den naamwoordsvorm met het aanhechtsel ꦤꦶꦥꦸꦤ꧀꧈ (zie bl. 98) aanneemt. Dus:

satĕngah (Kr. Ng.) *sapalih* (Kr.) *saparo* (Ng.) . . . . $\frac{1}{2}$

sapratigan (Kr.) *sapratĕlon* (Ng.) $\frac{1}{3}$

kalih pratigan (Kr.) *rong pratĕlon* (Ng.) . . . . $\frac{2}{3}$

sapără sakawànan (Kr.) *saprapàtan* (Ng.). . . . . $\frac{1}{4}$

tigang pără sakawànan (Kr.) *tĕloeng prapàtan* (Ng.). . . . . $\frac{3}{4}$

sapără gangsàlan (Kr.) *sapără liman* (Ng.) . . . . $\frac{1}{5}$

sapără nĕman of *sapranĕman* (Kr. Ng.) . . . . $\frac{1}{6}$

sapără piton (Kr. Ng.). . . . . . $\frac{1}{7}$

sapără wòlòn of *saprawòlòn* (Kr. Ng.) . . . . $\frac{1}{8}$

sapără sangan (Kr. Ng.) . . . . . . $\frac{1}{9}$

sapără sadasan (Kr.) *sapără sapoeloehan* (Ng.) . . . . $\frac{1}{10}$

sapără sawĕlàsan (Kr.) *sapără sabĕlàsan* (Ng.) . . . . $\frac{1}{11}$

sapără kalih wĕlàsan (Kr.) *sapără rolàsan* (Ng.) . . . . $\frac{1}{12}$

sapără nĕm likoeran (Kr. Ng.) . . . $\frac{1}{16}$

De Javanen spreken zelden Breuken uit met grooteren teller dan de eenheid, maar zeggen bijv. voor $\frac{3}{4}$ *satĕngah langkoeng sapără sakawànan* (Kr.) *satĕngah loewih saprapàtan* of *satĕngah poendjoel saprapàtan* (Ng.) *een half plus een vierde;* voor $\frac{5}{8}$ *satĕngah langkoeng saprawòlòn* (Kr.) *een half plus een achtste* of *saprawòlòn kaping gangsal* (Kr.) *vijfmaal een achtste.*

Over de gemengde getallen met de breuk $\frac{1}{2}$ zie men bl. 149.

D. *Vermenigvuldigende telwoorden.*

Met uitzondering van *éénmaal* en de Ngoko-uitdrukking voor *tweemaal*, worden deze gevormd door de woorden ꦏꦥꦶꦁ *kaping* (Kr.) ꦥꦶꦁ *ping* (Ng.) *maal, keer* of ꦫꦁꦏꦼꦥ꧀ *rangkĕp* (Kr. Ng.) en ꦠꦶꦏꦼꦭ꧀ *tikĕl* (Kr. Ng.) *dubbel,-voudig*, vóór het hoofdgetal te plaatsen. Dus:

ꦱꦥꦶꦤ꧀ꦢꦃ *sapîndah* (Kr.) ꦱꦥꦶꦱꦤ꧀ *sapisan* (Kr. Ng.) *eenmaal.*

ꦏꦥꦶꦁꦏꦭꦶꦃ *kaping kalìh* (Kr.) ꦥꦶꦤ꧀ꦝꦺꦴ *pîndo*, ꦏꦥꦶꦤ꧀ꦝꦺꦴ *kapîndo* of ꦥꦶꦁꦥꦶꦤ꧀ꦝꦺꦴ *ping pîndo* (Ng.) *tweemaal.*

ꦏꦥꦶꦁꦠꦶꦒ *kaping tigå* (Kr.) ꦥꦶꦁꦠꦼꦭꦸ *ping tĕloe* (Ng.) *driemaal.*

ꦏꦥꦶꦁꦱꦢꦱ *kaping sadåså* (Kr.) ꦥꦶꦁꦱꦥꦸꦭꦸꦃ *ping sapoeloeh* (Ng.) *tienmaal.*

ꦏꦥꦶꦁꦤꦼꦩ꧀ꦭꦶꦏꦸꦂ *kaping nĕm likoer* (Kr.) ꦥꦶꦁꦤꦼꦩ꧀ꦭꦶꦏꦸꦂ *ping nĕm likoer* (Ng.) *zes en twintigmaal.*

ꦫꦁꦏꦼꦥ꧀ꦠꦶꦒ *rangkĕp tigå* (Kr.) ꦫꦁꦏꦼꦥ꧀ꦠꦼꦭꦸ *rangkĕp tĕloe* (Ng.) *driedubbel, drievoudig.*

ꦫꦁꦏꦼꦥ꧀ꦥꦶꦠꦸ *rangkĕp pitoe* (Kr. Ng.) *zevendubbel, zevenvoudig.*

ꦠꦶꦏꦼꦭ꧀ꦱꦢꦱ *tikĕl sadåså* (Kr.) ꦠꦶꦏꦼꦭ꧀ꦱꦥꦸꦭꦸꦃ *tikĕl sapoeloeh* (Ng.) *tiendubbel, tienvoudig.*

ꦠꦶꦏꦼꦭ꧀ꦱꦺꦮꦸ *tikĕl sèwoe* (Kr. Ng.) *duizendvoudig.*

E. *Afzonderende (distributieve) telwoorden.*

Onder deze benaming verstaan wij uitdrukkingen als: *elk één, elk twee, elk drie,* of *twee het stuk, drie het stuk, vier per hoofd* en dergelijke; als *deze paarden kosten* ***elk*** *vierhonderd gulden* of *vierhonderd gulden* ***het stuk***; *de koeli's ontvangen* ***ieder*** *een gulden* of *een gulden* ***per hoofd***. Deze telwoorden worden gevormd door aan het Hoofdgetal den vorm van een Eenvoudig werkwoord (bl. 48 en 56) te geven; bijv.

ꦚꦠꦸꦁꦒꦶꦭ꧀ *njatoenggil* (Kr.) ꦚꦶꦗꦶ *njidji* (Ng.) *elk één, één het stuk, één per man.*

ꦔꦭꦶꦃ *ngalìh* (Kr.) ꦔ꧀ꦭꦺꦴꦫꦺꦴ *ngloro* of ꦔꦼꦫꦺꦴ *ngĕro* (Ng.) *elk twee, ieder twee.*

ꦤꦶꦒ *nigå* (Kr.) ꦤꦼꦭꦸ *nĕloe* (Ng.) *elk drie.*

njakawan (Kr.) *mapat* (Ng.) *elk vier.*
anggangsal (Kr.) *nglimâ* (Ng.) *elk vijf.*
ngĕnĕm (Kr. Ng.) *elk zes.*
njadâsâ (Kr.) *njapoeloeh* (Ng.) *elk tien.*
ngalih wĕlas (Kr.) *ngro las* of *ngĕro las* (Ng.) *elk twaalf.*
nigang dâsâ (Kr.) *nĕloeng poeloeh* (Ng.) *elk dertig.*
njatoes (Kr. Ng.) *elk honderd.*

Dezelfde verandering ondergaat ook het woord *pîntĕn* (Kr.) *pirâ* (Ng.) *hoeveel?* Om te vragen *hoeveel elk?* of *hoeveel het stuk?* zegt men *mintĕn* en *mirâ* (*mirang*). Bijv. *batoerkoe wis takgandjar n g l i m a n g réal* (Ng.) *ik heb mijne bedienden beloond i e d e r met v ij f realen;* *oewòh iki rĕgâné n ĕ l o e n g ḍoewit* (Ng.) *deze vruchten kosten e l k d r i e duiten* of *d r i e duiten het stuk;* *kapal koelâ rĕginipoen n i g a n g a t o e s roepijah* (Kr.) *mijne paarden kosten d r i e - h o n d e r d gulden het stuk;* *désâ iki m i r a n g wòngé? wòngé n j a w i d a k* (Ng.) *h o e v e e l menschen zijn er in e l k van deze dorpen? In e l k z e s t i g menschen.*

F. *V e r z a m e l e n d e t e l w o o r d e n.*

De Verzamelende telwoorden, zooals *vijf aan vijf, bij tienen, bij honderden* enz., worden gevormd door achter het Hoofdgetal het aanhechtsel *an* te voegen, dat in dit geval eene collectieve beteekenis heeft (zie bl. 81 en 102). De Telwoorden, die met *sa, één* zijn samengesteld, verliezen dan natuurlijk dit voorvoegsel; zooals: *poeloehan* (Ng.) *bij tienen, bij tientallen;* *atoesan* (Kr. Ng.) *bij honderden;* letterlijk: *meerdere* of *veel tientallen, honderdtallen* enz. *zijn.* Bijv. *sadîntĕnipoen tijang ingkang masoek islam*

è w o n, *a l ĕ k s a n* (Kr.) *dagelijks waren er lieden die den islam aannamen, b ij d u i z e n d e n e n t i e n d u i z e n d e n.*

§ 21. De Voornaamwoorden.

De Voornaamwoorden zijn:

A. Persoonlijke en Onbepaalde.
B. Wederkeerige.
C. Bezittelijke.
D. Aanwijzende.
E. Betrekkelijke.
F. Vragende.

A. *Persoonlijke en Onbepaalde voornaamwoorden.*

a. *Van den Eersten persoon.*

[illegible] *akoe* (Ng.), het gewone woord voor ons *ik*. Dit woord wordt gebruikt door meerderen tegen minderen in rang of jaren. Zoo zegt Adji Såkå tegen zijnen bediende Sĕmbådå: [illegible] *a k o e arĕp mĕnjang nagårå ing Mĕndang; déné pangotkoe iki, såpå-såpåhå sing ndjaloek, jén ora a k o e ḍéwé sing ndjaloek, ådjå awèh* (Ng.) *i k ga naar de stad Mendang; maar dit mes van mij, wie er ook om vrage, als i k het zelf niet ben die het vraag, moogt gij niet geven.* Doch in den gemeenzamen stijl bezigt men het ook wel tegen zijns gelijke; zoo zegt bijv. Pirangon, eer hij koning te Mesr was, tegen Aman: [illegible] *Aman a k o e sahiki doewé rĕmboeg mĕnjang kowé* (Ng.) *Aman, nu heb i k een voorstel aan je;* en Aman antwoordt hem: [illegible] *amĕsṭi a k o e mitoehoe mĕnjang kowé* (Ng.) *i k zal je zekerlijk gehoorzamen.*

Alleen in poëzie wordt [illegible] wel verkort tot [illegible] *koe;* bijv. [illegible] *koetoeroet, ik volg.*

kahoelâ of *kawoelâ* (Kr.). Dit woord beteekent eigenlijk *onderdaan*, *dienaar*, en wordt dus alleen gebruikt tegen hoogeren in rang. Het wordt in het gesprek altijd, en in geschriften meestal, samengetrokken tot *koelâ;* b.v. *koelâ badé dipoen pĕdjàhi kalîh ratoe* (Kr.) *ik zal door den vorst gedood worden.* Vorsten aan huns gelijken schrijvende plaatsen vóór dit woord somtijds *pandjĕnĕngan*, *staat*, *regeering*, *bewind;* zoo schrijft de Soesoehoenan van Soerakarta aan den Gouverneur Generaal De Kock *pandjĕnĕngan koelâ sampoen anampèni kabar*, *mijn bewind heeft* (d. i. *ik heb*) *bericht ontvangen* enz.

manirâ (Ng.). Dit woord wordt door vorsten en ambtenaren tegen hunne onderhoorigen in bevelschriften en andere officieele stukken gebruikt; bijv. *ing sahiki pakĕnirâ m a n i r â tìmbáli loemĕboe marang ing nagârâ* (Ng.) *nu roep i k u op om in de hoofdplaats te komen.* In gedichten bezigt men het naar willekeur, als de maat of het Javaansche rijm zulks vereischt. In het gesprek wordt alleen gebruikt in de hoftaal (*Bâsâ Kraton*), tusschen onderdanen in tegenwoordigheid van den vorst, ook door den vorst tegen zijne hofgrooten, alsmede door personen die een mondelingen last van den vorst aan een ander overbrengen.

ingsoen, somtijds verkort tot *soen*, wordt in de Vorstenlanden uitsluitend door den vorst tegen zijne onderdanen gebruikt. Hij voegt somtijds het boven vermelde daarvóór; bijv. *sirâ angatoeri lajang marang ing p a n d j ĕ n ĕ n g a n i n g s o e n; ijâ oewis i n g s o e n tampáni* (Ng.) *gij hebt m ij een brief gezonden; welnu i k heb dien ontvangen.* In verschillende andere streken van Java wordt op sommige plaatsen ook in het dagelijksch gesprek in het Ngoko en Madyâ gebruikt; en in gedichten

algemeen in den verheven stijl, en waar godheden sprekende worden ingevoerd; bijv. [illegible] \ *lah botjah soen popojan marang sirâ ikoe; kabèh pâḍâ pirsàkĕnâ toetoer i n g-s o e n* (Ng.) *o mijne kinderen, i k zal u onderrichten; verneemt allen m ij n e onderrichting.*

Behalve de hierboven opgegeven woorden, die als de eigenlijk-gezegde Voornaamwoorden van den Eersten persoon mogen aangemerkt worden, zijn er op verschillende plaatsen van Java nog onderscheidene woorden als zoodanig in gebruik; bijv. [illegible] \ *réjang*, [illegible] \ *înjong*, [illegible] \ *mami*, [illegible] \ *îngong* of [illegible] \ *ngong*, [illegible] \ *ingwang*, [illegible] \ *oeloen*, [illegible] \ *katèngsoen*, [illegible] \ *katèngwang*, [illegible] \ *katèngong* (of bij verkorting [illegible] \ [illegible] \ [illegible] \), [illegible] \ *mârâ*, [illegible] \ *mĕnâ*, [illegible] \ *kami*, [illegible] \ *kitâ*, enz., waarvan men de beteekenis zie in het Woordenboek. Sommige van deze komen ook in geschriften, vooral in gedichten en wajang- (tooneel-) verhalen voor. Daarenboven bedienen zich de Javanen, als zij van zichzelven tegen vorsten of grooten spreken, nog van allerlei nederige uitdrukkingen, die niet als Voornaamwoorden kunnen beschouwd worden; zooals [illegible] \ *ambâ*, [illegible] \ *patik*, [illegible] \ *abdi, dienaar, slaaf;* [illegible] \ *abdi dalĕm, dienaar van het paleis*, of *van Uwe Majesteit*, [illegible] \ *gĕbal sampéjan, stof uwer voeten*, [illegible] \ *badan kawoelâ, lichaam van uw dienaar, mijn persoon*, en dergelijke.

b. *Van den Tweeden persoon.*

[illegible] \ *kowé* (Ng.), de gewone uitdrukking voor *gij, jij*. Men gebruikt dit woord tegen zijne minderen, ook wel in gemeenzamen stijl tegen zijns gelijke. Bijv. Adji Sâkâ zegt tegen zijnen bediende: [illegible] \ *k o w é karijâ ânâ ing kéné bahé* (Ng.) *blijf j ij maar hier*. Op sommige plaatsen zegt men voor [illegible] \ ook [illegible] \ *kòwĕn* of [illegible] \ *kòhĕn.*

[illegible] \ *sampéjan* (Kr.). Dit woord beteekent eigenlijk

voeten, en wordt gebruikt tegen hoogeren in rang of jaren; evenwel bezigen het ook onderling lieden van gelijken rang, die elkander overigens vreemd zijn. Zoo schrijven bijv. twee Radèns van gelijken rang aan elkander: [illegible] \ *koelå sampoen anampèni wangsoelánipoen sěrat koelå ingkang daťěng s a m p é j a n* (Kr.) *ik heb het antwoord op mijnen brief aan u ontvangen.* Wanneer men tot vorstelijke of andere hooggeplaatste personen spreekt, plaatst men vóór dit woord gewoonlijk [illegible] \ (Zie bl. 156). Zoo schrijft de Pangérañ Arjå Prawirå aan den Rijksbestuurder Såsrå-diningrat: [illegible] \ *koelå ngatoeri oeningå doematěng p a n d j ě n ě n g a n s a m p é j a n* (Kr.) *ik geef kennis aan u* of *u w e h o o g h e i d.* Doch het wordt ook wel tegen niet zoo hooggeplaatsten gebezigd, althans in geschriften; bijv. in de *Geschiedenis van Pirangon* zegt Mozes tegen zijn aanstaanden schoonvader Soengèb: [illegible] \ [illegible] \ *déné p a n d j ě n ě n g a n s a m p é j a n dángoe nåmå koelå; poen Moeså* (Kr.) *en g ij (U w E d e l e) vraagt naar mijn naam; die is Mozes.*

[illegible] \ en [illegible] \ worden dikwijls, en ook andere woorden somtijds, verbonden met het woord [illegible] \ *dalěm* (Kr.) *paleis*, als Genitiefbepaling (of Bezittelijk voornaamwoord), wanneer men tot vorsten of zeer aanzienlijke personen spreekt; bijv. [illegible] \ *koelå angatoeri oeningå ing p a n d j ě n ě n g a n d a l ě m* (Kr.) *ik geef kennis aan U w e M a j e s t e i t* (*U w e H o o g h e i d*). [illegible] \ *bèndjing k a r a t o n d a l ě m poenikå s a - a b d i d a l ě m sadajanipoen karisak* (Kr.) *dat p a l e i s v a n U w e M a j e s t e i t en alle d i e n a r e n v a n U w e M a j e s t e i t zullen vernietigd worden.*

[illegible] \ *dikå* (Md.) of iets beleefder [illegible] \ *andikå.* (Kr.). Dit woord wordt gebruikt tusschen gelijken in rang, en ook

tegen minderen, die men om hunnen ouderdom of andere redenen niet in Ngoko wil toespreken. Zoo zegt bijv. de engel Gabriël tegen Mozes: [illegible], *sampoen d i k ā maras ati d i k ā moenggoeh òlèh d i k ā bòtĕn wĕroeh dalané iki*, *wees g ij niet ongerust in u w hart omdat g ij hier den weg niet weet;* en Mozes tegen Soepoewah, de dochter van Soengèb. [illegible], *dawĕg d i k ā òmbèkaké di kĕbat wĕḍoes d i k ā*, *welaan drenk g ij spoedig u w e schapen.* In sommige streken van Java gebruikt men in dezelfde beteekenis [illegible], *rikā.*

[illegible], *djĕngandikā* of, hetgeen gebruikelijker is, [illegible], *idjĕngandikā* (Kr.). Dit woord, samengesteld uit het Kawi-woord [illegible], *djĕng*, *voet* en [illegible], is minder nederig dan [illegible], en wordt meestal gebruikt, wanneer de aangesproken persoon jonger doch hooger in rang, of minder in rang doch ouder is dan de spreker. De Soesoehoenan van Soerakarta schrijft aan den Sultan van Djokjokarta: [illegible], *anak praboe asoekā oeningā ḍoematĕng koelā, jèn garwā i d j ĕ n g a n d i k ā poetrā koelā ambabar mijos kakoeng* (Kr.) *mijn vorstelijke zoon heeft* (*Gij hebt*) *mij kennis gegeven, dat u w e gemalin, mijne dochter, bevallen is van een zoon.* [illegible], wordt ook door den Resident gebruikt in officieele brieven aan den Rijksbestuurder, en door de afgevaardigden van den Soesoehoenan of Sultan tegen den Resident.

[illegible], *pakĕnirā* of [illegible], *pĕkĕnirā* (Ng.). Deze uitdrukking wordt door vorsten of andere ambtenaren gebezigd tegen hunne onderhoorigen in bevelschriften en dergelijke, evenals [illegible], *manirā* in den Eersten persoon. Bijv. [illegible], *liring lajang kang ḍawoeh ing p a k ĕ - n i r ā* (Ng.) *de inhoud van dit bevelschrift a a n u is* enz. [illegible]

[illegible] wordt ook in gedichten en in de hoftaal gebruikt evenals [illegible] (bl. 156).

[illegible] *sirå, gij.* Dit woord is eigenlijk een voornaamwoord van den Derden persoon, maar wordt alleen door vorsten of godheden in den Tweeden persoon gebruikt (vergelijk het Hoogduitsche *er*); bijv. [illegible] *salám ingsoen toemĕkåhå marang s i r å Radèn Mås Arjå Koesoemå* (Ng.) *de heilgroet van mij* (den Soesoehoenan van Soerakarta) *geworde a a n u Radèn Mås Arjå Koesoemå.* [illegible] *samangsané s i r å wani amangan wôh ing oewit mahoe, amĕsṭi jèn s i r å bakal mati* (Ng.) *als g ij het waagt de vrucht van dien boom te eten, zult g ij zeker sterven.* Er zijn ook streken in het Oosten van Java, waar [illegible] in het dagelijksch gesprek gebruikt wordt in Madyå.

In poëzie komt [illegible] dikwijls in den Derden persoon voor; b.v. [illegible] *anjĕḍĕki mring swårå kang kapijarsi, s i r å sang Ardjoenå lawan sang Wårå-Déwati, zij naderden tot de stemmen, die zij hoorden, (namelijk) h ij Ardjoenå benevens Wårå-Déwati.*

Behalve de hier opgegevene Voornaamwoorden zijn er ook voor den Tweeden persoon nog verscheidene uitdrukkingen, zoowel in Krâmå als in Ngoko, die als zoodanig gebruikt worden; bijv. [illegible] *éjang, grootvader,* [illegible] *råmå, vader,* [illegible] *poekoeloen* en [illegible] *goesti, heer,* [illegible] *padoekå,* dat in beteekenis met [illegible] overeenkomt, [illegible] *ingkang salirå, het lichaam, uw persoon,* alle in Krâmå; [illegible] *sahoedårå* of [illegible] *soedårå* (Kr. Ng.), *broeder, vriend;* [illegible] *toewan* (Kr. Ng.) *mijnheer;* [illegible] *lĕboe pakĕnirå, uw stof,* en dergelijke, in Ngoko.

Zoowel in gesprek als geschrift wordt het gebruik van het Voornaamwoord van den Tweeden persoon zooveel mogelijk vermeden en dit vervangen door den naam of titel van den

aangesprokene; bijv. [illegible] \ *kalanipoen a n a k n g a b è h i kapanggih kalijan koelâ, a n a k n g a b è h i amratélàkakĕn ḍatĕng koelâ* (Kr.) *toen ik m ij n z o o n d e n N g a b e h i* (d. i. *u*) *ontmoette, heeft m ij n z o o n d e N g a - b e h i* (d. i. *hebt gij*) *mij verklaard*, enz.

c. *Van den Derden persoon.*

Een Persoonlijk voornaamwoord, overeenkomende met het Nederlandsche *hij*, *zij* of *het* bestaat in het Javaansch niet.

Voor personen (nooit voor zaken, waarvoor men het Naamwoord zelf bezigt) wordt dit Voornaamwoord somtijds uitgedrukt door het woord [illegible] \ *pijambak* (Kr.) [illegible] \ *ḍéwé* (Ng.) *zelf*, of, met het Bezittelijk voornaamwoord, [illegible] \ *pijambàkipoen* (Kr.) [illegible] \ *ḍéwèké* (Ng.) *zijne zelfheid, zijn persoon;* of ook wel door [illegible] \ *tijángipoen* (Kr.) [illegible] \ *wóngé* (Ng.) *zijn mensch, zijn persoon;* bijv. [illegible] \ *sabab ḍ é w è k é bakal dipatèni* (Ng.) *omdat h ij zal gedood worden;* [illegible] \ *ingsoen kang agawé marang ḍ é w è k é* (Ng.) *ik ben het die h e m dat gemaakt heb;* [illegible] \ *t i j á n g i p o e n taksih nénèman* (Kr.) *h ij is nog jong.*

In het dagelijksch leven en somtijds ook in geschriften wordt dit Voornaamwoord, wanneer het voorkomt als direct object van een Werkwoord of als onderwerp bij den Passieven vorm, somtijds uitgedrukt door alleen [illegible] \ (Kr.) of [illegible] \ (Ng.) achter aan het Werkwoord te hechten; bijv. [illegible] \ *dak adjà k é tanḍing prang* (Ng.) *h ij zal door mij tot een gevecht worden uitgedaagd* of *ik zal h e m uitdagen;* [illegible] \ *tak gitì k é* (Ng.) *h ij wordt door mij geslagen, ik sla h e m.*

Omtrent het gebruik der Persoonlijke voornaamwoorden in het algemeen valt op te merken, dat de Javanen zich daarvan zelden bedienen omtrent personen, aan wie zij toegenegenheid,

achting of eerbied toedragen of verschuldigd zijn. Zij bezigen dan liever een Naamwoord, dat den rang of titel van den bedoelden persoon, of den graad van bloedverwantschap waarin men tot hem staat, uitdrukt; en deze worden dan in alle drie de personen gebruikt, zoodat het alleen uit den samenhang kan blijken of men *van* of *tot* iemand spreekt. Hierboven zijn daarvan reeds voorbeelden medegedeeld. En die benamingen van bloedverwantschap worden ook dikwijls gebruikt jegens personen, tot welke men in geene of ook in andere dan de door zulk een woord uitgedrukte familiebetrekking staat. Zoo zegt een man tegen zijne vrouw ꦲꦣꦶ꧈ *aḍi* (Kr. Ng.) *jongere zuster*, en de vrouw van zichzelve sprekende tegen haren man noemt zich ook zoo. Ook personen, die elkander niet kennen, spreken, naar gelang van het verschil in leeftijd, elkander aan als ꦲꦣꦶ꧈ *jongere broeder* of ꦏꦏꦁ꧈ *kakang* (Kr. Ng.) *oudere broeder*. ꦱꦸꦣꦫ꧈ *soedârâ* (Kr. Ng.) *broeder*, wordt tusschen Europeanen en Inlanders gebruikt in den zin van ons *vriend*. ꦏꦏꦶ꧈ *kaki* of ꦏꦶ꧈ *ki* (Kr. Ng.) *oud man* en ꦲꦺꦪꦁ꧈ *éjang* (Kr. i.) *grootvader* zegt men tegen een bejaard man; en ꦏꦶꦩꦱ꧀꧈ *ki mas*, zegt de vrouw wel tegen haren man; enz.

Het Onbepaald Voornaamwoord *men* wordt uitgedrukt door ꦠꦶꦪꦁ꧈ *tijang* (Kr.) ꦮꦺꦴꦁ꧈ *wong* (Ng.) *mensch*, *menschen* (Maleisch اورڠ *orang*, Engelsch *man*, *men*, *people*), of door het Subjectief passief van den 3[den] persoon zonder bijvoeging van een bepaald subject; bijv. ꦮꦺꦴꦁꦲꦁꦒꦺꦴꦭꦺꦏꦶ꧈ *w o n g anggolèki* of ꦢꦶꦒꦺꦴꦭꦺꦏꦶ꧈ *d i golèki* (Ng.) *m e n zoekt er naar* of *er w o r d t naar gezocht*.

De Onbepaalde Voornaamwoorden *het* en *er*, als onbepaald subject, bestaan ook niet maar zijn in het Zegwoord begrepen; b.v. ꦤꦒꦫꦶꦧꦭꦶꦮꦺꦴꦤ꧀ꦠꦼꦤ꧀ꦠꦶꦪꦁ꧈ *nagari Bali w ò n t ĕ n tijang* (Kr.) *e r w a s een man in het land Bali*. Dat *er* ook door het Subjectief passief kan worden uitgedrukt, blijkt uit het voorbeeld hierboven; somtijds wordt het ook wel omschreven door ꦮꦺꦴꦤ꧀ꦠꦼꦤ꧀꧈ *wòntĕn* (Kr.) ꦲꦤ꧈ *ânâ* (Ng.) *zijn*, *er zijn;* b.v. ꦲꦤ

ꦲꦤꦮꦺꦴꦁꦏꦒꦤ꧀ꦠꦸꦁ \ *ânâ wong kagantoeng* (Ng.) *e r wordt iemand opgehangen*, maar dat is dan eigenlijk *e r i s iemand opgehangen wordende.*

Voor *iemand* zegt men ꦠꦶꦪꦁ \ *tijang* of ꦠꦶꦠꦶꦪꦁ \ *titijang* (Kr.) ꦮꦺꦴꦁ \ *wong* of ꦲꦸꦮꦺꦴꦁ \ *oewong* (Ng.) *persoon, mensch;* voor *iets* ꦥꦸꦤꦥꦥꦸꦤꦥ \ *poenâpâ-poenâpâ* (Kr.) ꦤꦥꦤꦥ \ *nâpâ-nâpâ* (Md.) ꦲꦥꦲꦥ \ *âpâ-âpâ* (Ng.) *wat of wat, het een of ander;* voor *de een of ander, wie het ook zij,* ꦱꦶꦤ꧀ꦠꦼꦤ꧀ꦱꦶꦤ꧀ꦠꦼꦤ꧀ \ *sintĕn-sintĕn* of ꦱꦶꦤ꧀ꦠꦼꦤ꧀ꦱꦶꦤ꧀ꦠꦼꦤ \ *sintĕn-sintĕnâ* (Kr.) ꦱꦥꦱꦥ \ *sâpâ-sâpâ* of ꦱꦥꦱꦥꦲ \ *sâpâ-sâpâhâ* (Ng.); voor *eenig, het een of ander,* ꦧꦫꦁ \ *barang* (Kr. Ng.); voor *elk, elkeen, ieder, iedereen,* ꦱꦧꦼꦤ꧀ \ *sabĕn* (Kr. Ng.) *telkens,* met bijgevoegd Zelfstandig naamwoord, b.v. ꦱꦧꦼꦤ꧀ꦢꦶꦤ꧀ꦠꦼꦤ꧀ \ *sabĕn dintĕn* (Kr.) *elken dag,* ꦱꦧꦼꦤ꧀ꦮꦺꦴꦁ \ *sabĕn wong* (Ng.) *ieder mensch, iedereen. Allerlei* wordt veelal uitgedrukt door verdubbeling van het Zelfstandig naamwoord; zie blz. 132.

B. *W e d e r k e e r i g e   v o o r n a a m w o o r d e n.*

Deze worden uitgedrukt door bij het Persoonlijk voornaamwoord de woorden ꦥꦶꦪꦩ꧀ꦧꦏ꧀ \ *pijambak* of ꦥꦶꦪꦩ꧀ꦧꦏꦶꦥꦸꦤ꧀ \ *pijambàkipoen* (Kr.) ꦣꦺꦮꦺ \ *ḍéwé* of ꦣꦺꦮꦺꦏꦺ \ *ḍéwèké* (Ng.) *zelf, zichzelf* te voegen; bijv. ꦗꦺꦤ꧀ꦎꦫꦲꦏꦸꦣꦺꦮꦺꦱꦶꦁꦔ꧀ꦗꦭꦸꦏ꧀ \ *jén ora a k o e ḍ é w é sing ndjaloek* (Ng.) *als i k z e l f er niet om vraag* enz.

Eene andere manier is, de woorden ꦱꦫꦶꦫ \ *sarirâ* of ꦱꦭꦶꦫ \ *salirâ* (Kr.) ꦲꦮꦏ꧀ \ *awak* (Ng.) ꦧꦢꦤ꧀ \ *badan* (Kr. Ng.) *lichaam,* met de Bezittelijke voornaamwoorden, of de Persoonlijke als Genitief-bepaling, te verbinden; als ꦧꦢꦤ꧀ꦏꦸꦭ \ *badan koelâ* (Kr.) ꦲꦮꦏ꧀ꦏꦸ \ *awakkoe* (Ng.) *mijn lichaam, ikzelf, mijzelven;* ꦧꦢꦤꦶꦥꦸꦤ꧀ \ *badánipoen* (Kr.) ꦲꦮꦏꦺ \ *awàké* (Ng.) *zijn lichaam, hijzelf, zich zelven;* ꦠꦸꦠꦸꦲꦼꦤ꧀ꦱꦫꦶꦫꦤꦶꦫ \ *toetoehĕn s a r i r á n i r â* (Ng.) *wijt het u z e l v e n.*

ꦥꦶꦪꦩ꧀ꦧꦏ꧀ \ en ꦣꦺꦮꦺ \ beteekent ook, evenals سنديري *sĕndiri* in het Maleisch, *van zelf, uit eigen beweging, zonder iemands toedoen;* bijv. [illegible] \ [illegible]

ꦩꦸꦁꦒꦼꦭ꧀ꦥꦶꦗꦩ꧀ꦧꦏ꧀ \ *balésawo moengĕl angrangîn, bòtĕn mawi tinĕboeh moengĕl p ij a m b a k* (Kr.), *het geluid van de gamelan deed zich hooren; zonder dat zij geslagen werd klonk zij v a n z e l f.*

Voorts beteekent het ook *alleen;* bijv. ꦲꦩꦸꦁꦏꦶꦥꦠꦶꦃꦲꦩꦤ꧀ꦥꦶꦗꦩ꧀ꦧꦏ꧀ꦲꦶꦁꦏꦁꦱꦏꦭꦁꦏꦸꦁꦧꦸꦁꦔꦃꦲꦶꦥꦸꦤ꧀ \ *amoeng ki Patih Aman p i j a m b a k ingkang sakalangkoeng boengàhipoen* (Kr.) *slechts de Patih Aman a l l é é n was zeer verheugd.* En zoo wordt het ook gebruikt om eene eigenschap of hoedanigheid van eenig voorwerp in tegenstelling van alles anders aan te duiden en zoo den Overtreffenden trap uit te drukken; bijv. ꦉꦢꦶꦥꦸꦤꦶꦏꦲꦒꦼꦁꦥꦶꦗꦩ꧀ꦧꦏ꧀ \ *rĕdi poenikà agĕng p i j a m b a k* (Kr.) *die berg is a l l e e n g r o o t*, d.i. *d e g r o o t s t e.*

C. *B e z i t t e l ij k e v o o r n a a m w o o r d e n.*

Ter vervanging van de Bezittelijke voornaamwoorden worden veelal de Persoonlijke of als zoodanig gebruikte uitdrukkingen als Genitief-bepaling gebezigd; b.v. ꦒꦿꦶꦪꦏꦸꦭ \ *grijà koelà* (Kr.) *huis van mij, mijn huis;* ꦥꦿꦺꦤ꧀ꦠꦃꦥꦸꦏꦸꦭꦸꦤ꧀ \ *paréntah poekoeloen* (Kr.) *mijnheers bevel, uw bevel;* ꦒꦿꦶꦪꦱꦩ꧀ꦥꦺꦪꦤ꧀ \ *grijà sampéjan* (Kr.) *huis van u, uw huis.* Omtrent dit woord ꦱꦩ꧀ꦥꦺꦪꦤ꧀ \ valt op te merken, dat men het hier niet mag gebruiken wanneer men tegen iemand spreekt van een ander, die gelijk met of hooger in rang is dan de aangesprokene; men gebruikt dan het woord ꦲꦶꦗꦼꦁꦔꦤ꧀ꦢꦶꦏ \ Zoo zegt men b.v. niet ꦫꦩꦱꦩ꧀ꦥꦺꦪꦤ꧀ \ *ràmà sampéjan, uw vader*, maar ꦫꦩꦲꦶꦗꦼꦁꦔꦤ꧀ꦢꦶꦏ \ *ràmà idjĕngandikà.* — Ook het woord ꦢꦊꦩ꧀ \ *dalĕm, paleis* (bl. 158), wordt zoo dikwijls als Bezittelijk voornaamwoord omtrent vorsten gebezigd; b.v. ꦏꦫꦠꦺꦴꦤ꧀ꦢꦊꦩ꧀ \ *karaton dalĕm* (Kr.) *uw paleis, Uwer Majesteits paleis;* en zoo ook in ꦲꦧ꧀ꦢꦶꦢꦊꦩ꧀ \ *abdi dalĕm, Uwer Majesteits dienaar, ik* (bl. 157).

De eigenlijke Bezittelijke voornaamwoorden zijn de aanhechtsels ꦏꦸ \ *koe* (Ng.) *mijn, ons,* ꦩꦸ \ *moe*, soms ook ꦲꦩꦸ \ *amoe* (Ng.) *uw,* ꦲꦶꦥꦸꦤ꧀ \ *ipoen* (Kr.) ꦤꦺ \ *é* (Ng.) *zijn, haar, hun.*

Omtrent de wijze, waarop deze aanhechtsels met het woord worden verbonden, valt het volgende op te merken.

1° Wanneer of gehecht wordt achter een woord, dat met het aanhechtsel is samengesteld, wordt de *n* van dat aanhechtsel in de uitspraak niet gehoord en dan ook in het schrift dikwijls weggelaten; b.v. *pagawéjàmoe* in pl. v. *pagawéjànmoe* (Ng.) *uw bedrijf*, *pandoemàkoe* in pl. v. *pandoemankoe* (Ng.) *mijn aandeel;* of men gebruikt in pl. v. dus *pagawéjànamoe*. Maar dit wordt ook achter andere woorden gebruikt; b.v. *kakang-a m o e ora mati* (Ng.) *uw broeder is niet dood.*

2° en worden met het voorafgaande woord op dezelfde wijze verbonden als het aanhechtsel (bl. 127); doch wanneer komt achter een woord dat op eene Soekoe of Oeloe eindigt, veranderen deze in de uitspraak altijd en ook in het schrift gewoonlijk in Taling-taroeng en Taling; b.v. of *laménipoen* (Kr.) *de duur er van*, van *lami, duur, lengte van tijd;* of *warnénipoen* (Kr.) *zijn voorkomen*, van *warni, voorkomen, gedaante;* of *nĕpsònipoen* (Kr.) *zijne drift*, van *nĕpsoe* (Kr.Ng.) *drift.*

en worden, behalve in hunne eigenlijke beteekenis, ook dikwijls achter een Naamwoord geplaatst wanneer dit door een ander als Genitief-bepaling wordt gevolgd, om de logische betrekking tusschen die twee woorden aan te duiden; b.v. *grijàn i p o e n pradjoerit* (Kr.) *de huizen der krijgslieden;* *anà k é wong tjilik* (Ng.) *het kind van een gering man.* Dikwijls wordt dit aanhechtsel dan gevolgd door (zie bl. 128). — en worden, ook zonder zoodanige Genitief-bepaling, gebruikt wanneer men eenig voorwerp wil voorstellen als *behoorende bij* of *deel uitmakende van* iets anders, dat daarbij voor den geest staat hetzij men het al of niet vroeger

genoemd heeft; b.v. [Javanese script] *wòntĕn oemboel ingkang ḍapoer pĕksi garoeḍâ, tojánipoen mĕdal saking tjoetjoek* (Kr.) *er was eene fontein, die den vorm had van een garoeda; het water kwam uit zijn bek;* [Javanese script] *saré wònten ing gĕḍòngan; ing rikoe wònten kaṭillipoen mâs* (Kr.) *zij sliep in de kamer; daar was een gouden rustbank;* [Javanese script] *poenikâ soemoeripoen* (Kr.) *dit is de put* (waarvan vroeger gesproken was). Voorts worden deze aanhechtsels ook dikwijls zoo gebruikt, wanneer een woord, dat eigenlijk een Bijvoeglijk naamwoord is, gebezigd wordt als Zelfstandig, en wel duidelijkheidshalve; b.v. [Javanese script] *gĕḍéné goenoeng iki* (Ng.) *de grootte van dezen berg*, terwijl [Javanese script] *gĕḍé goenoeng iki* zoude beteekenen *deze berg is groot.* In al deze gevallen vervangt dit Voornaamwoord ons Bepalend lidwoord.

In Ngoko heeft men als Bezittelijk voornaamwoord van den Tweeden persoon (*uw*) nog het aanhechtsel [Javanese script] *irâ* (dat eene wijziging is van [Javanese script] en dus oorspronkelijk tot den Derden persoon behoort; zie bl. 160), dat geheel op dezelfde wijze als [Javanese script] met de woorden wordt verbonden; b.v. [Javanese script] *ing mĕngko ratoenirâ salin, ratoenirâ lawas woes mati* (Ng.) *thans verwisselt uw vorst; uw vorige vorst is overleden.*

Als Bezittelijk voornaamwoord van den Tweeden persoon treft men ook nog in gedichten aan het aanhechtsel [Javanese script] *tâ*, dat achter een klinker door den neusklank *n* wordt voorafgegaan. Het is van Kawischen oorsprong, wordt in proza nooit gebruikt, en behoort, evenals [Javanese script] oorspronkelijk tot den Derden persoon. B.v. [Javanese script] *ánaktâ, uw kind*, van [Javanese script] *ának;* [Javanese script] *iboentâ, uwe moeder*, van [Javanese script] *iboe;* [Javanese script] *karsantâ sang praboe* (Kr. i.) *de wil van den vorst* of *uw wil*, van [Javanese script] *karsâ.*

Als Bezittelijk voornaamwoord van den Derden persoon heeft men nog het, insgelijks uit het Kawi afkomstige, aanhechtsel \ *njå* (het Maleische ـڽ), dat zelden anders dan in gedichten wordt gebruikt; b.v. \ *alon tĕmboeng n j å ḍatĕng kjaï Aman* (Kr.) *zacht was z ij n gezegde* (*hij zeide zacht*) *tot Aman.*

Wanneer er bepaaldelijk *eene bezitting*, *een eigendom* wordt aangeduid, worden de Bezittelijke voornaamwoorden ook uitgedrukt door de woorden \ *doewé* of \ *doewèk* (Ng.) \ *gaḍahan* (Kr.) \ *kagoengan* (Kr. i.) vóór het Persoonlijk of Bezittelijk voornaamwoord te plaatsen; b.v. \ *gaḍahan koelå grijå* (Kr.) *mijn huis* (mijn eigendom het huis); \ *pangot doewèkoe* (Ng.) *mijn mes* (het mes, mijn eigendom). Zoo ook: \ *doewèkoe* (Ng.) *het mijne;* \ *gaḍahan sampéjan* (Kr.) *het uwe;* \ *kagoenganipoen* (Kr. i.) *het zijne.* \ *pangot k a g o e n g á n é goestikoe kang kòtoenggoe* (Ng.) *het mes van mijnheer* (het eigendom van mijnheer), *dat door u wordt bewaard.*

D. *A a n w ij z e n d e v o o r n a a m w o o r d e n.*

Deze zijn:

\ *poeniki* (Kr.) \ *niki* (Md.) \ *iki* (Ng.) *deze, dit,* voor personen of zaken, die in de *onmiddellijke nabijheid* zijn, die men *in*, *onder* of *bij de hand* heeft; \ *djaran iki* (Ng.) \ *kapal poeniki* (Kr.) *dit paard.*

\ *poenikoe* (Kr.), \ *nikoe* (Md.), \ *ikoe* (Ng.) *die, dat,* voor personen of zaken, die men *in het gezicht* heeft en met den vinger zoude kunnen *aanwijzen;* \ *goenoeng ikoe* (Ng.) \ *rĕdi poenikoe* (Kr.) *die berg.*

\ *poenikå* (Kr.) \ *nikå* (Md.) \ *ikå* (Ng.) *die, dat,* voor personen of zaken, die verder verwijderd zijn en die men niet kan aanwijzen. In Kråmå gebruikt men echter die verschillende vormen gewoonlijk alleen ten opzichte van

plaatsen, maar anders veelal zonder onderscheid den vorm met den klinker *ā*; b.v. [Javanese] *sèlā ingkang sampéjan lěnggàhi p o e n i k ā soemoeripoen* (Kr.) *de steen, waarop gij zit, d a t is de put;* [Javanese] *p o e n i k ā ingkang sěrat pratānḍā toeloes* (Kr.) *d e z e brief is een teeken van oprechtheid.*

[Javanese] en [Javanese] worden ook, evenals ايت *itoe* in het Maleisch, gebezigd ter vervanging van het Bepalend lidwoord, dat ook in het Javaansch niet bestaat, wanneer men eene *bepaalde* soort van voorwerpen *in het algemeen* wil aanduiden; b.v. [Javanese] *djaran ikoe* (Ng.) [Javanese] *kapal poenikā* (Kr.) *het paard, de paarden.*

[Javanese] *ingglh poenikā* (Kr.) [Javanese] *něngglh nikoe* (Md.) [Javanese] *ijā ikoe* (Ng.) *juist die, juist dat*, gebruikt men voor *dezelfde* en *hetzelfde.*

De Aanwijzende voornaamwoorden worden ook gebruikt waar men in het Nederlandsch de aanwijzende Bijwoorden van plaats *hier* en *daar* bezigt; b.v. [Javanese] *lah p o e n i k i tojā* (Kr.) *zie, h i e r is water;* [Javanese] *i k o e anakmoe těkā* (Ng.) *d a a r komt uw kind.* Deze beteekenis van het Voornaamwoord, en ook die wanneer het als Zegwoord voorkomt, is te onderkennen aan zijne plaatsing vóór het Naamwoord, terwijl het in zijne gewone beteekenis daarachter staat, en wel het laatst van alle bepalingen, die bij een Naamwoord komen; b.v. [Javanese] *p a n g o t, kang kòtoenggoe, i k o e* (Ng.) *d a t m e s, hetwelk gij bewaart.*

[Javanese] en [Javanese] worden ook bij de Persoonlijke voornaamwoorden gevoegd om die in hunne hoedanigheid, hunnen toestand of anderszins nader aan te duiden; b.v. [Javanese] *milā k o e l ā p o e n i k ā nangis* (Kr.) *de reden dat w ij weenen;* [Javanese] *k o e l ā p o e n i k ā anàkipoen nabi Soengèb* (Kr.) *w ij zijn kinderen van den profeet Soengeb.* Evenwel is het eigenlijk onjuist, gelijk in de bovenstaande voorbeelden, een

van de drie eerstgenoemde vormen te bezigen bij het Voornaamwoord van den Eersten en Tweeden persoon; deze toch zijn altijd onmiddellijk tegenwoordig en moesten dus aangewezen worden door den vorm ꦆꦏꦶ enz., gelijk men ook in het Maleisch zegt اكو اين *âkoe-îni, ik,* اڠكو اين *angkau îni, gij,* en niet اكو ايت *âkoe îtoe,* اڠكو ايت *angkau îtoe.*

ꦮꦲꦸ *wahoe* (Kr.) ꦩꦲꦸ *mahoe* (Ng.). Dit woord wijst altijd terug op een persoon of eene zaak, waarvan vroeger gesproken is; het heeft dus de beteekenis van *de* of *het zooeven genoemde, voormeld* of iets dergelijks; b.v. ꦏꦿꦩꦤ꧀ꦥꦔꦺꦫꦤ꧀ꦢꦶꦥꦤꦒꦫꦆꦁꦱꦥꦸꦤꦶꦏꦱꦩ꧀ꦥꦸꦤ꧀ꦏꦕꦼꦥꦼꦁ꧈ꦢꦢꦺꦴꦱ꧀ꦥꦔꦺꦫꦤ꧀ꦢꦶꦥꦤꦒꦫꦮꦲꦸꦧꦺꦴꦠꦼꦤ꧀ꦱꦒꦼꦢ꧀ *kraman Pangéran Dipå Någårå ing sapoenikå sampoen katjêpêng, dados Pangéran Dipå Någårå w a h o e bôtên sagêd* (Kr.) *de opstandeling Pangéran Dipå Någårå is nu gevangen genomen, zoodat d i e* (de genoemde) *Pangéran Dipå Någårå niet kan* enz. ꦤꦧꦶꦱꦸꦔꦺꦧ꧀ꦏꦒꦸꦔꦤ꧀ꦥꦸꦠꦿꦏꦭꦶꦃꦱꦩꦶꦲꦺꦱ꧀ꦠꦿꦶ꧈ꦥꦢꦩꦼꦭꦶꦥꦸꦤ꧀ꦥꦸꦠꦿꦏꦭꦶꦃꦮꦲꦸꦱꦩꦶꦲꦔꦺꦤ꧀ꦩꦺꦤ꧀ꦢ *nabi Soengèb kagoengan poetrå kalih sami èstri; padamêlipoen poetrå kalih w a h o e sami angèn méndå* (Kr.) *de profeet Soengèb had twee kinderen, beide meisjes; de bezigheid van d i e* (genoemde) *twee meisjes was de schapen te hoeden.*

ꦏꦲꦺ *kahé* en ꦏꦸꦮꦺ *koewé* (Ng.), *die dáár, dat dáár.* Deze woorden wijzen op personen of voorwerpen, die wel eenigszins verwijderd maar toch in het gezicht zijn; b.v. ꦏꦲꦺꦲꦤꦆꦁꦭꦸꦭꦸꦫꦸꦁꦗꦶꦱꦶꦩꦶꦥꦸꦤ꧀ꦫꦠꦸꦤꦶꦫꦭꦮꦱ꧀ *k a h é ånå ing loeloeroeng djisimipoen ratoenirå lawas* (Ng.) *d a t d á á r op de straat is het lijk van uw voormaligen vorst;* ꦏꦸꦮꦺꦏꦸꦮꦺꦧꦺꦴꦕꦃꦠꦼꦏꦔꦼꦤ꧀ꦢꦶ *kowé k o e w é botjah têkå ngêndi* (Ng.) *g ij d a a r knaap, vanwaar komt gij?* Als Krâmå van ꦏꦲꦺ kan men ꦥꦸꦤꦶꦏ en van ꦏꦸꦮꦺ ꦥꦸꦤꦶꦏꦸ beschouwen.

ꦏꦶꦪꦺ *kijé* (Ng.) *deze hier, dit hier.* Dit woord doelt op personen óf zaken, die in de onmiddellijke nabijheid zijn; b.v. ꦏꦶꦪꦺꦗꦒꦺꦴꦩꦸ *k i j é djagomoe* (Ng.) *d e z e h i e r is uw haan.* ꦥꦸꦤꦶꦏꦶ kan als het Krâmå van dit woord worden beschouwd.

Over de beteekenissen van de Aanwijzende voornaamwoorden in verbinding met de Betrekkelijke zie men bl. 172.

E. *Betrekkelijke voornaamwoorden.*

De Betrekkelijke voornaamwoorden zijn:

ꦆꦁꦏꦁ \ *ingkang* (Kr. Ng. doch meest in Krâmâ in gebruik), ꦏꦁ \ *kang* (Kr. Ng. doch meest in Ngoko in gebruik), ꦱꦶꦁ \ *sing* (Ng.) *die*, *dat*, *welke*, *hetwelk*. De twee eerstgenoemde worden het meest in geschriften gebruikt; het laatste, hoewel ook daarin voorkomende, behoort echter meer tot de taal van het dagelijksch leven. B.v. [illegible] \ *tijang islam* ***ingkang*** *nâmâ Nabi Moesâ* (Kr.) *een Mahomedaan,* ***die*** *genaamd is Profeet Mozes;* [illegible] \ *oranânâ omah* ***kang*** *djoemĕnĕng* (Ng.) *er was geen huis* ***dat*** *bleef staan;* [illegible] \ *jénora akoe déwé* ***sing*** *ndjaloek* (Ng.) *indien ik het niet zelf ben,* ***die*** *er om vraag.*

Het Betrekkelijk voornaamwoord wordt alleen gebruikt als Onderwerp. Wanneer het dus voorkomt als Object van eene handeling, bezigt men den Passieven werkwoordsvorm; b.v. [illegible] \ *ingkang* ***ingsoen*** *liláni* (Ng.) *hetgeen* ***door*** *mij vergund wordt*, in pl. v. *hetgeen ik* ***vergun.*** Het komt dus ook niet voor als Genitief-bepaling, noch geregeerd door een Voorzetsel, als *wiens*, *waarin*, *voor wien* enz., maar wordt geplaatst vóór den naam van het te bepalen voorwerp, welk laatste dan het Bezittelijk voornaamwoord achter zich neemt; b.v. [illegible] \ *bapàkoe* ***sing*** *djarané wis mati* (Ng.) *mijn vader,* ***wiens*** *paard gestorven is;* [illegible] \ *tijang djalĕr* ***ingkang grijánipoen*** *sampoen obar* (Kr.) *de man,* ***wiens*** *huis verbrand is;* [illegible] \ *wânâ* ***ingkang*** *wòntĕn* ***oewitipoen*** *mâdjâ satoenggal* (Kr.) *een woud,* ***waarin*** *één madja-boom is.*

ꦆꦁꦏꦁ \ ꦏꦁ \ en ꦱꦶꦁ \ worden ook gebruikt in de beteekenis van ons Bepalend lidwoord, wanneer men eenen persoon of

eene zaak nadrukkelijk wil aanduiden, *in tegenstelling* of *in onderscheiding* van eene andere; b.v. *ingkang rămă* (Kr.) *de vader* (in tegenstelling van *de moeder*); *kang gawé* (Ng.) *de dader* (in tegenstelling van *de daad*). Dit zijn verkorte uitdrukkingen voor *de persoon, die de vader is, de man, die de dader is* enz. En in die beteekenis kunnen deze woorden dan natuurlijk wèl als Direct object van een Actief werkwoord, als Genitief-bepaling of achter een Voorzetsel staan, omdat eigenlijk het verzwegen woord als zoodanig voorkomt en enz. altijd Betrekkelijk voornaamwoord blijft; b.v. *pamit ḍatĕng ingkang iboe* (Kr.) *afscheid nemen van zijne moeder* is eigenlijk *afscheid nemen van degene, die zijne moeder is.* En evenzoo worden zij gebruikt bij woorden, die eene *hoedanigheid* uitdrukken, om die nadrukkelijk te doen uitkomen tegen eene tegenovergestelde of tegen een minderen graad van dezelfde eigenschap, en dus ook om een Overtreffenden trap te vormen; b.v. *tangan kang kiwă* (Ng.) *de linkerhand* (in tegenstelling van de rechter; anders alleen *tangan kiwă*); *sélă ingkang agĕng* (Kr.) *een groote steen, een steen die groot is* in vergelijking van andere, dus *een zeer groote* of *de grootste steen.* En zoo ook bij de Rangschikkende telwoorden (zie bl. 151).

In deze laatste beteekenis, namelijk dat zij een zekeren nadruk te kennen geven, worden de Betrekkelijke voornaamwoorden ook verbonden met sommige andere woorden, die daardoor òf alleen eene *versterking* òf ook eene *wijziging* van beteekenis ondergaan. Het eerste is het geval met de woorden *sartă* (Kr.) *en, met*, *soepados* (Kr.) *soepăjă* (Ng.) *opdat*, en *mĕnawi* (Kr.) *mĕnăwă* (Ng.) *sa-oepami* (Kr.) *sa-oepămă* (Ng.) *indien, ingeval.* Bv. *sakèhé wong Mĕsir, ingkang pădă malarat, ikoe*

dak bĕlăndjă ingkang sartă dak wénèhi sandang, ingkang soepados manoet mitoeroetă mĕnjang akoe, al de inwoners van Mĕsir, die arm zijn, zal ik bezoldigen en van kleederen voorzien, opdat (of *en zulks opdat*) *zij mij gehoorzamen.*

De Betrekkelijke voornaamwoorden verbonden met de Aanwijzende [illegible] , [illegible] , [illegible] , [illegible] , en [illegible] , beteekenen *dan*, *in dat geval*, *dien ten gevolge*, *zoodat*, ook *toen*, of het Voegwoord *nu;* b.v. [illegible] , *Pangéran Dipă Nĕgără ing mangké bòtĕn sagĕd adamĕl piawon malìh, ingkang poenikă sakĕlangkoeng-langkoeng ing tarimă kasìh koelă* (Kr.) *de Pangéran Dipă Nĕgără kan nu geen kwaad meer doen; daarom is onze dankbaarheid zeer groot* of *zoodat wij zeer dankbaar zijn;* [illegible] , *wòntĕn latoe sangkánipoen saking nĕgari ing Bètalmoekadas, ingkang poenikă ladjĕng bĕsmi kadaton Mĕsir* (Kr.) *er was een vuur, zijn oorsprong nemende van Jeruzalem; dientengevolge* (*daardoor*) *verbrandde het paleis van Mĕsir;* [illegible] , *ingkang poenikă rădjă Pirangon daloe saré* (Kr.) *de koning Pirangon nu sliep op zekeren nacht* (of *toen sliep* enz.) In de beteekenis van *daarom* wordt [illegible] , ook wel alleen gebruikt; b.v. [illegible] , *poenikă mĕnawi parĕng soemănggă sami dipoen simpangi* (Kr.) *daarom moesten wij, als gij het goedvindt, een anderen weg inslaan.* — [illegible] , komt ook voor in de beteekenis van *vroeger*, *eertijds;* er schijnt dan [illegible] , *kălă*, *tijd* onder verstaan te worden; b.v. [illegible] , *sampéjan galìh rĕgénipoen ròti; ingkang wahoe sadinar pikantoek kalìh dăsă* (Kr.) *gij herinnert u den prijs van het brood; eertijds kreeg men er twintig voor één dinar.* In deze beteekenis wordt [illegible] , ook

wel verdubbeld; b.v. *njawánipoen bĕnawi mantoekâ kados* ***i n g k a n g w a h o e - w a h o e*** (Kr.) *alwat in de rivier leeft kome terug gelijk* ***v r o e g e r.***

De Betrekkelijke voornaamwoorden verbonden met *mawi* (Kr.) *mâwâ* (Ng.) *benevens*, *met*, beteekenen *omdat*, *daar;* b.v. ***i n g k a n g m a w i*** *kagoengan sampéjan jâtrâ sampoen tĕlas* (Kr.) ***d a a r*** (***o m d a t***) *uw geld reeds op is.* Maar deze uitdrukkingen beteekenen ook *benevens*, *alsmede*, *daarenboven;* b.v. *pĕstoel babràh satoenggil*, ***i n g k a n g m a w i*** *ḍoewoeng salawé* (Kr.) *één beschadigd pistool* ***b e n e v e n s*** *vijfentwintig krissen.*

F. *V r a g e n d e v o o r n a a m w o o r d e n.*

De Vragende voornaamwoorden zijn:

sìntĕn (Kr. Md.) *sâpâ* (Ng.) *wie? welke?* voor personen; b.v. ***s ì n t ĕ n*** *ingkang adamĕl* (Kr.) ***w i e*** *was het, die het deed?* *sâpâ kang ngĕngàkaké toetoeping soemoer* (Ng.) ***w i e*** *was het, die het deksel van den put opende?*

poenâpâ, in poëzie ook *poenapi* (Kr.) *nâpâ* en in poëzie *pĕnapi* (Md.) *âpâ* (Ng.) *welke? wat?* voor zaken, en als Adjectief ook voor personen; b.v. *nikoe* ***n â p â*** *oewong loro pâḍâ nangis nikoe;* ***p ĕ n â p â*** *sabàbé* (Md.) ***w a t*** *is dit, dat deze beide menschen zoo weenen?* ***w a t*** *is de reden daarvan?* *pagawéjàmoe* ***â p â*** (Ng.) ***w a t*** *is uw bedrijf?* *tijang* ***p o e n â p â*** (Kr.) *welk persoon?* Men ziet dat zij in het laatste geval *achter* het Zelfstandig naamwoord worden geplaatst.

en worden ook gebruikt om te vragen naar den *naam* van personen, waar men in het Nederlandsch *hoe* zegt; *sâpâ djĕnĕngmoe* (Ng.) ***h o e*** *is uw naam?*

en worden ook aan het begin van een

zin geplaatst zonder andere beteekenis dan om daaraan den vragenden vorm te geven, gelijk het Fransche *est-ce-que?* b.v. [Javanese script] *âpâ kowé manoet ing sakarĕpkoe* (Ng.) *schikt gij u naar al wat ik wil?* [Javanese script] *p o e n âp â sampéjan wiloedjĕng* (Kr.) *zijt gij welvarend?*

[Javanese script] *poendi* (Kr.) [Javanese script] *ĕndi* (Ng.) dat meest als vragend Bijwoord van *plaats* voorkomt, wordt ook gebruikt als Vragend voornaamwoord van personen en zaken, *wie? welke? wat? wat voor een?* b.v. [Javanese script] *omah ĕndi* (Ng.) *w e l k huis, w a t v o o r huis?* [Javanese script] *p o e n d i ingkang bòtĕn anĕtĕpi* (Kr.) *w i e i s h e t, die (het verbond) niet nakomt?* Zoo ook in de uitdrukking [Javanese script] *kadòs poendi* (Kr.) *gelijk w a t?* d.i. *hoe?*

De Vragende voornaamwoorden worden niet gebruikt als Direct object bij een Actief werkwoord; dus zegt men b.v. in plaats van *wat doet gij?* [Javanese script] *âpâ kang kògawé* (Ng.) *wat is het dat door u gedaan wordt?* of [Javanese script] *pagawéjàmoe âpâ? wat is uw bedrijf?*

§ 22. Over de Bijwoorden en de uitdrukking van den Tijd bij de Zegwoorden.

De Bijwoorden zijn gedeeltelijk grondwoorden, die òf alleen als Bijwoorden voorkomen, gelijk [Javanese script] *bòtĕn* (Kr.) [Javanese script] *ora* (Ng.) *neen, niet,* [Javanese script] *dèrèng* (Kr.) [Javanese script] *doeroeng* (Ng.) *nog niet*, òf die ook in denzelfden vorm als Bijvoeglijke naamwoorden worden gebezigd, zooals [Javanese script] *sahé* (Kr.) [Javanese script] *bĕtjik* (Ng.) *goed,* [Javanese script] *énggal* (Kr.) [Javanese script] *ànjar* (Ng.) *nieuw, versch;* b.v. [Javanese script] *wong ikoe mâtjâ bĕtjik* (Ng.) *die man leest g o e d,* [Javanese script] *tijang ḍatĕng è n g g a l* (Kr.) *iemand die p a s gekomen is.*

Maar de meeste Bijwoorden of Bijwoordelijke uitdrukkingen, die als zoodanig worden gebruikt, zijn afgeleide woordvormen, die van verschillende woordsoorten worden gemaakt, en wel voornamelijk op de volgende wijzen:

1° Door het aanhechtsel ꦲꦤ꧀꧈ b.v. ꦠꦼꦩꦃꦲꦤ꧀꧈ *tĕmàhan* (Kr. Ng.) *gevolglijk*, van ꦠꦼꦩꦃ꧈ *tĕmah*, *afloop*, *uitkomst*; ꦮꦼꦏꦱꦤ꧀꧈ *wĕkàsan* (Kr. Ng.) *eindelijk*, *ten laatste*, van ꦮꦼꦏꦱ꧀꧈ *wĕkas*, *einde*.

2° Van Bijvoeglijke naamwoorden door het aanhechtsel ꦆꦥꦸꦤ꧀꧈ (Kr.) of ꦲꦺ꧈ (Ng.) met of zonder het voorvoegsel ꦱ꧈ deze duiden eene soort van Overtreffenden trap aan; b.v. ꦏꦠꦃꦲꦶꦥꦸꦤ꧀꧈ *kaṭàhipoen* (Kr.) ꦏꦺꦲꦺ꧈ *kèhé* (Ng.) *ten meeste*, *op zijn meest*, van ꦏꦠꦃ꧈ *kaṭàh* en ꦏꦺꦃ꧈ *kéh*, *veel*; ꦱꦏꦼꦝꦶꦏꦶꦥꦸꦤ꧀꧈ *sakĕḍìkipoen* (Kr.) *ten minste*, van ꦏꦼꦝꦶꦏ꧀꧈ *kĕḍik*, *weinig*; ꦲꦁꦒꦮꦲꦲꦸꦮꦺꦴꦁꦒꦭꦶꦝꦶꦏ꧀꧈ꦏꦺꦲꦺꦱꦮꦶꦢꦏ꧀ꦱꦛꦶꦛꦶꦏꦺꦮꦺꦴꦁꦥꦠꦁꦥꦸꦭꦸꦃ꧈ *anggåwåhå oewong galiḍik, k é h è sawidak s a ṭ i ṭ ì k é wong patang poeloeh* (Ng.) *gij moet werklieden medebrengen, t e n h o o g s t e zestig, t e n m i n s t e veertig man.* — Bijwoorden van deze beteekenis worden ook gevormd door verdubbeling van het Bijvoeglijk naamwoord met het aanhechtsel ꦆꦥꦸꦤ꧀꧈ of ꦲꦺ꧈; b.v. ꦗꦫꦤ꧀ꦩꦸꦝꦸꦮꦸꦂꦝꦸꦮꦸꦂꦫꦺꦥꦠꦁꦏꦏꦶꦠꦼꦭꦸꦁꦗꦶꦩ꧀꧈ *djaranmoe ḍ o e w o e r - ḍ o e w o e r é patang kaki tĕloeng djîm* (Ng.) *uw paard is o p z ij n h o o g s t vier voet en drie duim* (*hoog*).

3° Van verschillende woordsoorten, door voorvoeging van ꦱ꧈ *sa* en achtervoeging van ꦆꦥꦸꦤ꧀꧈ ꦲꦺ꧈ of ꦆꦁ꧈ *ing* (Kr. Ng.) somtijds met verdubbeling van het grondwoord, vooral tot vorming van Bijwoorden van tijd en plaats; b.v. ꦱꦱꦩ꧀ꦥꦸꦤꦶꦥꦸꦤ꧀꧈ *sasampoenipoen* en ꦱꦱꦩ꧀ꦥꦸꦤꦶꦁ꧈ *sasampoening* (Kr.) ꦱꦮꦶꦱꦺ꧈ *sawìsé* (Ng.) *nadat*, van ꦱꦩ꧀ꦥꦸꦤ꧀꧈ en ꦮꦶꦱ꧀꧈ *afgedaan*, *reeds*; ꦱꦭꦩꦶꦭꦩꦶꦤꦶꦥꦸꦤ꧀꧈ *salami-laménipoen* (Kr.) ꦱꦭꦮꦱ꧀ꦭꦮꦱꦺ꧈ *salawas-lawàsé* (Ng.) *altijd*, *voor immer*, van ꦭꦩꦶ꧈ en ꦭꦮꦱ꧀꧈ *lang*, *lengte van tijd*. (Zie bl. 121).

4° Door verdubbeling van het grondwoord. Deze duiden veelal eene *herhaling*, *voortduring* of *versterking* aan; b.v. ꦒꦤ꧀ꦠꦺꦴꦱ꧀ꦒꦤ꧀ꦠꦺꦴꦱ꧀꧈ *gantos-gantos* (Kr.) ꦒꦤ꧀ꦠꦶꦒꦤ꧀ꦠꦶ꧈ *ganti-ganti* (Ng.) *beurtelings*, van ꦒꦤ꧀ꦠꦺꦴꦱ꧀꧈ en ꦒꦤ꧀ꦠꦶ꧈ *afwisselen*; ꦏꦝꦁꦏꦝꦁ꧈ *kaḍang-kaḍang* (Kr. Ng.) *nu en dan*, van ꦏꦝꦁ꧈ *somtijds*;

ꦧꦺꦴꦠꦼꦤ꧀ꦧꦺꦴꦠꦼꦤꦶꦥꦸꦤ꧀꧈ *bòtĕn-bòtĕnipoen* (Kr.) ꦲꦺꦴꦫꦲꦺꦴꦫꦤꦺ꧈ *ora-orané* (Ng.) *volstrekt niet, geenszins* van ꦧꦺꦴꦠꦼꦤ꧀꧈ en ꦲꦺꦴꦫ꧈ *neen, niet.*

Het Vragend bijwoord (ook Bijvoeglijk naamwoord, zie bl. 146) van *hoeveelheid* of *hoegrootheid* is ꦥꦶꦤ꧀ꦠꦼꦤ꧀꧈ *pìntĕn* (Kr.) ꦥꦶꦫ꧈ *pirâ* (Ng.) *hoe? (hoeveel? hoe weinig?)* b.v. ꦮꦶꦱ꧀ꦥꦶꦫꦭꦮꦱꦺ꧈ *wis pirâ lawàsé* (Ng.) *hoeveel is de duur ervan al? hoelang al?*

Het Aanwijzend bijwoord van *hoeveelheid* of *hoegrootheid* is: ꦱꦼꦩꦤ꧀ꦠꦼꦤ꧀꧈ *sĕmantĕn* (Kr.) *zoo (zoo veel, zoo groot)*, ꦱꦼꦩꦺꦤ꧀ꦠꦼꦤ꧀꧈ *sĕmèntĕn* (Md.) *zooveel, zoo groot* als *dit*, ꦱꦼꦩꦺꦴꦤ꧀ꦠꦼꦤ꧀꧈ *sĕmòntĕn* (Md.) *zooveel* als *dat;* ꦱꦼꦩꦺꦤꦺ꧈ *sĕméné* (Ng.) *zooveel* als *dit*, ꦱꦼꦩꦺꦴꦤꦺꦴ꧈ *sĕmòno* (Ng.) *zooveel* als *dat.*

Het Vragend bijwoord van *hoedanigheid* is ꦏꦢꦺꦴꦱ꧀ꦥꦸꦤ꧀ꦢꦶ꧈ *kadòs poendi* (Kr.) ꦏꦥꦿꦺꦲꦶꦥꦸꦤ꧀꧈ *kaprèhipoen*, ꦏꦼꦥꦿꦺꦃꦥꦸꦤ꧀꧈ *kĕprèhpoen* of ꦏꦢꦶꦥꦸꦤ꧀ꦢꦶ꧈ *kadi poendi* (Md.) ꦏꦪꦥꦿꦶꦪꦺ꧈ *kâjâ prijé* of ꦏꦼꦥꦿꦶꦪꦺ꧈ *kĕprijé* (Ng.) *hoe? hoedanig?*

Het Aanwijzend bijwoord van *hoedanigheid* is ꦩꦼꦏꦠꦼꦤ꧀꧈ *mĕkatĕn* of ꦩꦼꦁꦏꦠꦼꦤ꧀꧈ *mĕngkatĕn* (Kr.) *zoo, aldus;* ꦩꦼꦏꦺꦠꦼꦤ꧀꧈ *mĕkètĕn* (Md.) *aldus, zooals dit;* ꦩꦼꦏꦺꦴꦠꦼꦤ꧀꧈ *mĕkòtĕn* (Md.) *alzoo, zooals dat;* ꦩꦁꦏꦺꦤꦺ꧈ *mangkéné* (Ng.) *aldus, zooals dit;* ꦩꦁꦏꦺꦴꦤꦺꦴ꧈ *mangkòno* of ꦩꦁꦏꦤ꧈ *mangkânâ* (Ng.) *alzoo, zooals dat.*

Het Vragend bijwoord van *plaats* is ꦥꦸꦤ꧀ꦢꦶ꧈ *poendi* (Kr. Md.) ꦲꦼꦤ꧀ꦢꦶ꧈ *ĕndi* (Ng.) *waar?*

De Aanwijzende bijwoorden van *plaats* zijn: ꦔꦿꦶꦏꦶ꧈ *ngriki* (Kr. Md.) ꦏꦺꦤꦺ꧈ *kéné* (Ng.) *hier;* ꦔꦿꦶꦏꦸ꧈ *ngrikoe* (Kr. Md.) ꦏꦺꦴꦤꦺꦴ꧈ *kònó* (Ng.) *dáár;* ꦔꦿꦶꦏ꧈ *ngrikâ* (Kr. Md.) ꦏꦤ꧈ *kânâ* (Ng.) *ginds.* (1)

---

(1) Het verschil in beteekenis tusschen deze drie vormen is hetzelfde als bij de Aanwijzende voornaamwoorden ꦥꦸꦤꦶꦏꦶ꧈ ꦥꦸꦤꦶꦏꦸ꧈ en ꦥꦸꦤꦶꦏ꧈ Zie bl. 167.

De Bijwoorden van *plaats* worden bijna altijd met een Voorzetsel gebruikt; namelijk om het *zijn in* of *op* eene plaats aan te duiden, met het Voorzetsel [illegible] *ing* (Kr. Ng.) *in*, *te*, *op;* bv. [illegible] *ing ĕndi* (Ng.) *waar?* [illegible] *ing ngrikoe* (Kr.) *daar;* [illegible] *kowé karijâ ânâ ing kéné* (Ng.) *blijf gij hier;* om eene *beweging naar* of *toenadering tot* eene plaats aan te duiden, met het Voorzetsel [illegible] *ḍatĕng* (Kr.), [illegible] *marang*, [illegible] *mĕnjang* of [illegible] *tĕkâ* (Ng.) *naar, tot aan;* bv. [illegible] *jèn kowé loengâ-loengâhâ, loengâ mĕnjang ĕndi* (Ng.) *indien gij vertrokt, waarheen zoudt gij gaan?* en wanneer zij eene *verwijdering van* eene plaats beteekenen, met het Voorzetsel [illegible] *saking* (Kr.), [illegible] *sĕkâ* (in de spreektaal ook wel [illegible] *tĕkâ* (Ng.) *van, uit, van af;* b.v. [illegible] *saking poendi* (Kr.) *van waar? waar vandaan?* [illegible] *kowé botjah tĕkâ ngĕndi* (Ng.) *jongen, vanwaar komt gij?*

Het Vragend bijwoord van *tijd* is: [illegible] *kâlâ poenâpâ* of [illegible] *sawĕg poenâpâ* (Kr.), [illegible] *ḍèk nâpâ* of [illegible] *lagi nâpâ* (Md.), [illegible] *kapan*, [illegible] *ḍèk kapan*, [illegible] *dèk âpâ* of [illegible] *lagi nâpâ* (Ng.) *welke tijd? wanneer?* en wanneer men een Toekomenden tijd bedoelt: [illegible] *béndjing poenâpâ* (Kr.), [illegible] *bèsoek nâpâ* (Md.), [illegible] *bèsoek âpâ* (Ng.) *welke toekomst? wanneer?*

Aanwijzende bijwoorden van *tijd* zijn: [illegible] *sapoenikâ* of [illegible] *ing sapoenikâ* (Kr.), [illegible] *saniki* of [illegible] *ing saniki* (Md.), [illegible] *sa-iki* of [illegible] *ing sa-iki* (Ng.) *nu, tegenwoordig;* [illegible] *kâlâ poenikâ* of [illegible] *kâlâ sĕmantĕn* (Kr.), [illegible] *ḍèk nikoe* of [illegible] *ḍèk sĕmantĕn* (Md.), [illegible] *ḍèk ikoe* of [illegible] *ḍèk sĕmânâ* (Ng.) *te dier tijd, te zulker tijd, toen, dan, alsdan;* [illegible] *sapriki* (Kr. Md.), [illegible] *sapréné* (Ng.) *tot nu toe;* [illegible] *dèrèng* (Kr.), [illegible] *doeroeng* (Ng.) *nog niet;* [illegible] *sadèrèngipoen* (Kr.), [illegible] *sadoeroengé*

(Ng.) *zoolang als nog niet, voordat;* *mangké* (Kr.), *mĕngko* (Ng.) *straks, aanstonds;* *ing mangké* (Kr.), *ing mĕngko* (Ng.) *thans, tegenwoordig;* *làdjĕng* (Kr.), *bandjoer* (Ng.) *terstond, dadelijk, daarna;* *taksìh* (Kr.), *isìh* of *misìh* (Ng.) *nog;* *sawĕg* (Kr.), *lagi* (Ng.) *juist, juist nu, zoo even, op het oogenblik;* enz.

Betrekkelijke bijwoorden van *tijd* zijn : *kalánipoen* (Kr.), *kaláné* (Ng.), *tatkålå* (Kr. Ng.) *tijdens, ten tijde dat, toen;* *sarĕng* (Kr.), *barĕng* (Ng.) *toen, tijdens, terwijl;* deze woorden hebben betrekking op een accident, dat nog voortduurt of voortduurde, terwijl een ander plaats heeft of had; b.v. *pårå régol s a r ĕ n g m i r ĕ n g pitĕmboengan mĕkatĕn, ladjĕng sami a n g l a m p à h i parèntah* (Kr.) *t o e n de portiers deze woorden h o o r d e n , v o l d e d e n zij terstond aan het bevel.* *sasampoenipoen* of *sasampoening*, ook *risampoening* (Kr.), *sawìsé* (Ng.) *toen, nadat*, heeft betrekking op een accident, dat plaats gehad had voordat een ander plaats heeft, dus op een Meer dan volmaakt verleden tijd ; b.v. *pårå Boepati s a s a m p o e n i p o e n m ĕ t a k ratoenipoen lami, ladjĕng s o w a n a m a g ĕ l á r a n malih* (Kr.) *t o e n* (*n a d a t*) *de Boepati's hunnen vorigen koning h a d d e n b e g r a v e n, m a a k t e n z ij h u n n e o p w a c h t i n g weder op den pagelaran* (*gehoorzaal*).

De Tijden der Zegwoorden worden niet altijd door hulpwoorden aangeduid maar blijken dikwijls alleen uit den samenhang.

Wanneer men den Tegenwoordigen (of, zoools men thans somtijds zegt, den Onvolmaakt tegenwoordigen) tijd bepaaldelijk en met nadruk wil aanduiden, kan dit geschieden door bij-

voeging van een der hierboven vermelde Aanwijzende bijwoorden van tijd; b.v. *ing mĕngko ratoenirå salin* (Ng.) *nu verwisselt gij van vorst.*

De Onvolmaakt verleden (Volmaakt tegenwoordige) tijd heeft nooit eenig aanwijzend Bijwoord bij zich; b.v. *Nabi Moeså ladjĕng malĕbĕt ing wånå, nanging Nabi Moeså bingoeng; déné kang dipoen ḍahar salaménipoen wònten wånå amoeng gòḍóngan* (Kr.) *de Profeet Mozes ging toen het bosch in, maar hij verdwaalde; en hetgeen door hem gegeten werd, zoolang hij in het bosch was, waren slechts bladeren.*

De Volmaakt verleden en Meer dan volmaakt verleden tijd worden aangeduid door de woorden *sampoen* (Kr.), *ĕmpoen* (Md.), *wis* of *woes* (Ng.) *afgedaan, genoeg, voorbij, reeds,* en in het dagelijksch leven ook wel door *taté* (Kr.), *tahoe* (Ng.) *gewoon, gewend,* veelal in verbinding met of b.v. *koelå sampoen anampèni sĕràtipoen kangdjĕng éjang* (Kr.) *ik heb den brief van grootvader ontvangen;* *sarĕng sampoen sami ngombé Nabi Moeså pitakèn* (Kr.) *toen zij gedronken hadden vroeg de Profeet Mozes;* *åpå ånå walåndå kang wis tahoe amboeboeroe ing alas kòno* (Ng.) *hebben er wel eens Hollanders in dat bosch gejaagd?*

De Toekomende tijd wordt uitgedrukt door *baḍé* (Kr.), *bakal* (Ng.) *zullen,* *béndjing* (Kr.), *bèsoek* (Ng.) *toekomstig, naderhand,* of *mangké* (Kr.), *mĕngko* (Ng.) *straks,* die alleen eene *toekomst* uitdrukken, of door *arså* (Kr. i.), *adjĕng* (Kr.), *arĕp* (Ng.) *willen,* wanneer men daarbij een

voornemen van het Subject wil aanduiden; b.v. [illegible] *ingsoen b a k a l n g r a t ò n i negårå iki* (Ng.) *ik z a l dit land regeeren;* [illegible] *b é n d j i n g karaton dalĕm poenikå k a r i s a k* (Kr.) *dit paleis van Uwe majesteit z a l v e r w o e s t w o r d e n;* [illegible] *ingsoen a r s å n i n d à k i ngloeroeg prijånggå* (Kr. i.) *ik z a l hem zelf g a a n aanvallen ;* [illegible] *akoe a r ĕ p l o e n g å* (Ng.) *i k z a l* (*wil*) *v e r t r e k k e n.*

De Voorwaardelijke tijd wordt somtijds evenals de Tegenwoordige, somtijds evenals de Toekomende uitgedrukt; b.v. [illegible] *jèn kowé loengå-loengåhå, l o e n g å mĕnjang ĕndi* (Ng.) *indien gij vertrokt, waarheen z o u d t g i j g a a n?* [illegible] *Adji Såkå làdjĕng ĕngĕt jèn b a ḍ é a d a m ĕ l aksårå djawi* (Kr.) *Adji Såkå herinnerde zich toen dat hij Javaansche letters z o u d e m a k e n.*

§ 23. Over de Voorzetsels.

De Voorzetsels zijn in het Javaansch weinig talrijk, daar vele zinverbindingen, waarvoor men ze in het Nederlandsch noodig heeft, in die taal door bijzondere Werkwoordsvormen of alleen door het redeverband worden uitgedrukt. De volgende zijn de voornaamste.

[illegible] *ing.* Hoewel dit woord eigenlijk identiek is met het Voorvoegsel [illegible] (bl. 119), krijgt het toch in sommige gevallen meer bepaald de beteekenis van een Voorzetsel. Zoo komt het voor in tijds- en plaatsbepalingen; b.v. [illegible] *i n g dìntĕn poenikå* (Kr.) *o p dien dag;* [illegible] *wòntĕn i n g pagĕlàran* (Kr.) *o p den pagelaran zijn;* [illegible] *sinĕrat i n g Oembårå* (Kr.) *geschreven t e Oembara* (1). Maar dikwijls wordt het ook gebruikt om de eene of

(1) [illegible] is echter bij zulke bepalingen niet altijd noodig; men zegt

andere logische betrekking aan te duiden, die in het Nederlandsch door een van de Voorzetsels *aan*, *tot*, *voor*, ook wel door *door* wordt uitgedrukt; b.v. [illegible] *doewé atoer i n g Loerah* (Ng.) *een voorstel hebben a a n den Loerah;* [illegible] *matoer i n g bĕndårå* (Kr. Ng.) *spreken t o t zijn heer;* [illegible] *njilibåké i n g bålå* (Ng.) *geheimhouden v o o r het volk;* [illegible] *bégal wahoe katjĕpĕng i n g tijang siti ḍoesoen* (Kr.) *die roovers werden gepakt d o o r het dorpsvolk.* Ook wordt het gebruikt om nadrukkelijk de betrekking tusschen het Werkwoord en het direct object aan te duiden; b.v. [illegible] *wajah koelå kang baḍé a n g g ĕ n t ò s i i n g k o e l å* (Kr.) *mijn kleinzoon die m ij z a l o p v o l g e n;* [illegible] *ingkang kènging a n d a d ò s a k ĕ n i n g k a r a h a r d j a n k o e l å* (Kr.) *hetgeen m ij n g e l u k kan v e r o o r z a k e n.* Eindelijk komt het ook voor in de beteekenis van *aangaande*, *betreffende*, *met betrekking tot*, *met*, wanneer men aan eenig woord een sterkeren nadruk wil geven, in welk geval zoodanig woord dikwijls wordt voorafgegaan door een Zegwoord met een onbepaald of bepaald onderwerp; b.v. [illegible] *bangĕt i n g n ĕ p s o e n é* (Ng.) *het was erg m e t (w a t b e t r e f t) z ij n t o o r n;* [illegible] *Praboe Salyå sarèh i n g d o e k å n i p o e n* (Kr.) *Vorst Salyå bedaarde w a t z ij n t o o r n b e t r e f t (de t o o r n van Vorst Salyå bedaarde).* Maar dat woord, waarop de nadruk valt, wordt ook wel met [illegible] aan het begin van den zin geplaatst, en [illegible] wordt dan dikwijls voorafgegaan door [illegible] *mĕnggàh* (Kr.), [illegible] *moenggoeh* (Ng.) *aangaande, wat betreft;* b.v. [illegible]

---

b.v. [illegible] *kantoen tijang satoenggil p i n a r a k w ò n t ĕ n s é l å* (Kr.) *er bleef één man achter z i t t e n d e o p e e n s t e e n;* [illegible] *n a g a r i B a l i wòntĕn tijang* (Kr.) *i n h e t r ij k B a l i was een man.*

ing réréjánipoen wahoe, sami dipoen roekoenă (**Kr.**) *wat die onderhoorigen betreft* (*die onderhoorigen*), *zij moeten bevredigd worden;* *moenggoeh ing ratoenirå lawas, wis mati* (Ng.) *wat uw vorigen vorst betreft* (*uw vorige vorst*), *hij is dood.*

dèning (Kr. Ng.) *door, van.* Dit woord wordt gebruikt om een persoon of eene zaak als teweegbrengende of bewerkende *oorzaak* van iets aan te duiden, en zoo ook tot aanwijzing van het *Subject* bij een Passief werkwoord; b.v. *tĕlĕs dèning djawah* (Kr.) *nat van* of *door den regen;* *karaton badé karisak dèning anàkipoen tijang islam* (Kr.) *het paleis zal verwoest worden door den zoon van een Mahomedaan;* *Radèn Roekmå Råtå ladjĕng dipoen lĕpàsi djĕmparing dèning Radèn Sétå* (Kr.) *op Radèn Roekmå Råtå werd toen een pijl afgeschoten door Radèn Sétå.*

ḍatĕng of *ḍoematĕng* (Kr.), *tĕng* (Md.), *tĕkå*, *marang*, *mĕnjang* of *njang* (Ng.). Al deze woorden beteekenen eigenlijk een *gaan*, een *komen*, een *beweging naar* eene plaats, en worden dan ook als Voorzetsels in de eerste plaats in deze beteekenis gebruikt; b.v. *Pirangon ladjĕng késah ḍatĕng nĕgari Mĕsir* (Kr.) *toen ging Pirangon naar de stad Mĕsir;* *margi poenikå andjòg ḍoematĕng wånå ing krĕnḍawàhånå* (Kr.) *deze weg loopt naar het woud Krĕndawahånå;* *toekoe mĕnjang pasar* (Ng.) *naar de markt gaan koopen, gaan koopen op de markt;* en zoo wordt het ook wel gebruikt omtrent *personen*, maar dan denkt men daarbij toch altijd aan de plaats, waar de persoon zich ophoudt; b.v. *loengåhå mĕnjang toekang karas* (Ng.) *ga naar den schrijnwerker*, d.i. *naar het huis* of *den*

winkel van den schrijnwerker. **Maar veel menigvuldiger worden deze woorden gebruikt, zonder bepaalde beteekenis, om allerlei logische betrekkingen tot een** *indirect object* **aan te duiden, die in het Nederlandsch door de Voorzetsels** *van*, *aan*, *tot*, *voor*, *op*, *jegens* **enz. worden uitgedrukt; b.v.** [illegible] *pamit ḍatěng ingkang iboe* **(Kr.)** *afscheid nemen van zijne moeder;* [illegible] *něgari Pasoeroewan manirå gandjàrakěn marang sirå* **(Md.)** *ik schenk aan u het gewest Pasoeroewan;* [illegible] *akoe sahiki doewé rěmboeg měnjang kowé* **(Ng.)** *nu heb ik een voorstel aan u;* [illegible] *alon těmboengja ḍatěng Aman* **(Kr.)** *hij sprak zacht tot Aman;* [illegible] *timoen ladjěng dipoen sadé ḍatěng pěkěn Měsir* **(Kr.)** *zij verkochten vervolgens de komkommers op de markt te Měsir;* [illegible] *anggěpipoen anggoesti ḍatěng ki Djåkå Pirangon* **(Kr.)** *hunne bejegening was, dat zij Goesti (Heer) zeiden tegen Djaka Pirangon (D. P. als heer erkenden).* **Dikwijls wordt ook het** *direct object* **door deze woorden met het Werkwoord verbonden; b.v.** [illegible] *pårå Boepati làdjěng sami aningàli ḍatěng djisimipoen ratoenipoen lami* **(Kr.)** *toen zagen de Boepati's het lijk van hun vorigen vorst;* [illegible] *ladjěng anoet kyahi Aman ḍatěng ki Djåkå Pirangon* **(Kr.)** *toen volgde Aman Djåkå Pirangon;* [illegible] *amĕsṭi akoe mitoehoe měnjang kowé* **(Ng.)** *zeker zal ik u gehoorzamen.* **Ja zelfs wordt bij Passieve werkwoorden de persoon, door wien de handeling wordt verricht (het Subject) door deze woorden met het Gezegde verbonden; b.v.** [illegible] *bapakmoe wis mati, dikěṭok goeloené marang Radèn Droesṭå* **(Ng.)** *uw vader is dood, zijn hals is afgehouwen door Radèn Droestå;* [illegible] *méndå ladjěng dipoen giring ḍatěng Dèwi Soepoewah* **(Kr.)**

de schapen werden toen voortgedreven door Dèwi Soepoewah. In al deze en dergelijke voorbeelden hebben die woorden dus volstrekt geene zelfstandige beteekenis, maar dienen zij alleen tot logische verbinding van twee deelen der rede.

[Javanese script] *kalìh* of [Javanese script] *kalijan* (Kr.), [Javanese script] *karo*, [Javanese script] *kambi*, [Javanese script] *lawan*, en [Javanese script] *kalawan* (Ng.) beteekenen eigenlijk *met, benevens, vereenigd met;* b.v. [Javanese script] *anjĕdĕki mring swârâ kang kapijarsi sirâ Sang Ardjoenâ lawan Sang Wârâ Déwati* (Kr.) *hij, Ardjoenâ benevens Wârâ Déwati naderden tot de stemmen, die zij hoorden;* [Javanese script] *Dèwi Soepoewah kalìh Dèwi Lajam sarĕng kantoen kalìh tijang kaṭàh, ladjĕng sami nangis* (Kr.) *toen Dèwi Soepoewah benevens Dèwi Lajam met eene menigte menschen achterbleven, begonnen zij te weenen.* Maar deze woorden worden ook wel, evenals de voorgaande, in geheel andere, zuiver logische, beteekenis gebruikt; b.v. [Javanese script] *koelâ baḍé dipoen pedjàhi kalìh râdjâ Mĕsir* (Kr.) *ik zal gedood worden door den vorst van Mĕsir;* [Javanese script] *Pirangon apirĕmbàgan kalìh kyahi Aman* (Kr.) *Pirangon deelde zijn gevoelen mede aan* of *overlegde met Aman;* [Javanese script] *Nabi Moesâ ladjĕng dipoen tilar kalijan mâlâ-ékat* (Kr.) *de Profeet Mozes werd daarop door den engel verlaten.* Ook worden zij gebezigd in vergelijkingen om het Nederlandsche *dan* of *vergeleken met* achter den Comparatief uit te drukken; b.v. [Javanese script] *kaṭàh ingkang pĕdjah kalijan ingkang gĕsang* (Kr.) *velen waren de dooden vergeleken met de levenden* of *er waren meer dooden dan levenden;* [Javanese script] *âmbâ kali iki kalawan kali ikoe* (Ng.) *deze rivier is breeder dan die;* [Javanese script] *lampoe pĕdjah kalìh tilar nĕgari* (Kr.) *liever sterven dan de stad verlaten.*

Het Nederlandsche Voorzetsel *met* in zijne beide beteekenissen van *samen met* en *door middel van* (*hij wandelt m e t zijn kind; hij wordt gedood m e t het zwaard*) wordt in het Javaansch ook uitgedrukt door het Voorzetsel [Javanese script] \ *kalijan* of [Javanese script] \ *kalajan* (Kr.), [Javanese script] \ *kalawan* (Ng.) *met*, en de Werkwoorden [Javanese script] \ *mawi* (Kr.), [Javanese script] \ *anggâwâ* (Ng.) *medebrengen*, *medevoeren* en [Javanese script] \ *nganggo* (Ng.) *gebruiken*. Ons *zonder* wordt dan ook uitgedrukt door [Javanese script] \ *ora nganggo* (Ng.), [Javanese script] \ *bòtĕn mawi*, ook wel [Javanese script] \ *bòtĕn nganggo* (Kr.) *niet met*, *niet gebruikende;* b.v. [Javanese script] \ *nĕḍâ k a l i j a n tangan kiwâ* (Kr.) *m e t de linkerhand eten;* [Javanese script] \ *b ò t ĕ n n g a n g g o gĕgaman* (Kr.) *z o n d e r wapenen.*

[Javanese script] \ *saking* (Kr.), [Javanese script] \ *sâkâ* of [Javanese script] \ *sĕkâ* (Ng.) voor welk laatste in de spreektaal ook wel [Javanese script] \ *tĕkâ* wordt gebruikt, beteekenen *van*, *van uit*, *van af*, *wegens*, *door;* b.v. [Javanese script] \ *s a k i n g wĕlàsipoen* (Kr.) *w e g e n s zijn medelijden*, *u i t medelijden ;* [Javanese script] \ *wong t ĕ k â s â k â ing nĕgârâ* (Ng.) *menschen die v a n de hoofdplaats komen;* [Javanese script] \ *poenikâ sĕrat mijos s a k i n g iklàsing manàh* (Kr.) *dit is een brief voortkomende u i t vriendschap des harten;* [Javanese script] \ *sĕlâ ingkang anglangkoengi s a k i n g agĕng* (Kr.) *een steen die over alles heen is v a n grootte;* [Javanese script] \ *toemoentĕn mĕdal s a k i n g gĕḍong* (Kr.) *toen ging zij u i t de gevangenis.*

§ 24. Over de Voegwoorden en enkele andere modale of rede-woorden.

Van de vele woorden, die gebruikt worden tot verbinding van zindeelen of volzinnen, tot aaneenschakeling der rede of tot wijziging van de beteekenis eener uitdrukking, vermelden wij hier alleen kortelijk diegene, wier gebruik eenige moeilijkheid kan opleveren.

De voornaamste verbindende Voegwoorden, die in beteekenis overeenkomen met het Nederlandsche *en*, *benevens*, en waarvan sommige ook als Voorzetsels worden gebruikt, zijn: *sartā*, *sāhā*, *kalijan*, *kalajan*, *miwàh* (Kr.), *lan*, *kalawan*, *moewàh* (Ng.); b.v. *ādjā koerang sanḍang s a r t ā pangàné* (Ng.) *het moet hun niet aan kleeding e n spijs ontbreken.* *poenāpā malìh*, *poenāpā déné*, *poenāpā dèning*, *kalih déné* (Kr.), *nāpā déné* (Md.), *āpā manèh*, *āpā déné* (Ng.) en andere dergelijke samengestelde uitdrukkingen worden ook in de beteekenis van *alsmede*, *als ook*, *voorts*, als verbindende Voegwoorden gebruikt; b.v. *tojánipoen soesoe dĕrĕs*, *k a l ì h d è n i n g manàhipoen sahé* (Kr.) *haar zog* (van de min) *is overvloedig*, *e n o o k haar hart is goed.* Omtrent deze woorden valt op te merken dat zij gewoonlijk niet worden gebruikt, wanneer *gelijksoortige* voorwerpen of accidenten worden bijeengevoegd, hetgeen meestal alleen door nevenstelling wordt aangeduid; b.v. *pārā B o e p a t i M a n t r i sadādjā* (Kr.) *al de B o e p a t i's e n M a n t r i's;* *làdjĕng késah m ĕ l à d j ĕ n g ĕ n ḍ ĕ l i k* (Kr.) *toen ging hij v l u c h t e n e n z i c h v e r s c h u i l e n;* *r i n ā w ĕ n g i n é* (Ng.) *b ij d a g e n b ij n a c h t;* *sakèhé botjahkoe*, *g ĕ ḍ é t j i l i k*, *l a n a n g w a d o n* (Ng.) *al mijne onderhoorigen*, *a a n z i e n l ij k e n e n g e r i n g e n*, *m a n n e n e n v r o u w e n.*

Het scheidend Voegwoord *of* is *oetawi* en *miwah* (Kr.), *oetāwā* en *moewah* (Ng.) die echter ook beide voor *en* worden gebezigd. Omtrent deze valt hetzelfde op te merken als omtrent de voorgaande; b.v. *mĕnawi wòntĕn tijang ngombèkakĕn wĕḍoes oetawi k o e l d i o e n t ā*

(Kr.) *als er lieden waren om schapen of e z e l s o f k a m e e l e n te drenken;* sami katoembàsakĕn gĕgaman, sĕndjâtâ oetawi w a h o s p ĕ ḍ a n g (Kr.) *voor allen werden wapenen gekocht, schietgeweer of (en) l a n s e n o f (e n) z w a a r d e n;* bĕktâ dagàngan p a n t o e n o e t a w i o e w o s (Kr.) *hij bracht als koopwaar mede r ij s t i n d e a r e n e n o n t b o l s t e r d e r ij s t.* Uit de bijgebrachte voorbeelden blijkt dat het Voegwoord niet wordt weggelaten tusschen *ongelijksoortige* voorwerpen.

Het problematische (onzekerheid uitdrukkende) *of* wordt veelal uitgedrukt door *mĕnawi* (Kr.), *mĕnâwâ* (Ng.) dat anders ook *indien* en *misschien* beteekent; b.v. *Dèwi Marjam pitakèn ḍatĕng bĕkĕlipoen, m ĕ n a w i mirsâ ingkang njanḍàngi laré* (Kr.) *Dèwi Marjam vroeg aan het dorpshoofd o f hij o o k wist wie het kind had opgevischt.*

mângkâ, in de spreektaal ook *ing mângkâ*, *kang mângkâ* en *màngkàné*, is het Maleische مك *maka;* het dient tot verbinding van twee zinnen of zindeelen, en heeft geene eigene maar alleen eene logische beteekenis. Aan het begin van een volzin kan het veelal vertaald worden door het Voegwoord *nu* of door *en* (*hij nu ging; en hij ging*). In het midden van een volzin dient het dikwijls om den overgang van het voor- tot het nazindeel te vormen, inzonderheid wanneer dit laatste het hoofdvoorstel, het eerste een betrekkelijk of afhankelijk voorstel of eene veronderstelling bevat; het kan dikwijls in het Nederlandsch niet worden vertaald, somtijds door *dan*, *en*, *en dan*, *en nu* of iets dergelijks. Voorbeelden zijn: *sadâjâ sami ngòròng, m â n g k â toetoeping soemoer watoe anglangkoengi saking agĕng* (Kr.) *zij versmachten allen van dorst e n de put is met een geweldig grooten steen gesloten.*

[Javanese script] *lamoen ànà wong ginoegat oetàngé, m à n g k à atoeré wis àniahoer ing oetangé* (Ng.) *indien iemand wordt aangeklaagd wegens schulden, e n hij beweert dat hij zijne schuld heeft betaald.*

[Javanese script] *wòndèning*, [Javanese script] *wòndéné*, [Javanese script] *wòntĕndèning* of [Javanese script] *wòntĕndéné* (Kr.), [Javanese script] *ànàdéné* (Ng.) en ook wel alleen [Javanese script] *déné* (Kr. Ng.) worden, evenals اداڤون *adapon* in het Maleisch, gebruikt tot bloote aaneenschakeling van zinnen of zindeelen, in de beteekenis van *voorts, vervolgens verder, en, nu* (Voegw.); doch wanneer van de twee zinnen, die het verbindt, de laatste eene *tegenstelling* bevat van den eersten, krijgt het de beteekenis van *maar;* terwijl, wanneer het tweede zindeel de *reden* vermeldt van hetgeen in het eerste gezegd is, men [Javanese script] gebruikt, in den zin van *dewijl, daar, doordien, want.* B.v. [Javanese script] *d é n é ingkang dadi karĕpkoe* (Ng.) *mijn wil n u is* enz.; [Javanese script] *sang praboe aginĕman kalijan déwà sakawan; w ò n d è n i n g ingkang dipoen rĕmbag prajogining lampah*(Kr.) *de vorst raadpleegde met de vier godheden, e n het onderwerp der beraadslaging was hoe het geschiktst te handelen;* [Javanese script] *pàrà pinisĕpoeh kaḍawàhan amĕṭoek; w ò n d è n i n g ingang kapatah amĕṭoek wahoe* (Kr.) *de kamitoewà's kregen last hem te gaan inhalen; zij n u, aan wie dat inhalen werd opgedragen, waren* enz. [Javanese script] *karsánipoen amoenḍoet kagoenganipoen nagari ing Astinà; w ò n d è n i n g ingkang linampàhan sapitĕdàhipoen ing prakawis agĕng wahoe, inggih namoeng sang praboe ing Dwàràwati* (Kr.) *zijn plan was zijn rijk Astinà in bezit te nemen; m a a r de eenige, wiens aanwijzingen hij in deze belangrijke zaak opvolgde, was de vorst van Dwàràwati;* [Javanese script]

[Javanese script] *kålå babàripoen bòtĕn dipoen toeloengi manoengså; d é n é ingkang noeloengi pårå målå-ékat* (Kr.) *bij hare bevalling werd zij niet bijgestaan door menschen, m a a r de engelen stonden haar bij;* [Javanese script] *Dèwi Boehanad langkoeng soekánipoen, d é n é tinimbálan dațĕng kadaton* (Kr.) *Dèwi Boehanad was zeer verheugd o m d a t zij naar het paleis werd ontboden;* [Javanese script] *sarĕng woengoe kagèt Pirangon, d é n é kang wahoe saré wòntĕn kanțil, ing mangké saré goemloendoeng wòntĕn ing siti* (Kr.) *bij het ontwaken ontstelde Pirangon, o m d a t* (*d a a r*, *w a n t*) *hij was gaan slapen in een ledekant en nu plat op den grond lag.*

Als *redegevende* Voegwoorden worden voorts gebezigd: [Javanese script] *rèhning*, [Javanese script] *sarèhning* of [Javanese script] *sarèhipoen* (Kr.), [Javanese script] *rèhné* of [Javanese script] *sarèhné* (Ng.) *naardien,daar*, *dewijl*, wanneer het redegevend zindeel aan het begin van den volzin staat; maar [Javanese script] *amargi* (Kr.), [Javanese script] *amargå* (Ng.) *doordien*, [Javanese script] *awit* (Kr. Ng.) *oorzaak*, *omdat*, [Javanese script] *sabab* (Kr. Ng.) *reden*, *omdat*, *want*, [Javanese script] *milå* (Kr.), [Javanese script] *moelå* (Ng.) *oorzaak*, *daarom* of [Javanese script] *milå mĕkatĕn* (Kr.), [Javanese script] *moelå mĕngkòno* (Ng.) *de reden dat het zoo is*, *daarom*, *omdat*, wanneer het redegevend zindeel op den hoofdzin volgt. B.v. [Javanese script] *dèwi Asijah kagarwå dèning rådjå Pirangon saking pĕnĕd warnènipoen; m i l å kagarwa dațĕng rådjå Pirangon* (Kr.) *Dewi Asijah werd gehuwd door vorst Pirangon wegens haar schoon voorkomen; d a a r o m huwde hij haar;* [Javanese script] *bòtĕn kalilan jèn anggĕpòkå dèwi Asijah, s a b a b dèwi Asijah sinĕngkĕr dèning Allah* (Kr.) *hij mocht Dèwi Asijah niet aanraken, o m d a t zij door God bestemd was om enz.* [Javanese script]

sarèhning rĕmboelan sampoen inggil, dèwi Siti Soendari kasĕsā (Kr.) *omdat de maan reeds hoog stond, haastte Dèwi Siti Soendari zich.*

làdjĕng (Kr.), *bandjoer* (Ng.) *vervolgens, toen, daarna,* wordt dikwijls, naar ons spraakgebruik overtollig, gebezigd al is het uit den zin duidelijk dat eenige handeling reeds is afgeloopen wanneer eene andere plaats heeft; b.v. *sarĕng sampoen ḍatĕng djadjahan Madajin, nabi Moesā làdjĕng dipoen tilar* (Kr.) *toen zij aan de grenzen van Midian waren gekomen, verliet hij vervolgens den profeet Mozes; sarĕng sampoen kaṭah làdjĕng sami katoembàsakĕn gĕgaman* (Kr.) *toen zij nu talrijk geworden waren, toen werden er* (of *werden er vervolgens*) *wapenen voor hen gekocht.*

Om de *onwaarschijnlijkheid, de ondenkbaarheid* of *een twijfel aan de mogelijkheid* eener zaak uit te drukken gebruikt men, beide in Krāmā en Ngoko, het Ngoko-woord *rak* (een andere vorm van *ora*), en in Kr. ook wel *bòtĕn, neen, niet,* evenals in het Maleisch بوكن *boekan,* in den zin van *immers niet? het kan toch niet?;* b.v. *sang poetri, rāmā djĕngandikā poenikā rak dédé Allah kang māhā soektji* (Kr.) *Prinses, uw vader is immers de allerhoogste God niet* of *kan toch de allerhoogste God niet zijn.* Deze beide woorden worden ook gebruikt voor het vragende *immers?;* b.v. *bòtĕn dipoen lampoe pĕdjah kalìh tilar nĕgari* (Kr.) *ik zoude immers* of *zoude ik niet liever sterven dan de stad verlaten? tijang poenikā rak sasĕnĕngipoen pijambak* (Kr.) *de mensch heeft immers zijn eigen wil?*

māngsā (Kr. Ng.), *mangsi* (Kr.) drukt alleen ontkennenderwijs uit dat iets *niet waarschijnlijk is* of *niet licht*

gebeuren zal, en wordt altijd door de Jussief gevolgd; b.v. *m å n g s å mangànå oewong* (Ng.) *hij z a l w e l g e e n menschen e t e n;* *m å n g s å dadak tilàrå gĕlanggang, atjòlòngå palajoe* (Ng.) *ik z a l w e l n i e t het strijdperk verlaten en stilletjes op de vlucht gaan.*

Om *iets stellig te bevestigen* of *de zekerheid van iets* uit te drukken, bezigt men *pĕsṭi* (Kr. Ng.) *bepaald, gewis*, of *mĕsṭi* en *amĕsṭi, volstrekt moeten;* ook wel *èstoe* of *sahèstoe* (Kr.), *njåtå* (Ng.) *werkelijk, zeker;* b.v. *a m ĕ s ṭ i akoe mitoehoe mĕnjang kowé* (Ng.) *ik zal u g e w i s gehoorzamen;* *poenåpå kang dikå kĕrsáni a m ĕ s ṭ i wòntĕn* (Md.) *wat gij ook begeert, het z a l er* (*z a l e r z e k e r*) *zijn.*

Om eene eenvoudige *toestemming* of *bevestiging* aan te duiden gebruikt men *inggìh* (Kr.), *ĕnggìh* (Md.), *ijå* (Ng.) *ja, wel, alzoo*, en tegen een Vorst *sandikå* (Kr. i.) *zooals gij zegt, alwat gij beveelt;* en voor eene *ontkenning*, *bòtĕn* (Kr. Md.), *ora* (Ng.), *bojå* (Kr. i.) *neen niet.*

jèn (Kr. Ng.), dat eigenlijk *indien, als* beteekent, wordt ook gebruikt in den zin van *dat*, om een zindeel, dat het object uitmaakt van een in den hoofdzin voorkomend Gezegde, met dat Gezegde te verbinden; vooral wanneer dit laatste eenige wijze van *vernemen* of *doen vernemen* uitdrukt; op dezelfde wijze als بهوا *bahwa* in het Maleisch; b.v. *milå mĕkatĕn koelå doegi j è n bòtĕn koewawi sampéjan* (Kr.) *omdat ik meen, d a t gij er niet tegen opgewassen zijt;* *sarĕng katingálan jĕktos j è n sédå ratoenipoen* (Kr.) *toen zij zagen dat het waar was d a t hun vorst dood was;* *Aman anggrahitå, j è n ki Djåkå Pirangon badé dados ratoe* (Kr.) *Aman*

had een voorgevoel dat Djâkâ Pirangon vorst zou worden; *kangdjĕng nabi njiptâ jèn pikantoek pitoeloeng, de profeet meende dat hij hulp kreeg.*

Behalve de reeds genoemde zijn er nog verscheidene woorden, die somtijds in de beteekenis van Voegwoorden worden gebezigd; zooals: *krantĕn* (Kr.), *krânâ* (Ng.) *oorzaak, reden,* voor *omdat, dewijl;* *dados* (Kr.), *dadi* (Ng.) *worden,* voor *zoodat;* *ngantos* (Kr.), *ngauti* (Ng.) *wachten,* voor *zoodat, totdat;* en andere meer.

§ 25. Over de Tusschenwerpsels.

Eigenlijk gezegde Tusschenwerpsels zijn b.v. *ĕh* (Kr. Ng.) *o! hoor! hei!* *ḍoeh* en *aḍoeh* (Kr. Ng.) *ach! helaas!* *ìnggìh* (Kr.), *ijâ* (Ng.), *jâ* (Kr. Ng.) *ja! zoo! zie! juist!* *lo* (Kr. Ng.) *zie!* *lah* (Kr. Ng.) *kijk! wel!* *tâ* (Kr. Ng.) *kom! toe! zeg!* (zie ook bl. 126), *tjis* (Kr. Ng.) *foei!* en dergelijke.

Andere woordsoorten en uitdrukkingen, die als Tusschenwerpsels gebruikt worden, zijn b.v. *tĕkâ* (Kr. Ng.) *komen,* en bij verkorting *kâ* ook wel geschreven, voor *zie! kijk!* om verwondering uit te drukken; *tĕmĕn* (Kr. Ng.) *ernstig, waarachtig,* om verwondering over eenige hoedanigheid of hoeveelheid aan te duiden; *mârâ* (Ng.) *komen* voor *welaan!* *sahé* (Kr.), *bĕtjik* (Ng.) *goed,* voor *bravo!* *dĕmi Allah, bij God!* enz.

Voorbeelden zijn: *eh Boepati ing Mĕsir* (Ng.) *o Boepati's van Mesir!* *daw ĕ g dikâ roemijin* (Md.) *welaan! ga gij vooruit.* *lah botjah, soen popojan marang sirâ ikoe* (Ng.) *wel* (of *o*) *mijne kinderen! ik zal u onderrichten;* *lah, sirâ mĕnĕngâ* (Ng.) *och! zwijg gij;* *moegi-moegi koelâ ginandjârâ wiloedjĕngan* (Kr.) *moge ik gezegend worden met welvaart!*

DERDE HOOFDSTUK.

WOORDVOEGING.

---

§ 1. Over de Bepalingen.

Op welke wijzen de bepaling van een Naamwoord, zooals die in het Nederlandsch door een Bepalend lidwoord geschiedt, in het Javaansch kan worden uitgedrukt, is reeds aangewezen op bl. 165, 166, 168 en 170. Wij merken hierbij alleen nog op, dat die bepalingen alleen gebezigd worden in de daar vermelde gevallen; terwijl, wanneer men van eenig voorwerp *in het algemeen* en zonder betrekking tot iets anders spreekt, dat Lidwoord in het geheel niet wordt uitgedrukt; b.v. [Javanese script] \ *wòntĕn ing w â n â, in h e t w o u d zijn.* [Javanese script] \ *djisimipoen gilang-gilang wòntĕn ing m a r g i, zijn lijk ligt onbegraven op d e n w e g.*

Als eene soort van Bepalend lidwoord kunnen ook nog worden beschouwd de woorden [Javanese script] \ *si* (Ng.), [Javanese script] \ *poen* (Kr.) en [Javanese script] \ *sang* (Kr. Ng.). [Javanese script] \ en [Javanese script] \ worden gebruikt vóór namen of benamingen van personen van minderen rang of van wie men met minachting spreekt, ook wel uit bescheidenheid wanneer men van zichzelven spreekt; voorts tot het personificeeren van zaken of eigenschappen, en om eenig voorwerp voor te stellen als gering of ongelukkig; b.v. [Javanese script] \ *omàhé s i P â t r â ngĕndi, waar is het huis van Pâtrâ?* [Javanese script] \ *wastâ koelâ poen S a r i ḍ i n, mijn naam is Saridin;* [Javanese script] \ *Si miskîn, de Arme;* [Javanese script] \ *si désâ, het dorpje.* — [Javanese script] is een Lidwoord vóór namen of titels

van godheden en vorstelijke of heilige personen; b.v. [illegible] *sang Baṭără Goeroe, de godheid Goeroe;* [illegible] *sang Nătă Mădjă-pahit, de Vorst van Mădjă-pahit;* [illegible] *sang tăpă, de kluizenaar.*

De bepaling van een Naamwoord door een ander Naamwoord, zooals die in het Nederlandsch geschiedt door dit laatste in den Tweeden naamval te plaatsen (*Genitief attribuut*) of door middel van het Voorzetsel *van*, kan in het Javaansch somtijds geschieden door eenvoudig dit tweede Naamwoord onmiddellijk achter het eerste te plaatsen, namelijk; 1°. wanneer het wordt vervangen door een Persoonlijk voornaamwoord, b.v. [illegible] *kapal koelă, paard van mij, mijn paard;* 2°. wanneer de beide woorden te zamen één voorwerp aanduiden, dat in het Nederlandsch gewoonlijk door een samengesteld woord wordt uitgedrukt, b.v. [illegible] *anak rădjă, koningskind;* [illegible] *ĕnḍas djaran, paardekop;* [illegible] *toetoep soemoer, putdeksel;* [illegible] *wong désă, dorpsbewoner, dorpeling;* 3°. wanneer het eerste woord wordt voorafgegaan door het Betrekkelijk voornaamwoord; b.v. [illegible] *ingkang iboe sang ratoe, de moeder van den vorst;* 4°. wanneer het tweede Naamwoord niet *den bezitter* maar *den oorsprong, de plaats van afkomst of verblijf* of ook *de stof,* waaruit iets gemaakt is, aanduidt; b.v. [illegible] *lajang Pangéran, een brief van den Pangéran;* [illegible] *gŏḍŏngan wănă, de bladeren van het woud;* [illegible] *wong Soerăbăjă, iemand van Soerabaja;* [illegible] *ratoe Mĕsir, de vorst van Mesir;* [illegible] *omah watoe, een huis van steen, een steenen huis;* in gevallen, zooals in dit laatste voorbeeld, wordt in het Javaansch het tweede naamwoord als Bijvoeglijk beschouwd.

Maar in andere gevallen wordt bij zoodanige Genitiefbepalingen het eerste Naamwoord gevolgd door het Bezittelijk voornaamwoord van den derden persoon [illegible] *ipoen* of [illegible] *é,* of door het Aanhechtsel [illegible] *ing;* zie bl. 165, 127 en 128. Bij het daar gezegde merken wij hier alleen nog het volgende op:

of wordt gebruikt, wanneer er spraak is van eene eigenlijk gezegde *bezitting*, of wanneer het eerstgenoemde voorwerp *bijzonder eigen* is aan het tweede of *daarbij behoort;* b.v. *grijanipoen pradjoerit, de woningen der krijgslieden; anàké wong tjilik, het kind van een gering man; ĕndàsé djaran, de kop van het paard; ḍahàripoen sang nâtâ, de spijs van den vorst.* Behalve bij eene eigenlijk gezegde *bezitting* wordt eveneens gebruikt; b.v. *toetoeping soemoer, het deksel van den put; tjahjaning srĕngéngé, de glans der zon.* Voorts wordt voornamelijk gebruikt bij bepalingen van *plaats* en *tijd;* b.v. *angkaning warsâ, het getal van het jaar, het jaartal; kĕrtaning nĕgari, de rust van het land.* — Niet altijd staat het te bepalen Naamwoord onmiddellijk voor zijne bepaling, maar wordt, vooral in een vragenden zin, dikwijls daarvan afgescheiden, zóó dat de bepaling voorafgaat, als het ware op zichzelf staande, en dan door het voorwerp wordt gevolgd, in welk geval men altijd of nooit moet gebruiken; zoo zegt men b.v. in plaats van *âpâ wàhanané impènkoe, wat is de beteekenis van mijn droom?* *impènkoe âpâ wàhanané, mijn droom, wat is de beteekenis ervan?*

Gelijk in het Nederlandsch een algemeen Naamwoord door eenvoudige *Appositie* of *Bijstelling* tot een bijzonder voorwerp kan beperkt worden, b.v. *koning Willem, het eiland Java,* zoo ook in het Javaansch; het algemeene of onbepaalde gaat dan vooraf en daarop volgt het meer bijzondere of nader bepalende; b.v. *nabi Moesâ, de profeet Mozes.* Wanneer het tweede woord de eigennaam van een land, stad of dorp is, wordt dit veelal voorafgegaan door het Voorzetsel *ing* (bl. 119) b.v. *nĕgari ing Mĕnḍang, het rijk Mendang.* Een Naamwoord kan ook eerst een ander Zelfstandig

of Bijvoeglijk naamwoord of Voornaamwoord als bepaling achter zich nemen en dan nog door Appositie nader worden omschreven; b.v. *réntjang k o e l ă poen Pătră, de bediende v a n m ij (mijn bediende) Pătră; titijang d o e r s i l ă bégal wahoe, dat s l e c h t e volk, de roovers.* Wanneer men door de Appositie personen of zaken bepaaldelijk wil onderscheiden van andere van dezelfde soort, geschiedt dit door tusschenvoeging van het Betrekkelijk voornaamwoord; b.v. *Sajid Imram sapanoenggalané i n g- k a n g băngsă islam, Seid Imram en zijne medegenooten, d i e z ij n (de) Mahomedanen.*

Een voorwerp kan bepaald worden door daaraan eene zaak of omstandigheid toe te kennen als *aan dat voorwerp eigen*, als *daarbij behoorende*, als *doel*, waartoe het dient of geschikt is, enz. Deze bepalingen, die zoowel door een Naamwoord als door een Zeg- of Werkwoord kunnen worden uitgedrukt, worden zonder eenige tusschenvoeging onmiddellijk achter den naam van dat voorwerp geplaatst; b.v. *sakit oentoe, pijn a a n de tanden, tandpijn; ḍoesoen rĕsi, een dorp w a a r z i c h een heilige o p h o u d t; pangònan ngadoe djago, plaats o m hanen t e laten vechten; wong adol iwak, iemand die visch verkoopt; médjă sikil pat, eene tafel m e t vier pooten.*

De bepalingen van *hoedanigheid*, die aan een voorwerp wordt toegekend en in het Nederlandsch door een Bijvoeglijk naamwoord uitgedrukt, staan achter dat voorwerp; b.v. *omah gĕḍé, een groot huis; ratoenirǎ lawas, uw voormalige vorst; tijang doersilă, slecht volk.* Alleen *sanès* (Kr.), *sédjé* (Ng.), *lija* (Kr. Ng.) *ander, anders*, wordt gewoonlijk vóór het Naamwoord geplaatst; b.v. *lijă nĕgari, een ander*

rijk. — Het Bijvoeglijk naamwoord wordt somtijds met het Zelfstandige verbonden door het Betrekkelijk voornaamwoord; doch dan geschiedt dit om daaraan meer nadruk te geven en het bedoelde voorwerp te doen uitkomen tegenover andere, die dezelfde hoedanigheid bezitten; b.v. *omah kang gĕḍé, een huis dat groot is* (in vergelijking met andere huizen); *toewan ingkang witjaksăna, de heer die* (zeer) *verstandig is.* — Wanneer het Bijvoeglijk naamwoord vóór het Zelfstandige wordt geplaatst, krijgt het daardoor de beteekenis van Zegwoord; b.v. *gĕḍé omah ikoe, dat huis is groot.*

De Bijvoeglijke naamwoorden van *hoeveelheid* staan, naar gelang van den nadruk, vóór of achter het Zelfstandig naamwoord en in het laatste geval ook achter de bepaling van hoedanigheid, die het Naamwoord bij zich kan hebben; terwijl het Aanwijzend voornaamwoord in den regel de allerlaatste plaats inneemt; b.v. *wong kabèh, alle menschen; kaṭah kètjoe, veel roovers; sĕdăjă grijanipoen pradjoerit, al de woningen der krijgslieden; pirang sasi, hoeveel maanden? tijang pĭntĕn, hoeveel menschen? omah gĕḍé kabèh ikoe, al die groote huizen.* — De woorden *sadăjă* (Kr.) en *kabèh* (Ng.) *alle,* worden veelal geplaatst aan het einde van den zin, of van dat gedeelte van den volzin, waarin het Naamwoord, waarop zij betrekking hebben, voorkomt, althans wanneer dit wordt voorafgegaan door *sakaṭàhipoen* (Kr.), *sakèhé* (Ng.), *sami* (Kr.), *păḍă* (Ng.) of eenig ander het meervoud aanduidend woord; in dat geval staan zij zelfs wel achter het Aanwijzend voornaamwoord; b.v. *sakaṭàhipoen tijang alit sami soejoed sadăjă, al de geringe lieden onderwerpen zich; sakèhé wong soegih iki kabèh, al deze rijke lieden.*

Van de Telwoorden wordt *sa*, *één*, altijd onscheidbaar vóór, en *satoenggil* (Kr.), *satoenggal* (Md.), *sidji* (Ng.) altijd achter het Zelfstandig naamwoord geplaatst. De overige staan, naar gelang van de welluidendheid of den nadruk, vóór of achter het woord, waarbij zij behooren; de verdubbelde vormen der Telwoorden komen echter alleen achter het Naamwoord (zie verder bl. 145). Voorbeelden van het verschillend gebruik der Telwoorden zijn: *ing dalĕm s a djoeng olèhmoe pirang amĕt, hoeveel drachten padi krijgt gij van é é n djoeng (rijstveld)?* *amoeng soemoer satoenggil poenikâ, slechts die éène put;* *djaloekâ opah sadésâ rong désâ, vraag tot belooning één of twee dorpen;* *ladjĕng sami nangis laré kakalih wahoe, toen begonnen die twee meisjes te weenen;* *Nabi Soengèb kagoengan poetrâ kalih, Nabi Soengeb had twee kinderen.* — Wanneer van eenig voorwerp eene maat of hoeveelheid wordt bepaald, wordt die maat of hoeveelheid met het Telwoord achter het te bepalen Naamwoord geplaatst; b.v. *bĕras patang bagor, vier zakken rijst;* *sabin kalih djoeng, twee djoengs rijstveld;* *ḍĕnḍâ sèkĕt réjal, vijftig realen boete;* *lakon tĕloeng djam, drie uren gaans.* — De Rangschikkende telwoorden staan achter het Naamwoord en nemen, vooral in Krâmâ, dikwijls het Betrekkelijk voornaamwoord voor zich; b.v. *ing dintĕn djoemoengah tanggal kaping sângâ, op Vrijdag den negenden dag der maand;* *Soesoehoenan Pakoe Boewânâ ingkang kaping sakawan, Soesoehoenan Pakoe Boewânâ de Vierde.*

Wanneer een Bijwoord dient tot bepaling van een Bijvoeglijk naamwoord, staat het daarvóór; b.v. *ora bĕtjik, niet goed;* *mâhâ agĕng, zeer groot;*

[illegible] *mĕkatĕn ḍòkòh, zoo ijverig;* [illegible] *saklangkoeng soegih, zeer rijk;* [illegible] *sàngĕt sakit, erg ziek.*

Wanneer zij dienen tot bepaling van Zeg- of Werkwoorden, hebben de meeste Bijwoorden geene vaste plaats. De Bijwoorden van ontkenning en de Betrekkelijke bijwoorden van tijd staan altijd vóór het Gezegde; de Vragende bijwoorden van plaats daarentegen er achter; b.v. [illegible] *bòtĕn dangoe, het duurde niet lang;* [illegible] *moeng omah iki kang ora kòbòng, alleen dit huis is het, dat niet verbrand is;* [illegible] *salaménipoen wòntĕn ing wànà, zoolang als hij in het woud was;* [illegible] *sawissé ngòbòng omàhé, nadat zijn huis verbrand was;* [illegible] *kowé loengà mĕnjang ĕndi, waarheen gaat gij?* [illegible] *grijà sampéjan ing poendi, waar is uw huis?* [illegible] *kowé tĕkà ngĕndi, vanwaar komt gij?* — De plaats der overige Bijwoorden wordt vooral bepaald door den meerderen of minderen nadruk, die er op valt; b.v. [illegible] *ànàhà ing kéné, b l ij f hier;* [illegible] *ing kéné pangénàné, h i e r is zijne plaats;* [illegible] *tijang ḍatĕng énggal, iemand pas gekomen;* [illegible] *koelà ladjĕng mangkat ḍatĕng soemoer malih, ik ging vervolgens weder naar den put;* [illegible] *kĕprijé moenggoeh lakoening wong, hoe is het met het reizen der lieden?* [illegible] *m o e n g kari omàhé si Pàtrà, a l l e e n het huis van Pàtrà is overgebleven.*

§ 2. Over de Complementen.

De *Complementen* of *aanvullende bepalingen* dienen om door bijvoeging van nadere bijzonderheden de uitdrukking duidelijker en vollediger te maken (te *completeeren*). Zij kunnen dus van zeer onderscheidene soort zijn, en verschillen niet alleen naar gelang van het voorwerp of gezegde,

waartoe zij behooren, maar ook naar den aard der omschrijving of completeering, welke men daarvan wil geven. Wij zullen daarvan hier slechts enkele vermelden, waarin het Javaansche spraakgebruik zich van het onze onderscheidt.

Complementen van deel of *bijzonderheid*, waardoor een attribuut of accident, dat aan een voorwerp wordt toegekend of toegeschreven, wordt bepaald tot *een gedeelte* of *eene bijzonderheid* van dat voorwerp; zooals wanneer men in het Nederzegt: *hij is groot van hoofd*, *hij is schoon van gelaat*, *hij is beroemd om zijne dapperheid*. Deze complementen worden in het Javaansch uitgedrukt door achter het woord, dat de eigenschap of hoèdanigheid beteekent, welke men aan eenig voorwerp toekent, de benaming te plaatsen van *het deel* of *de bijzonderheid* met het Bezittelijk voornaamwoord, dat de betrekking uitdrukt tot het voorwerp waarvan men spreekt; b.v. [illegible] *kowé bagoes roepamoe*, *gij zijt schoon van voorkomen;* [illegible] *akoe irĕng koelitkoe*, *ik ben zwart van huid;* [illegible] *oewoh iki énak rasané*, *deze vrucht is lekker van smaak;* [illegible] *ratoe misoewoer adĭlipoen*, *een vorst vermaard om zijne rechtvaardigheid*. Vóór die benaming van *deel* of *bijzonderheid* wordt ook wel het Voorzetsel [illegible] *ing* geplaatst (vergel. bl. 181) en dan dikwijls het Bezittelijk voornaamwoord weggelaten; b.v. [illegible] *soedără koelă kĕkah ing karsă*, *mijn vriend is (gij zijt) vast van wil;* [illegible] *rădjă Pirangon sakĕlangkoeng boengah ing galĭhipoen*, *Vorst Pirangon was zeer verheugd van hart;* [illegible] *patĕlĕsan biroe ing warni*, *een badkleed blauw van kleur*.

Eene andere soort van *Complementen van deel* of *bijzonderheid* is het, als eene in een Werkwoord uitgedrukte handeling omtrent eenig object bepaald wordt tot een deel van dat object; zooals, waneer men b.v. zegt: *het kind b ij d e h a n d vatten*, *iemand a a n h e t h o o f d wonden*. Deze worden in het Ja-

vaansch op eene andere wijze uitgedrukt. In den Actieven vorm plaatst men de benaming van *het deel* of *de bijzonderheid* als Direct object achter het Werkwoord en daarachter als Bepaling (*Genitief attribuut*) de benaming van den persoon of de zaak, waarbij het complement behoort; dus: *de hand van het kind vatten, het hoofd van iemand wonden;* b.v. [illegible] *Ratoe Kantjånå ladjĕng njandak astanipoen ingkang raji, Ratoe Kantjånå greep toen zijn jongeren broeder bij de hand;* [illegible] *ådjå nggìtik ĕndas anakmoe, sla uw kind niet op het hoofd.* Maar in den Passieven vorm wordt *de persoon* of *zaak* (die bij het Actief de Genitief-bepaling was) het onderwerp van het Werkwoord en wordt dus daarvóór geplaatst, en *het deel* of *de bijzonderheid* als Bepaling er achter met een Bezittelijk voornaamwoord; dus: *het kind wordt gevat zijne hand, iemand wordt gewond zijn hoofd;* b.v. [illegible] *ingkang raji tjinandak astanipoen, zijn jongere broeder werd gegrepen (bij) zijne (de) hand;* [illegible] *båpå koelå dipoen tatonni siràhipoen, mijn vader werd door hem gewond (aan) zijn (het) hoofd;* [illegible] *dĕmang tatoe wahos bahoenipoen, de Demang is met eene lans gewond in zijn schouder.*

De *Complementen van object* of *doel*, die in het Nederlandsch veelal door een Voorzetsel of Voegwoord worden voorafgegaan, worden in het Javaansch niet slechts bij de Transitieve maar ook bij de Eenvoudige werkwoorden gewoonlijk zonder eenige verbinding onmiddellijk aan het Werkwoord toegevoegd. Van de veelsoortige complementen van dien aard zullen wij hier slechts enkele voorbeelden geven. [illegible] *koelå kadangoe nåmå ḍoesoen wahoe, mij werd gevraagd naar den naam van dat dorp;* [illegible] *ladjĕng koelå baḍé ḍatĕng pĕkĕn toembas kambàngan, dan zal ik naar de markt gaan om eenden te koopen;* [illegible] *kowé mĕnjangå ing omàhé, dja-*

loekĕn lapakkoe, ga gij naar zijn huis en vraag o m *mijn zadel;* [illegible] *bahitå ingkang kéndĕl njipĕng wònten ing babàgan, vaartuigen, die stil liggen* o m *te overnachten aan den steiger;* [illegible] *désâ iki koerang sawah, dit dorp heeft gebrek* a a n *rijstvelden;* [illegible] *nĕgari Mĕsir awis tĕḍå, de stad Mesir had gebrek* a a n *levensmiddelen;* [illegible] *djaranmoe olèhmoe toekoe pirå,* v o o r *hoeveel hebt gij uw paard gekocht?* [illegible] *djarankoe dak toekoe satoes sawidak roepijah, ik heb mijn paard gekocht* v o o r *honderd en vijftig ropijen;* [illegible] *kĕbo ikå kowé andjaloek pirå, hoeveel vraagt gij* v o o r *dien buffel?*

Ook de *Complementen van Subject*, die eene *oorzaak*, een *werktuig* of *middel* te kennen geven, worden dikwijls zonder Voorzetsel onmiddellijk aan het Werkwoord toegevoegd; b.v. [illegible] *ingkang rĕmĕn pĕḍang kasoekanan pĕḍang, die graag een zwaard hadden, werden begiftigd* m e t *een zwaard;* [illegible] *sakaṭàhipoen loeloeroeng sami dipoen djagéni balanipoen, al de straten werden bewaakt* d o o r *zijne soldaten;* [illegible] *sélå toetoep soemoer ladjĕng dipoen oengkil djĕmpòlan sikil, toen schoof hij het steenen putdeksel weg* m e t *zijn grooten teen;* [illegible] *anàkipoen dipoen pĕdjàhi oetoesánipoen rådjå, haar kind werd gedood* d o o r *de afgezondenen van den vorst.* **Maar somtijds geschiedt dit ook door middel van de Voorzetsels** [illegible] *ing,* [illegible] *déning,* [illegible] *kalijan* of andere; zie bladz. 181 en volgg.

Complementen van accident of *omstandigheid*, die in het Nederlandsch worden uitgedrukt door een Zelfstandig naamwoord met een van de Voorzetsels *naar*, *bij*, *volgens*, *in* (b.v. *naar mijn oordeel*, *bij zijn leven*, *volgens de geruchten*), worden in het Javaansch gewoonlijk alleen aangeduid door een

Zelfstandig naamwoord met een Bezittelijk voornaamwoord zonder Voorzetsel; b.v. [illegible] *tjaridsipoen milā angkĕr awit dados kajanganipoen Baṭari Doergā, volgens het verhaal is de oorzaak van de gevaarlijkheid (van dat bosch), dat het de verblijfplaats is van den God Doerga;* [illegible] *édjrahkoe olèhkoe adol timoen ānā barang ikoe tĕkā toenā, naar mijne berekening zal dat komkommers verkoopen van ons op schade uitloopen;* [illegible] *djĕnĕngé pangakoené si Saridin, zijn naam is volgens zijne verklaring Saridin;* [illegible] *késàhipoen datĕng ḍoesoen lijā, bij zijn vertrek naar een ander dorp;* [illegible] *pandoegi koelā tijang poenikā bòtĕn salah, naar mijne gedachte zijn die lieden niet schuldig;* [illegible] *pitĕdàhipoen adjar wahoe Praboe Soesoeroeh kapoerih angoepadòsānā wānā, op raad van dien priester trachtte Praboe Soesoeroeh het woud te zoeken.*

Complementen van tijd, waarin of *waarop* iets voorvalt, worden òf door het Voorzetsel [illegible] *ing* voorafgegaan òf zonder Voorzetsel aan het Gezegde toegevoegd; b.v. [illegible] *ing sadinā sèsoek akoe tĕḍak mĕnjang kali, op morgen zal ik uitgaan naar de rivier;* [illegible] *akoe mahoe bĕngi ngimpi ānā gĕni, ik droomde in dezen nacht dat er een vuur was;* [illegible] *ing woelan Soerā ngadjĕng poenikā koelā baḍé ḍatĕng ing Tojāmās, in de aanstaande maand Soera zal ik naar Banjoemās gaan;* [illegible] *sinĕrat rĕbo ping gangsal wĕlas Soerā, geschreven op Woensdag, den* 15*den* (der maand) *Soera;* [illegible] *sinĕrat ing dìntĕn djoemoengah, tanggal ping gangsal woelan, geschreven op Vrijdag, den vijfden dag der maand.* — De *tijd, gedurende welken*

iets plaats heeft, wordt gewoonlijk zonder Voorzetsel aan het Gezegde toegevoegd, somtijds gevolgd door [Javanese script] *laménipoen* (Kr.), [Javanese script] *lawàsé* (Ng.) *de duur ervan*, en somtijds ook voorafgegaan door [Javanese script] *antawis* (Kr.), [Javanese script] *antårå* (Ng.), *tusschenruimte, tusschentijd;* b.v. [Javanese script] *wis sapasar ora mangan-mangan, reeds g e d u r e n d e eene week heeft hij niets gegeten;* [Javanese script] *sampoen nĕm daloe laménipoen, het duurt reeds zes nachten;* [Javanese script] *antawis sampoen lami génipoen oemadĕg ratoe,reeds gedurende langen tijd is hij vorst.*— De *tijd, hoelang iets geleden is*, wordt eveneens òf zonder Voorzetsel òf met hetzelfde [Javanese script] aan het Gezegde toegevoegd; b.v. [Javanese script] *sampoen wòloe las tahoen poenikå, dat is reeds achttien jaren geleden;* [Javanese script] *ĕmbok koelå sampoen pĕdjah, a n t a w i s gangsal tahoen poenikå, mijne moeder is overleden, dat is reeds vijf jaar geleden;* [Javanese script] *sarĕng sampoen antawis tigang dintĕn, Nabi Moeså karså namoer malih, toen dat drie dagen geleden was, wilde de Profeet Mozes zich weder vermommen.* — Een *tijdsverloop na hetwelk* iets geschieden zal, gelijk wij zeggen *over drie dagen* of *met de drie dagen*, wordt op verschillende wijzen uitgedrukt; somtijds zonder Voorzetsel; b.v. [Javanese script] *rong tahoen wis mĕtoe kĕmbangé, m e t d e t w e e j a r e n komen de bloemen (van den boom) reeds uit;* maar veelal door de eene of andere omschrijving; b.v. [Javanese script] *jèn w i s g ĕ n ĕ p wòloeng tahoen, kowé dak nikàhaké, o v e r (als vervuld zijn) acht jaar, zal ik u uithuwelijken.*

§ 3. Over Complementaire Praedicaten en Complementaire en Relatieve zinsneden.

Somtijds worden aan één Onderwerp twee of meer Gezegden (*Praedicaten*) toegevoegd, van welke één als het

Hoofdgezegde, de andere als Neven- of Aanvullende gezegden (*Complementaire Praedicaten*) te beschouwen zijn. In het Nederlandsch worden zoodanige Gezegden door een Voegwoord met elkander verbonden of de Nevengezegden in den vorm van een Deelwoord uitgedrukt; b.v. *willende antwoorden kon hij niet*, of *toen hij wilde antwoorden kon hij niet*, of *hij wilde antwoorden maar kon niet*. In het Javaansch, waar het Deelwoord geen bijzonderen grammatischen vorm heeft, worden zoodanige Gezegden veelal slechts nevens elkander geplaatst zonder door een Voegwoord te worden verbonden; b.v. [illegible] *mirĕng kabar jèn nĕgari Mĕsir awis tĕḍâ, Pirangon ladjĕng késah ḍatĕng nĕgari Mĕsir, de tijding hoorende* of *toen hij de tijding hoorde dat in de stad Mĕsir schaarschheid van levensmiddelen was, ging Pirangon daarheen.* [illegible] *baḍé njapih ingkang sami toembas, bòtĕn gaḍah gĕgaman, toen hij de koopers wilde verwijderen, had hij geene wapenen* of *hij wilde de koopers verwijderen, maar had geene wapenen;* [illegible] *inggih mĕksâ bòtĕn kangkat, hij spande wel zijne krachten in, maar kon (den stok) niet uit (den grond) trekken.*

En zoo worden niet slechts *Complementaire Praedicaten* door eenvoudige nevenstelling met het Hoofdgezegde verbonden, maar ook geheele Zinsneden, die tot Complement dienen (*Complementaire zinsneden*), worden eveneens bij wijze van nevenstelling aan den Hoofdzin toegevoegd, niet alleen wanneer daarin dezelfde persoon of zaak het grammatisch onderwerp is, maar ook wanneer dit verschilt; b.v. [illegible] *Radèn Ngabèhi tindak ḍoematĕng Ampel, ing dìntĕn poenikâ dèrèng kondoer, de Raden Ngabehi is naar Ampel vertrokken en komt vandaag nog niet terug;* [illegible]

[illegible] *Praboe Soesoeroeh kawon, kèngsĕr saking Padjadjaran, ngoengsi ḍoematĕng adjar Tjamârâ Toenggal, Praboe Soesoeroeh werd overwonnen* e n *verdreven uit Padjadjaran* e n *zocht eene schuilplaats bij den priester Tjemara Toenggal.* [illegible] *timoen poenikâ dipoen sadé ḍatĕng pĕkĕn, sakĕlangkoeng larìsipoen, koemroeboet kang sami toembas, die komkommers verkochten zij op de markt, zij waren zeer gewild,* e n *de koopers stroomden toe.* [illegible] *bégal angaḍang tijang wòntĕn ing margi, lampàhipoen sijang oetawi daloe, straatroovers wachten de menschen op weg op* e n *hun gang is* (*zij gaan, zij doen dat*) *zoowel bij dag als bij nacht.*

Ook *Relatieve zinsneden*, die in het Nederlandsch door een Betrekkelijk voornaamwoord met den Hoofdzin worden verbonden, worden in het Javaansch dikwijls zonder zoodanig Voornaamwoord daaraan toegevoegd; b.v. [illegible] *jèn wòntĕn tijang gadah anak djaler, indien er iemand is,* d i e *een zoon heeft;* [illegible] *pajo pâḍâ toekoe peḍang digawé gĕgaman, laten wij zwaarden koopen,* d i e *ons tot wapens kunnen dienen.* Maar dikwijls ook wordt het Betrekkelijk voornaamwoord er bijgevoegd; b.v. [illegible] *bòtĕn wòntĕn* i n g k a n g *kalangkoengan, er was er geen,* d i e *werd overgeslagen.* En waar het Voornaamwoord zoo niet wordt gebruikt, is het dan ook in het Javaansch eigenlijk geene *Relatieve zinsnede* maar een *Complementair praedicaat.*

Er is in het Javaansch nog eene soort van *Complementaire zinsnede*, die in het Nederlandsch veelal niet anders dan door eene *Relatieve zinsnede* kan worden vertaald. Zij bestaat uit eene benaming van voorwerp (Zelfstandig naamwoord) met een Bezittelijk voornaamwoord, dat de betrekking tot een voorafgaand voorwerp uitdrukt, gevolgd door eene benaming van

eigenschap of hoedanigheid, die aan het laatste voorwerp wordt toegeschreven. De constructie is dus juist het omgekeerde van die van een *Complement van deel* of *bijzonderheid* (bl. 200), waarmede de beteekenis het naast overeenkomt. B.v. [illegible] *wǎnǎ ingkang wòntěn oewìtipoen mǎdjǎ satoenggal, wò hipoen namoeng satoenggal, isinipoen pahit*, *een woud, waarin een madja-boom was, die slechts ééne vrucht had* (*zijne vrucht slechts één*), *wier kern bitter was* (*hare kern bitter*).

§ 4. Over de samenstelling der zinnen.

In Hoofdst. II § 3 is reeds aangeduid dat de verschillende rededeelen als zoodanig geen bijzonderen grammatischen vorm hebben en ook tot de uitdrukking van het Gezegde geene afzonderlijke woordsoort noodig is. Bij het daar medegedeelde voegen wij hier nog slechts eene enkele opmerking.

De Werk- en Toestandswoorden kunnen natuurlijk altijd dienen tot uitdrukking van een Gezegde, d. i. als Zegwoord of Praedicaat; b.v. [illegible] *sami mětìki sěkar*, *zij plukken bloemen; [illegible] děmang wis loemakoe*, *de Demang is reeds op weg gegaan; [illegible] kowé aměsti mati*, *gij zult zeker sterven.*

Dat ook een Zelfstandig naamwoord als Gezegde aan een ander Naamwoord kan worden toegevoegd is mede boven reeds gezegd; b.v. [illegible] *bodjomoe anàké sǎpǎ*, *wiens kind is uwe vrouw* of *van wien is uwe vrouw een kind?* Welk van de beide Naamwoorden dan als het hoofdwoord van het Gezegde te beschouwen is, moet dikwijls blijken uit de plaats of uit den nadruk, dien men bij de uitspraak er aan geeft.

Dit laatste is ook het geval wanneer eene benaming van hoedanigheid of hoeveelheid, dus een Bijvoeglijk naamwoord of Telwoord als Zegwoord wordt gebezigd: b.v. [illegible]

ꦣꦺ꧈ *omàhé gědé* kan evengoed beteekenen ***zijn groot huis*** als ***zijn huis is groot;*** voor de eerste beteekenis kan men echter de onduidelijkheid wegnemen door tusschenvoeging van het Betrekkelijk voornaamwoord; ꦲꦺꦴꦩꦃꦲꦺꦏꦁꦒꦼꦣꦺ꧈ *omàhé kang gědé, zijn huis dat groot is;* en voor de tweede, door het Bijvoeglijk naamwoord met nadruk voorop te plaatsen: ꦒꦼꦣꦺꦲꦺꦴꦩꦃꦲꦺ꧈ *gědé omàhé, groot is zijn huis* (bl. 197). Onduidelijkheid bestaat niet wanneer het Zelfstandig naamwoord een Aanwijzend voornaamwoord bij zich heeft, omdat dit altijd het laatst staat van alle Bepalingen, die bij een Naamwoord komen; dus kan een Bijvoeglijk naamwoord, wanneer het vóór het Voornaamwoord staat *wel*, wanneer het er achter staat ***niet*** tot bepaling van het Naamwoord dienen, en moet in het laatste geval Zegwoord zijn; dus: ꦲꦺꦴꦩꦃꦲꦺꦒꦼꦣꦺꦲꦶꦏꦸ꧈ *omàhé gědé ikoe, dat groote huis van hem,* maar ꦲꦺꦴꦩꦃꦲꦺꦲꦶꦏꦸꦒꦼꦣꦺ꧈ *omàhé ikoe gědé, dat huis van hem is groot.*

Wanneer een door een Werk- of Toestandswoord uitgedrukt accident voorgesteld wordt als eene zaak, kan dat Werk- of Toestandswoord gebruikt worden als benaming van die zaak en gebruikt worden in alle betrekkingen, die een Naamwoord in den zin kan bekleeden; b.v. ꦲꦶꦭꦔꦺꦲꦶꦏꦸꦲꦥꦩꦠꦶ꧈ *ilàngé ikoe åpå mati, dat verdwijnen is dat sterven?* ꦝꦠꦼꦔꦶꦥꦸꦤ꧀ꦢꦭꦸ꧈ *ḍatěngipoen daloe, zijn komen (komst) is bij nacht;* ꦱꦭꦩꦺꦤꦶꦥꦸꦤ꧀ꦮꦺꦴꦤ꧀ꦠꦼꦤ꧀ꦲꦶꦁꦮꦤ꧈ *salaménipoen wòntěn ing wånå, al den duur van zijn zijn (verblijf) in het woud;* ꦏꦠꦶꦔꦭꦶꦥꦸꦤ꧀ꦱꦭꦼꦧꦼꦠꦶꦥꦸꦤ꧀ꦱꦸꦥꦼꦤ꧈ *katingalipoen salěbětipoen soepěnå, het gezien worden (het gezicht, de schijn) ervan in den droom.*

Wanneer eene zinsnede, die eene zaak of gebeurtenis uitdrukt, het object uitmaakt van een in den hoofdzin voorafgaand Zegwoord, dat eenige wijze van *vernemen* of *doen vernemen, van waarnemen* of *doen waarnemen* uitdrukt, wordt zoodanige zinsnede in het Nederlandsch met den hoofdzin verbonden door

het Voegwoord *dat;* b.v. *men bericht mij dat hij ziek is; ik zal hem bewijzen dat hij ongelijk heeft.* In het Javaansch gebruikt men daarvoor dikwijls het woord [illegible] *jèn* (zie bl. 191 en de voorbeelden aldaar), somtijds ook [illegible] *mĕnawi* of [illegible] *bilih,* dat eigenlijk *indien* beteekent; maar ook dikwijls wordt dit Voegwoord dan weggelaten; b.v. [illegible] *sarĕng mirĕng baḍé kadamĕl waḍah baji, toen hij hoorde dat het zoude gebruikt worden als kistje voor een klein kind.* En het Voegwoord wordt nooit gebruikt, wanneer het voorafgaande Zegwoord niet de beteekenis van *vernemen* enz. heeft; bv. [illegible] *jèn kalampàhan koelā katjĕpĕng, als het gebeurt dat ik gevat word.*

Wanneer een Gezegde, samengesteld uit een Zegwoord, dat *gelasten, bevelen* beteekent, en een ander Zegwoord dat eenige *handeling* uitdrukt, in Objectieven of Passieven zin voorkomt, neemt alleen het eerstgenoemde den Passieven vorm aan, onverschillig of het logisch onderwerp van den zin het Object is van het werkwoord *bevelen* of van het andere werkwoord; b.v. [illegible] *akoe dikon ngratòni nĕgārā iki, mij is door hem bevolen dit rijk te regeeren;* [illegible] *poetrané garwané rādjā, ingkang dikàkakĕn ngoepadòsakĕn injā poenikā, het is het kind van de gemalin van den vorst, waarvoor door haar gelast wordt eene min te zoeken;* [illegible] *ladjĕng dikàkaken moenḍoet mirah kalih wòngwā, toen werd door haar bevolen dat genomen zouden worden (beval zij te nemen) een robijn en eene gloeiende kool.*

Maar wanneer een Gezegde, samengesteld uit een woord dat *voornemens zijn, willen, zullen* beteekent en een ander Werkwoord, in het Passief voorkomt, neemt alleen dit laatste

den Passieven vorm aan, ook al is dan het Object daarvan het Onderwerp van het Gezegde; bv. *anakkoe a r ĕ p k o w é k a p â k a k ĕ n, wat wilt gij mijn kind doen* (niet: *wat wil mijn kind door u gedaan worden*)? *a r ĕ p k o w é g â w â mĕnjang ĕndi wĕḍoes ikoe, waarheen wilt gij die schapen brengen* (niet: *waarheen willen zij door u gebracht worden*)? *sabab ḍèwèké b a k a l d i p a t è n i karo pradjoerit, omdat de soldaten voornemens zijn hem te dooden* of *omdat hij zal gedood worden door de soldaten* (niet: *omdat hij voornemens is gedood te worden*).

De natuurlijke volgorde der deelen van een zin is, dat in den Subjectieven of Actieven vorm het Subject vóór het Zegwoord en het Object er achter komt; terwijl in den Objectieven of Passieven vorm het Object als onderwerp vóór het Gezegde staat en het Subject, als complement van Subject (bl. 76), er achter; b.v. *wong désâ ngadĕgaké ngabòtóhan, het dorpsvolk richt eene dobbelpartij aan; sakèhé loeloeroeng paḍa djaganânâ pradjoerit, alle straten moeten bewaakt worden door soldaten.* Maar in het Javaansch wordt de volgorde der zindeelen hoofdzakelijk bepaald door het gewicht, dat men daaraan wil geven; in diervoege, dat het belangrijkste, hetgeen dus als zoodanig het eerst voor den geest komt, voorop wordt gezet, of ook wel, om er meer nadruk aan te geven, aan het einde van den zin geplaatst en dan langzaam uitgesproken.

Zoo kan, ook in een Actieven zin, het Gezegde vóór het Subject komen; b.v. *ladjĕng k é s a h A d j i S â k â ḍatĕng ing nĕgari Mĕnḍang, toen v e r t r o k Adji Sâkâ naar de stad Mendang; kagèt râdjâ Pirangon, vorst Pirangon o n t s t e l d e; ladjĕng m ĕ n ḍ ĕ t ka-*

rikil *D è w i* *S o e p o e w a h*, *toen* *n a m* *Dèwi Soepoewah een keisteen.*

Ook in Vragende zinnen regelt zich de plaatsing naar den nadruk, dien men aan het een of ander gedeelte wil geven; b.v. [illegible] *ăpă wis* *t ĕ t ĕ p* *loepoeté*, *is zijne schuld reeds* *b e w e z e n?* [illegible] *ăpă* *k o w é* *manoet ing sakarĕpkoe*, *schikt* *g ij* *u naar al wat ik wil?*

Zoo ook bij de Gebiedende wijs; b.v. [illegible] *k o w é* *karijă ing djăbă bahé*, *akoe dak malĕboe kaḍaton*, *blijf* *g ij* *maar buiten*, *ik zal in het paleis gaan;* [illegible] *r o e n g ò k ĕ n ă* *kabéh*, *h o o r t* *allen* *t o e.*

Wanneer door het Gezegde eenige eigenschap of hoedanigheid aan het Onderwerp wordt toegeschreven, drukt de vooraanplaatsing van het eerste dikwijls een hoogeren of lageren graad van die eigenschap uit; b.v. [illegible] *k ĕ ḍ i k* *ingkang islam*, *k a ṭ a h* *ingkang kapir*, *w e i n i g e n* *(de minsten) waren Mahomedanen*, *v e l e n* *(de meesten) ongeloovigen.* [illegible] *g ĕ ḍ é* *omàhé*, *g r o o t* *(zeer groot) is zijn huis.*

Ook een Complement van het Gezegde kan, om daaraan bijzonderen nadruk te geven, vóór het Gezegde en ook vóór het Onderwerp worden geplaatst; b.v. [illegible] *m a n g k é* *d a l o e* *koelă atoeri ngatos-atos*, *ik raad u* *d e z e n* *n a c h t* *zeer op uwe hoede te zijn;* [illegible] *r î n t ĕ n* *d a l o e* *pără pradjoerit dipoen adjar gĕlàripoen pĕrang*, *de soldaten werden* *d a g* *en* *n a c h t* *onderwezen in de krijgskunst.*

Ook het Object kan in een zin datgene zijn, waarop de nadruk valt, en dus als het voornaamste vooraan geplaatst worden; b.v. [illegible] *s a k a r s a n i p o e n* *Djăkă Pirangon kjahi Aman amitoeroet*, *a l* *d e n* *w i l* *van Djăkă Pirangon volgde Aman op.* Maar gewoonlijk bezigt men dan toch den Passieven vorm, zoodat dit

Object het Onderwerp wordt; b.v. *poetrâ sampéjan poenikâ koelâ bĕktâ mantoek*, *dat kind van u wordt door mij medegenomen* (*neem ik mede*) *naar huis.* Doch wanneer de nadruk volstrekt niet op het Object valt, wordt dit ook in Passieve zinnen veelal achter het Werkwoord geplaatst; b.v. *sintĕn ingkang kagoengan poetrâ, dipoen poendoetakĕn injâ, van wie is het kind, voor hetwelk eene min wordt gezocht?* En hetzij het Object vóór of achter het Passief werkwoord staat, wordt het Subject somtijds geheel vooraan geplaatst zonder eenig Voorzetsel; b.v. *Dèwi Soepoewah tjis ladjĕng dipoen wangsoelakĕn malih, door Dèwi Soepoewah werd de staf toen weder teruggebracht; Nabi Moesâ ladjĕng dipoen pòtjot taroempàhipoen, door den Profeet Mozes werden toen zijne sandalen afgedaan* (*M. deed toen zijne sandalen af*).

Men kan ook aan het Onderwerp van eenen zin, hetzij dat als Subject of als Object voorkomt, een bijzonderen nadruk geven door het voorop te plaatsen voorafgegaan door een van de woorden *déné* (Kr. Ng.) *nu, dat, toch; jèn* (Kr. Ng.), *mĕnawi* (Kr.), *mĕnâwâ* (Ng.), *indien,* of *mĕnggah* (Kr.), *moenggoeh* (Ng.) *betreffende, aangaande;* b.v. *déné wong kang angloeroeg ngabòtòhan, sirâ gitikâ ping sèkĕt, lieden die naar eene dobbelpartij gaan moet gij vijftig rottingslagen geven; moenggoeh kètjoe mahoe âpâ ora ânâ kang katjĕkĕl, zijn er van die roovers geene gevat* (*wat die roovers betreft, zijn er geene van gevat*)?

De nadruk, dien men aan het Onderwerp van eenen zin wil geven, wordt ook uitgedrukt door aan het Gezegde den

vorm van eene relatieve zinsnede te geven en dat Onderwerp tot een hoofdzin te maken, die dan òf voorop geplaatst wordt, òf geheel achteraan om zoo door de langzamere uitspraak den nadruk te bevorderen; b.v. ꦏꦸꦭꦏꦁꦤ꧀ꦢꦸꦢꦸꦃꦲꦏꦺꦢꦭꦤꦺꦏꦁꦧꦼꦤꦼꦂꦩꦫꦁꦏꦺꦴꦮꦺ꧈ *k o e l å kang ndoedoehaké dalané kang bĕnĕr marang kowé, i k zal u (ik ben het, die u zal) den rechten weg wijzen.* ꦱꦶꦁꦏꦼꦤꦢꦶꦏꦲꦫꦤꦶꦝꦼꦩꦼꦤ꧀ꦩꦕ꧈ ꦱꦢꦸꦭꦸꦂꦏꦸꦭꦭꦤꦁ꧈ *sing kĕnå dikå arani dĕmĕn måtjå, s a d o e l o e r k o e l å l a n a n g, m ij n b r o e d e r kunt gij een liefhebber van lezen noemen (dien gij een liefhebber van lezen kunt noemen, dat is mijn broeder).*

INHOUD.